

2015

Podpora sítě služeb pro rodiny s dítětem z tzv. třetích zemí

Daniel Topinka, Jaroslav Šotola,
Tomáš Janků, Lenka Linhartová,
Eva Čermáková

Obsah

1. Úvod	2
2. Základní koncepty a pojmy	5
2.1 Migrace nucená a dobrovolná.....	6
2.2 Akulturace a adaptace imigrantů	8
2.3 Akulturační strategie imigrantů	11
3. Migrační situace v České republice.....	15
3.1 Imigrace v ČR.....	15
3.2 Základní charakteristiky imigrantů.....	16
3.3 Podmínky vstupu a pobytu na území ČR	18
3.3.1 Základní legislativní normy.....	18
3.3.2 Pobytové režimy	20
3.3.3 Pobytové stupně.....	22
3.3.4 Práva plynoucí z povolení k pobytu	28
3.4 Veřejné mínění a imigrace	30
4. Sociální služby pro migranty a jejich prostorové rozložení	32
4.1 Přehled poskytovaných služeb.....	32
4.2 Zajištění sociálních služeb – regionální pokrytí	33
4.3 Zásady systematizace sociálních služeb	38
5. Zjišťování potřeb na regionální a lokální úrovni.....	41
5.1 Potřeby a jejich analýza	42
5.2 Postup zjišťování potřeb	44
6. Síťování služeb	47
6.1 Tvorba sítě	47
6.2 Vytváření koncepčních plánů na regionální úrovni.....	49
7. Rozvoj služeb sociální prevence.....	51
7.1 Podpora terénní sociální práce.....	52
7.2 Specifika práce s uživateli podle dílčích oblastí začleňování.....	61
8. Metody sociální práce.....	69
8.1 Sociální práce s jednotlivcem	69
8.2 Sociální práce s rodinou.....	73
8.3 Sociální práce se skupinou.....	79
8.4 Sociální práce s komunitou.....	80
9. Srovnání novosti postupu	83
10. Popis uplatnění metodiky	84
11. Seznam použité literatury	85
12. Seznam publikací, které předcházely metodice	89

1. Úvod

Metodika se věnuje tématu podpory sítě služeb pro rodiny s dítětem, které pocházejí z tzv. třetích zemí¹ a pobývají v České republice a zaměřuje svou pozornost na různé situace, s nimiž se rodiny s dítětem vypořádávají. Metodika je zacílena do oblasti, která odráží skutečnost, že se Česká republika stala imigračním státem, přičemž rostoucí tempo imigrace neprovází rozvoj dostatečného množství nástrojů v oblasti sociální práce s imigranty. Imigrační situace se vyznačuje poměrně značnou pestrostí, téměř tři pětiny imigrantů nevytváří žádnou početně silnou skupinu a pochází z desítek různých států. Zatímco u tří dominantních skupin (Ukrajinci, Vietnamci, Rusové) můžeme očekávat alespoň rámcově podobné potřeby, tak ve zbytku spektra hledáme podobnosti jen s obtížemi. Spíše naopak – setkáme se v nich se značnou různorodostí národnostních, etnických, kulturních a imigračních identit. Jedná se o velmi pestrou kompozici imigrantů, kteří patří více k imigrantům dobrovolným, než nuceným. Tento fakt je pro sociální práci velkou výzvou, musí umět zvládat pomoc v různých a proměnlivých kulturních kontextech a situacích.

Cílem metodiky je podpořit proces adaptace imigrantů, která je dlouhodobým výsledkem akulturace a vyjadřuje dosažení stálých změn u jedince, i u skupiny, které jsou výsledkem snahy vyrovnat se s novým prostředím. Adaptace může být různorodá, cílem je podpořit takové podoby adaptace, které nekončí separací či marginalizací migrantských rodin a vytvářením paralelních společností a segmentů. Podle § 4 zákona 108/2006 Sb. může sociální služby využívat jakýkoli cizinec, kterému bylo vydáno povolení k trvalému pobytu a také jeho rodinný příslušník s povolením k dlouhodobému pobytu. Dále je může využívat cizinec s přiznaným právním postavením dlouhodobě pobývajícího rezidenta v EU na území jiného členského státu. Další oprávněnou osobou je rodinný příslušník občana ČR s povolením k přechodnému pobytu. Dále také cizinec, kterému bylo vydáno povolení k dlouhodobému pobytu na území ČR za účelem vědeckého výzkumu či za účelem výkonu zaměstnání vyžadujícího vysokou kvalifikaci. Také osoba, které byla udělena mezinárodní ochrana formou doplňkové ochrany či cizinec bez trvalého pobytu na území ČR, kterému tento nárok zaručuje mezinárodní smlouva. Celkově se jedná o poměrně velké spektrum osob, kterým náleží podpora ze strany sociálních služeb.

¹ Občanem třetí země je občan státu, který není členem EU a není zároveň občanem Islandu, Lichtenštejnska, Norska a Švýcarska.

Metodika je zacílena na potřebu většího propojení sociálních a integračních služeb, které vedle sebe koexistují. Zaměřuje se na slabá místa, mezi něž patří zejména komplikovaná dostupnost řady sociálních služeb, což je poměrně zásadní zejména u služeb terénních programů a u sociálně aktivizačních služeb pro rodiny s dětmi, které disponují značným integračním potenciálem. Naplňuje tak *Strategii sociálního začleňování 2014-2020 (MPSV)*, jejímž cílem je zajišťovat, aby osoby sociálně vyloučené nebo sociálním vyloučením ohrožené dosáhly příležitostí a možností, které jim napomáhají se zapojit do života společnosti a žít způsobem, který je ve společnosti považován za běžný.

Metodika míří k podpoře systému práce s imigranty a věnuje se některým klíčovým aspektům, k nimž patří potřeba stanovení minimální sítě služeb pro migranty, nezbytnosti zjišťování potřeb na regionální a lokální úrovni, rozvoji procesu síťování sociálních služeb, rozvoje služeb sociální prevence (zejména schopnost vyhledávat klienty a navazovat je na systém pomoci a dále podporovat rodinu jako celek v průběhu jejich adaptace) a rozvoj metod sociální práce na úrovni jednotlivce, rodiny, skupiny a komunity. Metodiku provází příklady volené zejména z prostředí muslimů pobývajících v České republice. Slouží jako ilustrativní příklad kumulace různých problémových momentů. Na tomto příkladu se propojují celkem tři úrovně – politika státu, úroveň občanské společnosti včetně veřejného mínění a úroveň imigrantské komunity. Jednodušeji řečeno, jedná se o kategorii imigrantů, kteří jsou přijímáni rezervovaně, až hostilně, a současně tvoří značně pestrou kategorii, v níž interagují různé druhy identit (náboženské, národní, etnické, kulturní) a současně se jedná o poměrně málo zastoupenou skupinu.

Metodika je primárně orientována na sociální pracovníky nevládních neziskových organizací, které jsou v českém prostředí dominantním poskytovatelem služeb, schopným definovat nové potřeby migrantů a reagovat na ně, účastnit se na rozhodovacích procesech státu formou poradního hlasu, definovat problémy ve spolupráci s regionální správou a státem.

Metodika reaguje na obecně nízké povědomí a omezené zkušenosti s prací s rodinou imigrantů, zejména u sociálních služeb, které nepatří ke službám specializovaným na migranty a azylanty, ale které současně služby nabízí a poskytují. Skutečností je, že nabývání kompetencí o specifických práce s dětmi a rodinami z tzv. třetích zemí, není v ČR součástí standardního vzdělávání sociálních pracovníků. Práci tak mohou ohrozit sociální mýty, stereotypy, předsudky a také chybějící vhodné „návodů“. Absence těchto návodů způsobuje

pracovníkům obtíže, které se promítají do nejistot, jak téma uchopit, jak s ním pracovat a případně jaké postoje vůči konkrétním situacím zaujmout (Topinka, Šotola 2015).

Metodika je zaměřena na podporu akceptování sociálních, kulturních a náboženských identit a z nich vycházejících potřeb uživatelů služeb, konkrétně ze strany sociálních pracovníků poskytujících služby definované v zákoně o 108/2006 Sb. Míříme na mezeru v našem prostředí, která se jeví s ohledem na globalizaci a migrační trendy jako stále významnější. Výchozím bodem metodiky je přesvědčení, že poskytování sociálních služeb pro cizince ze třetích zemí má svá specifika, s nimiž musí umět sociální práce systémově pracovat. Nejde o vytváření či posilování stereotypních obrazů migrantů a jejich kulturně specifických potřeb, ale mnohem spíše o podporu nezbytných kompetencí sociálních pracovníků poskytujících služby klientům v interkulturním prostředí.

2. Základní koncepty a pojmy

Stěhování lidí nabývá v moderních podmínkách nových významů a pro označení přemísťování lidí se vžilo označení migrace. Hojně užívaný pojem se stal součástí politické organizace světa a má různé významy. Podle obecně přijímaného vymezení vytvořeného OSN označuje delší než jednoroční pobyt jedince za hranicemi státu, v němž se narodil. V případě, že označuje stěhování do jiného státu, tedy pohyb směrem „dovnitř“, hovoříme o imigraci. Pokud poukážeme na pohyb směrem „ven“, užíváme termín emigrace.

Migrace bývá považována za mimořádnou životní událost, která vyjadřuje skutečnost, že lidé opouští své rodné místo a vydávají se z různých důvodů do vzdálených míst, jiných státních jednotek. Rostoucí migrace a její vnitřní diverzita nastolují nová témata a sociální problémy, které se týkají nejen těch, co imigrují, ale i těch, kteří se nově s imigranty ve svých prostředích setkávají. Přitom se v současném světě setkáváme s novými podobami imigrace a jejími důsledky. Migrace je v porovnání s minulostí snadnější – proměna světa ve smyslu vzdáleností a času umožňuje zintenzivnění mezinárodní migrace v celém světě. Dřívější migrant, obvykle jednotlivec, který věnoval značné úsilí, čas, náklady na to, aby se přemístil, a v důsledku toho navíc definitivně zpřetrhal pouta ke svým blízkým a rodnému prostředí vůbec, má dnes zcela jiné charakteristiky. Migrují celé rodiny, děti se staly běžnou součástí migrace, migranti nejsou izolovaní od informací či blízkých, udržují frekventované kontakty s místy, odkud vyšly.

Pohyb lidí se stal běžnou součástí světa – studenti se účastní zahraničních stáží, manažeři putují mezi nadnárodními firmami, dělníci pracují na zahraničních stavbách, lidé tráví své dovolené na místech, kam se ještě nedávno neodvažovali ani antropologové. Součástí plánování životních drah mladých lidí se stalo nabývání zahraničních zkušeností. Stěhování lidí se stalo komplexním jevem, který je ovlivňován mnoha faktory. V sociální realitě nalzáme tolik různorodých forem, příčin, proměn, způsobů a dopadů migrace, že je obtížné nalézt jednoznačná a univerzální vysvětlení tohoto jevu. Proto se nedaří vytvořit nějaké „velké“ teorie a vysvětlení, protože je obtížné pokrýt tak komplexní fenomén. To se týká i samotného členění migrace, které rozlišuje migraci nucenou a dobrovolnou.

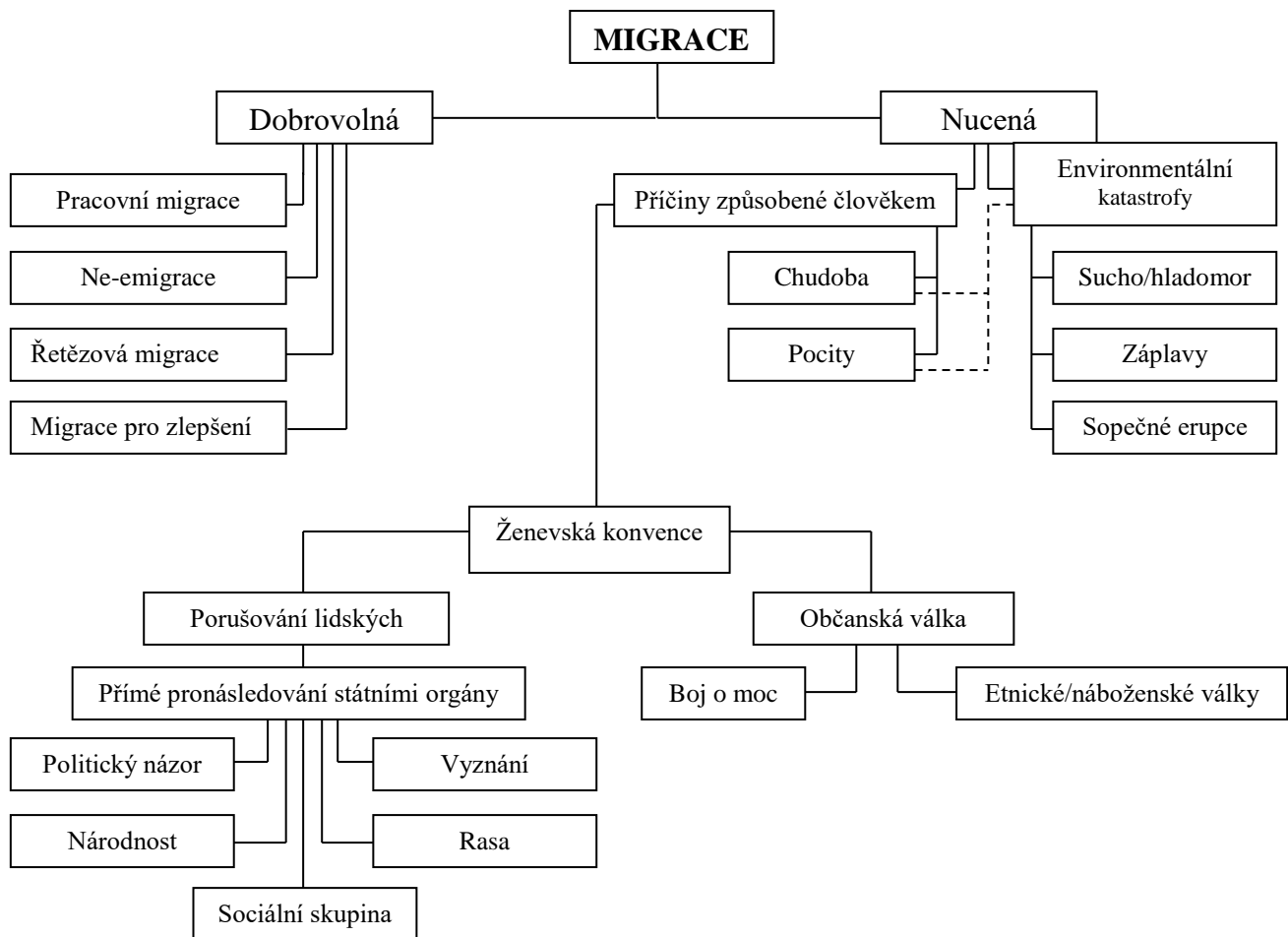
2.1 Migrace nucená a dobrovolná

Označení migrace dobrovolné a nucené ilustruje, že existují dva hlavní motivy ke stěhování. První zdůrazňuje dobrovolnost, kdy lidé emigrují obvykle z ekonomických důvodů, druhý zase poukazuje na skutečnost, že se lidé přemísťují často i proti své vůli, zejména z důvodu válek či přírodních katastrof. Na legitimitě toho kterého motivu se často podílí interpretace samotného stěhování. V době ekonomického vzestupu mohou být imigranti vítanou pracovní silou, která se v době recese rychle mění v nežádoucího konkurenta na trhu práce. Jinak je zase přijímaný uprchlík z Ukrajiny, Sierry Leone nebo Sýrie.

- **Nucená migrace** obvykle zahrnuje migraci způsobenou člověkem, ale i přírodními jevy. Patří sem především uprchlictví, přičemž ochrana uprchlíků se utvářela od počátku 20. století. Zejména se ale postavení uprchlíků řešilo po 2. světové válce, kdy byla v roce 1951 Valným shromážděním OSN přijata Úmluva o právním postavení uprchlíků. Tato Úmluva definuje, kdo je uprchlík a jaký druh právní ochrany, podporu a sociální práva by mu měly být zaručeny. Základní zásadou je, že uprchlíci nesmějí být navraceni do státu, ve kterém jim hrozí pronásledování. Úmluva také definuje povinnosti uprchlíků a určuje kategorie lidí, kteří nemohou získat status uprchlíka (váleční zločinci). Původně se Úmluva z roku 1951 omezovala na ochranu evropských uprchlíků po 2. světové válce, její působnost rozšířil Protokol z roku 1967, který odstranil její geografické a časové omezení. Úmluva, nazývaná někdy jako Ženevská konvence, v klauzuli Článku 1 definuje, kdo je uprchlík: osoba, která se nachází mimo svou vlast a má oprávněné obavy před pronásledováním z důvodů rasových, náboženských nebo národnostních nebo z důvodů příslušnosti k určitým společenským vrstvám nebo i zastávání určitých politických názorů, je schopna přijmout, nebo vzhledem ke shora uvedeným obavám, odmítá ochranu své vlasti.
- **Dobrovolná migrace** zahrnuje širokou škálu migrací, které jsou výsledkem vlastního rozhodnutí jedince, patří sem pracovní migrace, migrace, jejímž účelem je zlepšení životních podmínek, migrace rodinných příslušníků, studentské pobyty a další.

Andreas Demuth důvody vedoucí k nucenému a dobrovolnému migrování a útěku vyjádřil v následujícím schématu.

Schéma 1: Rozdělení migrace

Zdroj: Demuth (2000) dle Janků 2006

Pro účely metodiky je důležité vnímat, zdali imigranti přišli nuceně nebo dobrovolně. Jejich možnosti a také životní strategie se vzájemně liší a skutečnost, zdali v zemi pobývají v důsledku vlastního rozhodnutí nebo z politických důvodů ovlivňuje průběh adaptace na nové prostředí. Pokud je uprchlictví regulováno mezinárodní legislativou, tak dobrovolné migrace byly dlouho záležitostí právních úprav a regulace jednotlivých států.

Skutečnost, zdali došlo k překročení hranic národního státu a zdali se jedná o dobrovolné, nebo nucené stěhování, vytváří prostor, ve kterém se utváří základní terminologie ve vztahu k těm, kteří se přemísťují.

Tabulka 1: Přehled politických označení migrujících

	Dobrovolná	Nucená
V rámci národního státu	Vnitřní migrant	Vnitřní vysídlenec
	Dojíždějící za prací	
Přes hranice národního státu	Migrant	Žadatel o azyl / uprchlík
	Imigrant	
	Emigrant	
	Nelegální imigrant	
	Imigrant bez dokladů	
	Ekonomický migrant	
	Falešný uprchlík	
	Transmigrant	

Zdroj: Demuth (2000)

Termín vnitřní vysídlenec označuje osobu, která byla nucena opustit místo svého pobytu a uchýlit se v rámci svého státu do jiné oblasti. Z hlediska mezinárodního práva nese odpovědnost za dodržování jejich práv stát, jehož jsou občany, v praxi ale jejich práva nehájí, právě naopak, pomoc zvenčí je v tomto případě komplikovaná. Označení „falešný uprchlík“ zpochybňuje oprávněnost žádostí o mezinárodní ochranu (azyl), protože upozorňuje na to, že žadatelé přichází z míst, kde jim ohrožení nehrozí, případně že skrývají své „ekonomické“ zájmy. Pojem „transmigrant“ označuje migranta, který vytváří v nadnárodním prostoru společně s ostatními transmigranty předivo vztahů, které propojuje místa původu a aktuálního pobytu. Transmigrant se zabydluje v nadnárodním prostoru sociálních sítí a je jím ovlivňován více než sociálním, ekonomickým a kulturním prostředím státu, do kterého se přemístil. Tradiční pojetí asimilace do jediného kulturního a sociálního rámce je tímto zpochybněno.

2.2 Akulturace a adaptace imigrantů

Každý jedinec má ve své mysli zakořeněné vzory myšlení, cítění a potenciálního jednání, jež se naučil během svého života. Většinu těchto vzorů přijímá již v raném dětství a osvojuje si kulturu jako systém hodnot, norem, myšlenek, postojů, chování, prostředků komunikace a jejich produktů. Když se setkají lidé různého kulturního založení, pravděpodobnost nedorozumění a neúspěšné komunikace je mnohem vyšší, než když spolu komunikují lidé

zakotvení v jedné kultuře. Projeví se to zvláště, když se lidé neznají navzájem či nerozumí normám, hodnotám a vzorcům chování. Lidé si jen těžko uvědomují vlastní referenční rámce, o to obtížnější je uvědomit si referenční rámce druhých osob (Dvořáková, Horská et al. 2008). Pokud dojde k přímému kontaktu dvou kulturně odlišných skupin a dochází ke změnám v jedné nebo obou těchto skupinách, pak nastává **akulturace**. Původně vnímaný skupinový jev začal být nahlížen také jako fenomén probíhající na úrovni jedince, čímž vzniklo rozlišení akulturace, představující změny v kultuře skupiny a psychologické akulturace, která je změnou v psychice jedince. Akulturace tedy představuje duální proces kulturní a psychologické změny, ke které dochází v důsledku kontaktu mezi dvěma nebo více kulturními skupinami a jejich jednotlivými členy (Berry 2005, s. 698). Na úrovni skupin mohou nastat změny v sociální struktuře a institucích a na individuální (psychologické) úrovni zase změny v životních způsobech (oblékání, stravování apod.). Akulturace je reciproční proces, na kterém se podílejí všechny zúčastněné strany. Ke změnám tedy dochází nejen u méně početné skupiny a jejich členů (imigrantů), ale i na straně většinových společností, na které minoritní skupiny působí. Proces akulturace probíhá po celou dobu vzájemného kontaktu kulturně odlišných skupin, ale důsledky tohoto procesu přetrvávají dlouhodobě (Berry 2005; Berry et al. 2011).

Adaptace je dlouhodobým výsledkem akulturace, pokud k ní ovšem dojde. Adaptace vyjadřuje dosažení stálých změn u jedince, i u skupiny, které jsou výsledkem snahy vyrovnat se s akulturací. Adaptace může znamenat různé výsledky – není nutně přizpůsobením se většinové skupině, ale může se projevit také separací od skupiny, případně i to, že se většinová společnost přizpůsobí jedinci či menšině, nebo jim vzdoruje a objevuje „vlastní“ hodnoty. Za nejméně úspěšnou adaptaci bývá označován život v segregovaných prostorech, obvykle v ghettu. Tzv. sídlení segregace se může projevovat tak, že jsou jedinci z menšinových skupin v některých čtvrtích zastoupeni ve větší míře než v jiných čtvrtích, že příslušníci minoritních skupin žijí méně často v blízkosti členů majoritní skupiny, že jsou prostorově soustředěni v relativně malých oblastech, mohou zaujímat méně centrální polohu v rámci města nebo obývají lokality blízko sebe a vytváří souvislá území (Massey, Denton 1988).

Ghetta jsou výrazem extrémní formy rezidenční segregace, kdy je skupina obyvatel soustředěna do nějaké oblasti, kde je většinovou, a jsou výsledkem nedobrovolného prostorového vyloučení. V ghettech vznikají paralelní instituce vůči institucím většinové

společnosti, utváří se segregované identity a vzniká napětí vůči okolí. Zatímco ghetta vznikají nedobrovolně, tzv. etnické enklávy jsou spíše výsledkem dobrovolného procesu a vyznačují se vysokým stupněm vnitřní solidarity. Přestože příklady vzniku a problematické existence ghett a enkláv jsou obvykle dávány do souvislostí se zahraničím (Francie, Německo, Velká Británie, Švédsko, Dánsko aj.), fenomény jako vytváření vlastních subkultur, označovaných jako kultura chudoby, kultura segregace nebo kultura sociální izolace, vzorce separovaných a marginalizovaných uskupení lze nalézt rovněž u nás. Dopady prostorové segregace bývají různé a odvíjejí se od charakteru místa a skupin, nicméně mají dopady zejména na následující generace, v nichž se může rozvinout a reprodukovat nedůvěra vůči většinové společnosti.

Adaptaci členíme na psychologickou a sociokulturní.

- **Psychická** adaptace se týká zejména toho, jak se jedinec celkově cítí. Jedná se o pocit dobrého emočního a psychického stavu a vědomí osobní a kulturní integrity. Psychické problémy se obvykle objevují velmi záhy a s postupujícím časem mají spíše tendenci klesat. Celý cyklus obvykle provází počáteční uspokojení, následuje deziluze až vztek, období vyrovnání se s novými skutečnostmi – etapa smíření, aby došlo k celkovému přijetí nového. Významným zdrojem tenzí není jen akulturace, ale rovněž stres z migrace obecně. Míra stresu je však závislá na mnoha okolnostech a faktorech (Dvořáková, Horská et al. 2008).
- **Sociokulturní adaptace** znamená, že jedinec získal patřičné kulturní dovednosti, které jsou potřebné k životu v novém sociokulturním prostředí. Patří sem například základní dovednosti, např. schopnost vyřídit si úspěšně denní záležitosti týkající se chodu domácnosti a zaměstnání, orientovat se v pravidlech a zásadách společnosti, schopnost bez potíží komunikovat s okolím. Sociokulturní adaptace se obvykle vyvíjí v čase lineárně.

Adaptace je dlouhodobým výsledkem akulturace a může být ve své konečné podobě přínosem – jedinec nebo skupina jsou natolik adaptováni, že dokážou velmi dobře vést svůj život v novém prostředí, nebo může být problematickou, pokud nedokáží nebo nechtějí ve většinové společnosti žít a distancují se od ní.

2.3 Akulturační strategie imigrantů

Kolektiv autorů zabývajících se metodami sociální práce s imigranty, azylanty a jejich dětmi (Dvořáková, Horská et al. 2008) pojímá migraci jako složitý soubor mnoha aspektů psychosociálního procesu s významnými a trvalými dopady na identitu jednotlivce.

Imigrace má za následek náhlou změnu a posun od předvídatelného prostředí k hůře srozumitelnému prostředí, obvykle ji provází tzv. kulturní šok, otřes, vyvolaný novými podněty. Přestože se doba a intenzita zmíněného otřesu různí, imigrant si v průběhu adaptace řeší, co si uchová z vlastní kultury a co přijme z té nové. Odpovědi na tyto otázky se různí a vytváří celkem čtyři možné varianty.

- **Asimilace** – je stavem, kdy se imigranti vzdají své původní kultury a přijmou kulturu novou. Tato volba bývá občas vítána a očekávána ze strany většinové společnosti, která očekává, že se jí imigranti zcela přizpůsobí. Asimilace znamená, že vlastní etnicita je opuštěna a dochází ke splynutí s většinovou společností. Někdy probíhá rychle, např. velmi rychle byli asimilováni čeští imigranti v Chicagu, kteří přišli do města na konci 19. století a dnes je poznáme už jen podle jména poukazujícího na jejich původ. Jindy asimilaci provází obtíže – ztráta vlastní minulosti a identity a poněkud chaotická adaptace s různými negativními průvodními jevy. Odepřená asimilace se může stát příčinou inferiorního postavení (Spiro 1955: 1244).
- **Separace** – znamená, že imigranti se obrací ke své původní kultuře a odmítají přijmout kulturu novou. Jedná se o opak asimilace. Vyznačuje se odmítáním hostitelské společnosti a ulpíváním na své etnicitě. Například pokud se imigranti setkají s odmítavými postoji většinové společnosti a nedůvěrou, spoléhají se na svou vlastní kulturu a komunitu a inklinují k separaci.
- **Marginalizace** – představuje specifickou situaci, kdy se jedinec nezačlení do nové společnosti, vymezuje se vůči ní, ale současně ztrácí kontakt i se svou vlastní kulturou. Marginalizace je pak výsledkem ztráty etnicity, ale i neúspěšné konvergence se společností. Tento stav provází značná míra sociálně-patologického jednání, ale i psychická nevyrovnanost.

- **Integrace** – znamená propojení vlastní kulturní identity s prvky nové kultury. Z dlouhodobého hlediska je označována za nejúspěšnější podobu akulturace a jakýsi kompromis, kdy dochází ke konvergenci se společností a to za současného udržování vlastní etnicity. Imigranti tak nejsou ochuzení o svou primární nezpochybnitelnost, přičemž se rozvíjí pocit sounáležitosti. Komplikací tohoto pojetí je existence tzv. transnacionální migrace, jejíž aktéři nemají takovou potřebu se ztotožňovat s přijímající společností, protože jsou doma „tady i tam“ a jejich identita se utváří více v nadnárodních prostorech.

Někdy se v politickém i sociálně-vědním prostoru užívá termín **nová asimilace**. Nejedná se o odklon od integračního ideálu, ale o výsledek senzitivnějšího vnímání imigrace ve veřejném prostoru, které se orientuje na objevující se společné rysy imigrantských i „hostitelských“ populací. Asimilace je starý termín v novém pojetí – je citlivá vůči vyhledávání podobností a rovněž imigranty nevnímá jako pasivní objekty předurčených k „přetavení“ se, ale v aktivní subjekty spoluzodpovědné za svou adaptaci. To se promítá i do skutečnosti, že se objevují diskuse o tom, do jaké společnosti se mají imigranti začleňovat, co se od nich samotných očekává a otevírá se i prostor ke vnímání toho, jak „nás“ imigranti chápou.

Pokud se poohlédneme po příkladu muslimů žijících v české společnosti, tak se setkáme se všemi čtyřmi výsledky adaptace (Topinka 2015). Setkáme se s muslimy imigranty, kteří jsou marginalizováni, separováni, ale i asimilováni a integrováni. Trajektorie začleňování jsou různorodé, stejně jako výsledky rekonstrukcí identity, které proces integrace provázejí.

Marginalizace je spíše okrajovou záležitostí. Její známky jsou přítomné u imigrantů z Afriky. Týká se i části tzv. druhé generace muslimů. Jedná se o imigranty, jejichž životní situace je krajně nepříznivá. Nezdařilo se jim získat sociální status, nebylo možné ho odvodit od zaměstnání nebo financí. Marginalizováni se necítí být součástí české společnosti, nezapustili v zemi kořeny, a současně se vzdali své kultury i náboženství. Lze vysledovat počáteční snahu do okolí zapadnout, přizpůsobit se mu, převzít běžné druhy jednání, ale po čase dochází k rozčarování – starý svět se rozplynul a nový nepřináší žádné uspokojení. Nedařila se ekonomická, ani sociální integrace, tito lidé se ocitli na pokraji obou světů s pocity rozpolcenosti, vykořenění, „odpadlictví“, dezorganizace a narušené sebedůvěry, která brání smysluplnému jednání a sociálnímu fungování. Na neúspěších se podílí absence sociálních sítí a obecně nízký sociální kapitál.

Také *separace* je poměrně výjimečnou situací, objevuje se např. u imigrantek, které v ČR pobývají se svými manžely, její skutečný rozsah ale může být o něco větší. Případy separace se objevují v rámci turecké imigrace (obecně tam, kde sehrává etnicita důležitou roli). Separace je pravděpodobnější u malých uzavřených etnických skupin, které se nezapojují do činnosti muslimské komunity jako celku. Jednalo se vesměs o příběhy muslimek, které byly vytrženy ze své domoviny a prostřednictvím smluveného sňatku se ocitly v České republice. Jejich možnost se blíže seznámit s okolím byla omezená. Neznalost jazyka je izolovala a většina sociálního života se koncentrovala do prostoru domácností. Možnosti navázat sociální vztahy mimo domácnost byly minimální. Výjimkou byla občasná setkání s krajankami, které tvořily jen omezenou sociální síť. Patrné byly defenzivní strategie, malé praktické vědění o české společnosti, přetrvávající orientace na navyklé životní způsoby a původní zemi, nespokojenost s životem a silná touha po návratu.

Další inkluzivní projekty ústí v *asimilaci*, s níž jsme se setkali o něco častěji. Skutečností ale je, že úplná asimilace byla spíše výjimkou, v rozhovorech jsme registrovali různé mezistupně asimilace, které jsme označili jako *semiasimilaci* (neúplná asimilace). Asimilace a semiasimilace se týkala muslimů, kteří pocházeli jak z arabské, tak z turkické subcivilizace. Byla častá u muslimů, kteří pocházeli z teritorií, kde etnické identity zastiňují identity religiózní. V Česku se setkáme i s asimilovanými muslimy z arabských zemí, kteří zcela inkorporovali individualistické hodnoty moderní společnosti, a imponuje jim pravidly méně svázaný život. Úplná asimilace je pro muslimy obtížná, ne-li nemožná. Nedokázali se zcela vzdát své identity, jen obtížně se vnitřně smiřovali se svým „odpadlictvím“ a trpěli výčitkami. Proto jsme pozorovali častěji semiasimilaci, kdy se muslimové hlásí k islámu, který považují za dobrý, za základ společnosti, ale neřídí se už jeho pravidly, upravující každodenní život. Semiasimilace je také strategií, která usnadňuje muslimům snadněji žít v českém prostředí. Muslimové se přizpůsobili v oblastech, které jim působily největší potíže v běžném životě. Například se jednalo o ústupky v oblasti odívání nebo způsobu stravování – ženy odkládají šátky a nosí džíny apod. Vesměs se jedná o nepraktikující muslimy, kteří se nezapojují do aktivit muslimské komunity a na území pobývají již řadu let.

Inkluzivní strategie, ústící v *integraci*, se týkají muslimů, kteří se dokázali do české společnosti začlenit a přitom neztratili mnoho ze své etnokulturní či religiózní identity. Jedná se o praktikující muslimy, kteří se snažili smířit islám s moderní dobou a okolním rytmem

života. Ale i zde se v některých případech nedalo hovořit o úplné integraci. Směřování k integraci se také mohlo zvrátit v separaci. Muslimové, jejichž inkluzivní projekty směřovaly k integraci, se velmi složitě vyrovnávali se stigmatizací. Ztotožňování islámu s násilím či terorismem pronikalo do „běžných záležitostí“ (např. nálepkování terorismem) a vedlo ke vzpouře proti stigmatizaci, kterou provázela snaha se separovat od společnosti a posílení zejména religiózní skupinové identity a její vymezení vůči cizí skupině - české, evropské či americké. Důsledkem mohla být institucionalizace kolektivních identifikací a snahy o zakládání oddělených institucí, např. islámských škol.

Celkově platí, že muslimové v rámci svých individuálních inkluzivních projektů směřují především k *semiasimilaci* či *integraci* do české společnosti. Integrační proces klade na své aspiranty velké nároky a také překážky. Definitivní závěry ale nelze vyslovit, už jen protože nemůžeme vyloučit různé zvraty – nejedná se o jednosměrný proces. To se ukazuje příklad působení stigmatizace na veřejnosti, která může integraci brzdit, a dokonce ji proměnit v separaci.

3. Migrační situace v České republice

Následujícím text se věnuje migrační situaci v České republice, přibližuje základní charakteristiky imigrantů, legislativu a podmínky pobytu cizinců na území státu.

3.1 Imigrace v ČR

Česká republika prošla na poli migrace v posledních téměř třech dekadách dynamickým vývojem a přitom se proměnila se ve **společnost imigrační**. Imigrace jiných státních příslušníků na území ČR² se stala viditelným důsledkem otevření se národně státního prostoru vůči vnějším vlivům a procesům, které ve svých důsledcích vyústily ve zcela nové sociální problémy. Zatímco v roce 1990 činil podíl migrujících na celkové populaci pouhých 0,3 %, v roce 2015 činí již 4,3 %, což je podíl obdobný jako v Nizozemí, Slovinsku nebo Portugalsku. Proměna z „předlistopadové“ emigrační země k zemi tranzitní až po zemi imigrační přináší v oblasti udržování sociální soudržnosti nové výzvy, spojené zejména s erozí téměř sto let budované etnické homogenity společnosti a se začleňováním imigrantů do společnosti.

Československý stát, který od svého vzniku v roce 1918 patřil k zemím se záporným migračním saldem, se po roce 1989 mění v imigrační stát se všemi důsledky, které příchod migrantů pro hostitelskou společnost představuje. Dochází k určitému zvratu procesu etnické homogenizace, který byl zpočátku málo viditelný, ale jak se ukazuje, jednalo se ve skutečnosti o dlouhodobější tendenci s trvalým charakterem (Topinka, Lužný 2012).

Od počátku 90. let 20. století dochází k utváření základního rámce pro působení státu v oblasti migrace – tedy migrační politiky, nejdříve s důrazem na její imigrační aspekt a následně i s ohledem na aspekt integrační. Soubory opatření se v čase měnily, sledovaly vývoj imigrace a rostoucí tendenci k trvalejším formám usazování migrantů a reflektovaly proměny postojů a opatření, které se formovaly v nadnárodních strukturách, zejména na půdě Evropské unie, jejíž součástí se ČR stala v roce 2004. V prosinci 2007 se ČR stala součástí Schengenského prostoru. Původně etno-nacionálně značně jednolitá společnost se v různých segmentech

² V českém prostředí se pro označení jiných státních příslušníků legálně pobývajících na území užívá dvou rozdílných termínů: legislativa operuje s termínem „cizinec“, odborná literatura užívá obecnější termín „migrant“. Termín „cizinec“ používáme tam, kde je evidentní vazba na příslušnou legislativu či citované dílo.

ocitla pod různě silným vlivem přílivu rozličných skupin migrujících (Topinka, Lužný 2012). Postupně se utvářely státní migrační a posléze i integrační politiky, a to pod vlivem měnícího se charakteru a kompozice přichozích, svoji roli sehrálo i působení změn migračních a integračních politik na úrovni Evropské unie.

3.2 Základní charakteristiky imigrantů

Jak z dat vyplývá, dominantní je imigrace z ekonomických důvodů, většina migrantů v ČR jsou lidé, kteří se přistěhovali za prací a postupně na sebe navázali další rodinné příslušníky, kteří se za nimi často přistěhovali (Uherek 2010: 72). Na základě statistických údajů vyplývá, že „typický“ imigrant pochází ze země mimo EU, obvykle z Ukrajiny či Vietnamu, je ve věku 30 – 34 let, jedná se o muže, s trvalým pobytem, bydlícím v některém z velkých měst. Migranty nicméně nelze vnímat jako homogenní skupinu – do ČR se přestěhovávají lidé ze 181 států. Více než dvě pětiny všech imigrantů tvoří lidé z Ukrajiny (23 %), Vietnamu (12 %) a Ruska (8 %).³ Zastoupení tří nejpočetnějších státních příslušností imigrantů v ČR je od poloviny 90. let poměrně stabilní. Důležité je, že zbývajících 57 % z celkového počtu imigrantů představují lidé z celkem 178 zemí. Jedná se o velmi pestrá kompozici imigrantů, mezi nimiž se nachází migrující z Mongolska, Moldávie, Spojených států amerických, Kazachstánu, Číny, Bulharska, Běloruska, Rumunska, Uzbekistánu, Indie nebo Turecka.

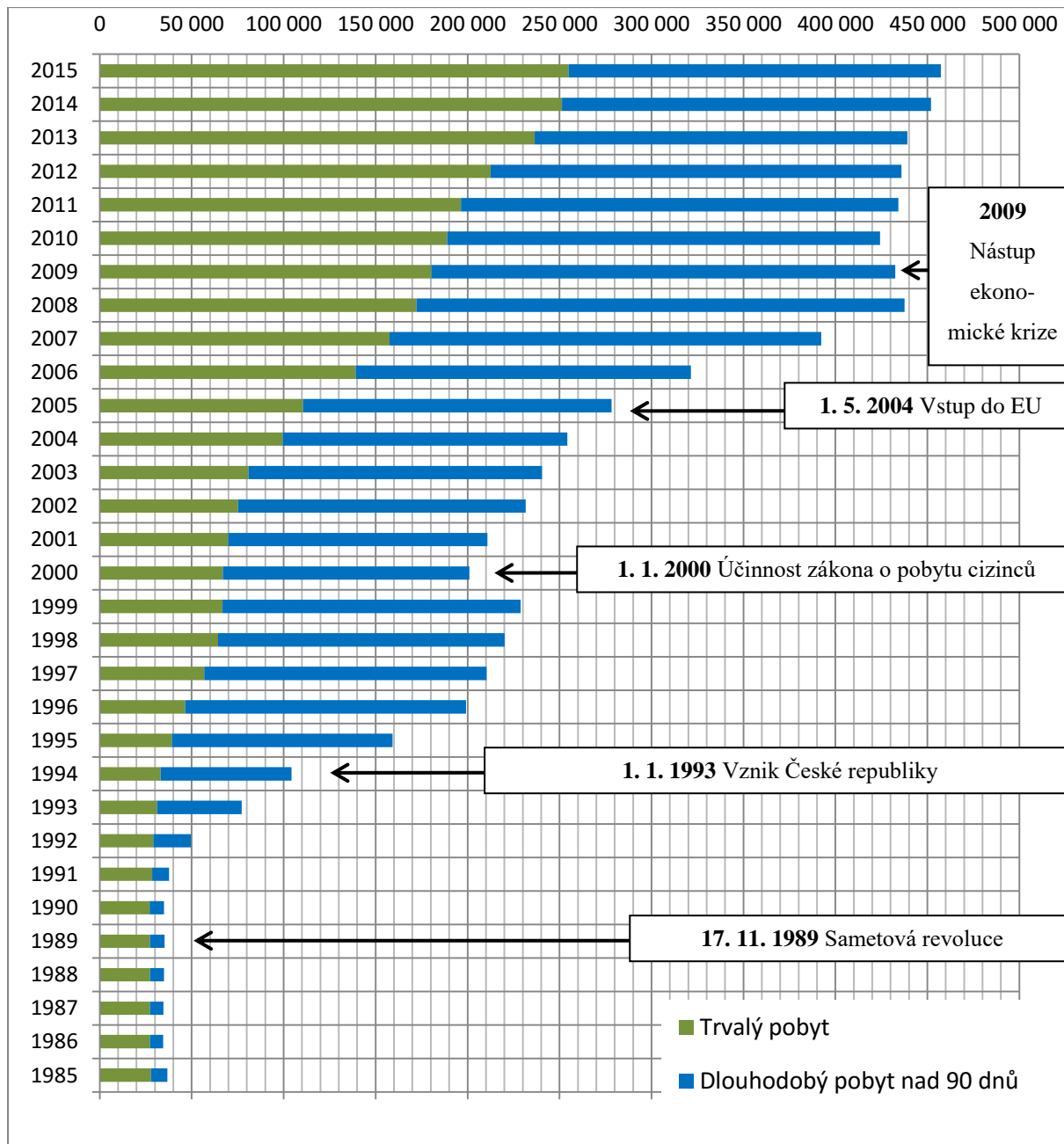
Počty dobrovolných migrantů tak zcela dominují nad migrací nucenou. V roce 2014 o mezinárodní ochranu požádalo 1 156 osob, v roce 2013 celkem 707 a v roce 2012 celkem 753. Převážná část imigrantů se usídluje v hlavním městě a jeho blízkém okolí. Migrantů ale nevytváří extrémní formy rezidenční segregace, prostorové rozmístění migrujících napříč státem i regiony vykazuje značné rozdíly (Čermáková 2010). Směrem od západu k východu a od severu k jihu počet imigrantů klesá, dominantní koncentrace nalézáme v Praze a dalších krajských městech.

Zatímco v 80. letech 20. století byl počet migrujících v tehdejší Československu konstantní a stát vykazoval záporné migrační saldo, od roku 1990 se situace začala měnit. ČR začátkem 90. let vykazuje stoupající kladné migrační saldo, s výjimkou roku 2001, kdy se projevil důsledek legislativních změn ohledně podmínek povolování pobytu. V letech 2009 a 2010

³ Data jsou z května 2015.

počet migrujících klesal, a to v souvislosti s dopady ekonomické krize na pracovní trh. V současné době počet migrujících opět roste.

Graf 1: Vývoj počtu cizinců podle typu pobytu v letech 1985 až 2015

Zdroj: ČSÚ, 2014; MVČR, 2015

Co se týká rodin a dětí, tak ze statistických dat za rok 2014 vyplývá, že:

- roste počet dětí cizinců narozených v ČR (v roce 2014 – 3 500 dětí),
- mateřské školy navštěvovalo ve školním roce 2014/2015 celkem 7 214 dětí – cizinců,

- v mateřských školách byli vzděláváni cizinci celkem z 92 zemí světa, z toho podíl třetích zemí byl 70,7%,
- celkově bylo v roce 2014 povolení k dlouhodobému pobytu ve 22,9% uděleno za účelem sloučení rodiny (celkem 1 829).

3.3 Podmínky vstupu a pobytu na území ČR

Mezinárodní právo veřejné jako obecnou premisu státní suverenity mj. uvádí právo rozhodnout, komu povolí **vstup na své území**. Dokladem, jímž stát vyjadřuje svůj souhlas se vstupem cizince na své území a pobytem na něm, je vízum. Státy schengenského prostoru svoji vízovou politiku koordinují v oblasti krátkodobých víz prostřednictvím unijních předpisů. Česká republika uplatňuje v praxi společnou vízovou politiku v rámci schengenské spolupráce, do které se zapojila dne 21. 12. 2007. Společná vízová politika upravuje krátkodobé pobyty občanů třetích zemí v rámci schengenského prostoru, což jsou pobyty v maximální délce tři měsíců. Co se týče dlouhodobých pobytů, tyto ponechává v kompetenci legislativ členských států, přičemž upravuje pouze volný pohyb osob s národními tituly opravňujícími k dlouhodobému pobytu (dlouhodobé vízum a povolení k pobytu).

V roce 2009 byl Radou Evropy schválen Vízový kodex, který nahradil dosavadní Společnou konzulární instrukci. Tento kodex zavedl jednotná procesní pravidla, formy spolupráce mezi schengenskými státy, společná pravidla upravující organizaci vízových oddělení, rovněž upravil spolupráci s externími poskytovateli a obchodními zprostředkovateli a jednotně upravil další oblasti vztahující se k vízovému kodexu. Z těchto pravidel vyplývá způsob žádosti o vstup na území České republiky prostřednictvím zastupitelských úřadů a způsob vyřizování těchto žádostí.

3.3.1 Základní legislativní normy

Právní normou, která upravuje podmínky vstupu a pobytu cizinců na území ČR, je zákon č. 326/1999 Sb., o pobytu cizinců na území České republiky, v platném znění (tzv. cizinecký zákon). Ten rozlišuje dvě kategorie cizinců: občany Evropské unie (včetně Norska, Islandu, Lichtenštejnska a Švýcarska) a státní příslušníky tzv. třetích zemí, tj. cizinců ze zemí mimo EU. Pobyt cizinců na území ČR je řízen nejen zákonem č. 326/1999 Sb., o pobytu cizinců, ale také zákonem č. 325/1999 Sb., o azylu.

Cizincem se rozumí osoba, která není občanem ČR. Vstup, pobyt a vycestování z území České republiky je v kompetenci Ministerstva vnitra a Ministerstva zahraničí. Za cizince jsou považovány osoby s jiným než českým státním občanstvím, osoby bez státního občanství a rovněž osoby s více občanstvími, z nichž žádné není státním občanstvím ČR.

Cizinec může na území ČR pobývat **přechodně nebo trvale**. Důvody neudělení vstupu a povolení k pobytu na území ČR jsou uvedeny v zákonných normách. Ministerstvo zahraničních věcí rozhoduje o udělení krátkodobého víza. O jeho prodloužení pak rozhoduje Odbor Cizinecké policie PČR. Od 1. 1. 2011 rozhoduje o udělení dlouhodobého víza a dlouhodobého pobytu Ministerstvo vnitra. To je zodpovědným orgánem i v oblasti přechodných pobytů občanů EU a jejich rodinných příslušníků a v oblasti trvalých pobytů.

Rozeznáváme následující kategorie cizinců pobývajících na území ČR:

- **Občané zemí EU, Norska, Švýcarska, Islandu a Lichtenštejnska a jejich rodinní příslušníci (zkráceně občané EU):**
 - občané zemí EU a jejich rodinní příslušníci, kteří jsou sami občané EU, bez potvrzení o přechodném pobytu nebo povolení k trvalému pobytu,
 - občané zemí EU s potvrzením o přechodném pobytu a jejich rodinní příslušníci, kteří sami nejsou občané zemí EU, s povolením k přechodnému pobytu formou pobytové karty,
 - občané zemí EU a jejich rodinní příslušníci s povolením k trvalému pobytu.

- **Občané zemí mimo EU (zkráceně občané třetích zemí):**
 - občané třetích zemí pobývajících v ČR krátkodobě bez víz,
 - občané třetích zemí pobývajících v ČR na základě krátkodobých víz do 90 dní,
 - občané třetích zemí pobývajících v ČR na základě dlouhodobých víz nad 90 dní,
 - občané třetích zemí s povolením k dlouhodobému pobytu,
 - občané třetích zemí s povolením k trvalému pobytu,
 - cizinci s uděleným azylem,
 - cizinci s udělenou doplňkovou ochranou,
 - cizinci pobývajících v ČR v rámci dočasné ochrany.

- **Ostatní cizinci:**
 - žadatelé o mezinárodní ochranu,
 - nelegálně pobývajících cizinci.

Podmínky vstupu a pobytu cizinců jsou dále upraveny **předpisy ES/EU**. Po vstupu ČR do schengenského prostoru (2007) jsou platné také **schengenské předpisy – tzv. schengenské acquis**.

Systém cizineckého práva, který vymezuje pobytový status cizince, je velmi podstatným faktorem, který ovlivňuje začleňování imigrantů. Z hlediska systému českého cizineckého práva se rozlišují dvě základní dimenze:

- pobytové režimy
- pobytové stupně.

3.3.2 Pobytové režimy

Základními **pobytovými režimy** podle českého práva jsou:

- Režim občanů EU a jejich rodinných příslušníků – je vymezen především Smlouvou o fungování EU. Patří sem i občané nečlenských států, které tvoří Evropské hospodářské společenství (Norsko, Island, Lichtenštejnsko) a Švýcarská konfederace, občané tzv. třetích zemí, kteří jsou rodinnými příslušníky občanů EU.
- Azyl/mezinárodní ochrana – pro tento režim není směrodatné státní občanství, ale právní úkon cizince, který požádá ČR o ochranu a následné rozhodnutí státu o této žádosti.
- Cizinci z tzv. třetích zemí – z právního hlediska se jedná o cizince, kteří nejsou zařazeni do prvních dvou kategorií.

Jedním z uvedených pobytových režimů je **mezinárodní ochrana**. V této oblasti je zapotřebí rozumět základním pojmům, které s mezinárodní ochranou úzce souvisí. **Azylant** je cizinec, kterému byl podle zákona o azylu udělen azyl, a to po dobu platnosti rozhodnutí o azylu (§ 2 odst. 3 zákona č. 325/1999 Sb., o azylu). **Uprchlík** je podle vymezení daného Úmluvou o právním postavení uprchlíků z r. 1951 (dále Úmluva) a dále v Protokolu z roku 1967 osoba, která se nachází mimo svou vlast a má oprávněné obavy před pronásledováním z důvodů rasových, náboženských, národnostních nebo z důvodů zastávání určitých politických názorů. Vzhledem k uvedeným obavám odmítá ochranu své vlasti. Pojem uprchlík zná český právní

řád jen v souvislosti s Úmluvou, ke které ČR přistoupila. Osoba, které bylo přiznáno postavení uprchlíka, je označována jako azylant.

Azyl je poskytován cizím státem a je právní formou ochrany uprchlíka. Uprchlíkem se člověk stává, jakmile naplní kritéria uvedená v Úmluvě. Postavení uprchlíka vylučuje jeho vrácení do státu, kde mu hrozí nebezpečí. Azyl se poskytuje jen ve velice úzce vymezených případech. V ČR je to v případě pronásledování pro uplatňování politických práv a svobod a v případě odůvodněného strachu z pronásledování z důvodu rasy, národnosti, náboženství, příslušnosti k určité sociální skupině nebo pro zastávání určitých politických názorů. Pokud jsou podmínky splněny, měly by odpovědné orgány státu takovému člověku azyl udělit. Azyl musí člověku zajišťovat ochranu, nediskriminaci a přístup k sociálním právům. V ČR uděluje azyl Odbor azylové a migrační politiky Ministerstva vnitra ČR.

Zákon o azylu hovoří o **žadatel o azyl** jako o někom, kdo o azyl, resp. o postavení uprchlíka požádal, a o azylantovi jako o někom, komu byl udělen azyl, resp. přiznáno postavení uprchlíka. Zákon nerozlišuje azyl a uprchlictví, přestože tyto dva instituty nejsou zcela totožné. Osoby prchající před spravedlivým trestním stíháním či potrestáním za trestný čin nejsou uprchlíky. Taktéž jimi nejsou ti, kteří opouštějí svoji vlast především z ekonomických důvodů. Poslední novela zákona o azylu provedená zákonem č. 165/2006 Sb. zavádí pojem tzv. **mezinárodní ochrany**. Ta má dvě formy:

- formu azylu,
- formu doplňkové ochrany (pokud žadatel nesplňuje důvody pro udělení azylu, ale je zjištěno, že jsou v jeho případě důvodné obavy, že mu ve státě původu hrozí nebezpečí vážné újmy, je mu udělena doplňková ochrana).

Žadatel o udělení mezinárodní ochrany (dříve žadatel o udělení azylu) je cizincem, který požádal ČR o ochranu formou azylu. Postavení žadatele má tento cizinec od okamžiku podání žádosti o mezinárodní ochranu po dobu správního řízení o udělení mezinárodní ochrany a po dobu soudního řízení o žalobě proti rozhodnutí Ministerstva vnitra. Žádost o udělení mezinárodní ochrany (dříve žádost o udělení azylu) je formálním aktem poskytnutí mezinárodní ochrany před pronásledováním. Tato žádost se podává na tiskopise upraveném zákonem a její podání je okamžikem zahájení řízení o udělení mezinárodní ochrany.

Počet žadatelů o mezinárodní ochranu v průběhu let výrazně kolísal, po vstupu ČR do schengenského prostoru výrazně klesal.

3.3.3 Pobytové stupně

Pro adaptaci imigranta je důležitá nejen samotná existence práva pobytu, ale i dlouhodobější perspektiva pobytu. Ta je podmíněna cizineckým právem, které upravuje možnosti prodloužení povolení k pobytu, skončení povolení k pobytu, sankce za porušení povinností a možnosti dosáhnout na určitou kategorii pobytu, která umožní získání státního občanství, což je z právního hlediska dovršení procesu integrace.

Pobytový status je pobytový stupeň:

- krátkodobý
- dlouhodobý
- a trvalý pobyt,

který vymezuje určitý rozsah práv a povinností cizinců. Dosažení občanství znamená nabytí plnoprávného postavení v politické komunitě.

Pobyt do 90 dnů – krátkodobý pobyt

Cizinci potřebují ke vstupu na území vízum, **bezvízové pobyty** jsou pro občany některých třetích zemí umožněny mezinárodními smlouvami, a to jednak bilaterálními, jednak multilaterálními, sjednanými mezi EU jako celkem a jednotlivými třetími zeměmi. Seznam zemí, jejichž státní občané musí mít při překračování vnějších hranic vízum, jakož i seznam zemí, jejichž občané vízum mít nemusí, stanoví Nařízení Rady (ES) č. 539/2001 ze dne 15. března 2001. Bezvízový pobyt nemusí vždy platit pro všechny občany dané třetí země, může být omezen na držitele např. služebních nebo diplomatických pasů.

Občané dotčených třetích zemí mohou vstupovat na území ČR, resp. členských států EU bez víza a pobývat zde po dobu tří měsíců v šestiměsíčním období, po dobu stanovenou v mezinárodní smlouvě – tato doba je maximálně devadesátidenní neboli tříměsíční. Pokud se jedná o smlouvy unijní, bývá tato doba stanovena jako tříměsíční v období šesti měsíců, neplatí zde tedy teze, že cizinec má okamžikem vycestování novou tříměsíční lhůtu pro svůj

bezvízový pobyt, ale doby jeho jednotlivých pobytů se v průběhu šesti měsíců ode dne prvního vstupu sčítají. Pokud vyčerpá tříměsíční dobu najednou, může znovu vstoupit na území bez víza až po uplynutí šesti měsíců ode dne předchozího vstupu, tedy ne dříve než tři měsíce po vycestování.

Podmínky k **udělení víza** k pobytu do 90 dnů, též krátkodobého víza, stanoví Nařízení Evropského Parlamentu a Rady č. 810/2009 ES ze dne 13. 7. 2009, o Kodexu Společenství o vízech (vízový kodex). Mezi krátkodobá víza patří průjezdní letištní vízum, které musí mít při průjezdu přes tranzitní mezinárodní prostory letišť, nacházejících se na území členských států, státní občané zemí, uvedených v příloze IV vízového kodexu a ve vyhlášce Ministerstva vnitra č. 270/2011 Sb. Jako příklad lze uvést Afghánistán, Eritreu, Írán, Irák, Nigérii, Pákistán, Somálsko. Krátkodobá víza obecně opravňují pobývat na území členských států Společenství po dobu maximálně tří měsíců, přičemž zastupitelské úřady mohou platnost tohoto víza časově omezit. Omezit lze i územní platnost víza, což v praxi vypadá tak, že ve vízovém štítku je uveden jeden nebo více členských států, pro jejichž území je vízum platné.

Pobyt nad 90 dnů – dlouhodobý

Pokud státní příslušník třetí země hodlá pobývat na území České republiky po dobu delší než 90 dnů, může zažádat:

- o dlouhodobé vízum,
- o povolení k dlouhodobému pobytu,
- zaměstnaneckou kartu
- o modrou kartu.

a) Dlouhodobé vízum

Žádost o vízum k pobytu nad 90 dnů podává cizinec na zastupitelském úřadu. Lze ji podat na zastupitelském úřadu ve státě, jehož je cizinec státním občanem nebo v němž má povolen dlouhodobý nebo trvalý pobyt. Vyhláška Ministerstva vnitra č. 429/2010 Sb. stanoví seznam zemí, jejichž státní příslušníci mohou podat žádost na jakémkoli zastupitelském úřadu. Podání žádosti na jiném zastupitelském úřadu má za následek nepřipustnost žádosti. Kompetentní k rozhodnutí o udělení dlouhodobého víza je Ministerstvo vnitra. Cizinec je povinen doložit

k žádosti o vízum kromě platného cestovního dokladu i další náležitosti stanovené zákonem, zejména prokázat účel pobytu na území, doložit doklad o zajištění ubytování na celou dobu pobytu, prokázat prostředky k pobytu, platné cestovní pojištění a bezúhonnost v zemi, jejímž je státním občanem nebo v zemi, ve které má povolen dlouhodobý či trvalý pobyt, pokud v takové zemi pobýval v posledních třech letech po dobu nejméně šesti měsíců.

Zastupitelský úřad může k žádosti uplatnit stanovisko, většinou se tak děje na základě pohovoru se žadatelem, přičemž Ministerstvo vnitra je povinno při svém rozhodování k tomuto stanovisku přihlídnout. Žádost odesílá zastupitelský úřad Ministerstvu vnitra, které o ní rozhodne. Dlouhodobé vízum se uděluje vždy s platností na dobu 6 měsíců, přičemž lze dobu pobytu zkrátit stanovením povolené doby pobytu. Tuto dobu lze prodloužit, platí zde omezení dobou platnosti víza, tj. šest měsíců ode dne vystavení víza. Cizinec může s dlouhodobým vízem cestovat na území smluvních států schengenské dohody, nejdéle smí na území ostatních členských států pobývat po dobu tří měsíců v období šesti měsíců.

b) Vízum k pobytu nad 90 dnů za účelem strpění pobytu

Toto vízum je zvláštním typem dlouhodobého víza. Důvody pro jeho udělení jsou specifikovány v ustanoveních zákona o pobytu cizinců. Jedná se o případy, kdy vycestování cizince brání překážka na jeho vůli nezávislá nebo jsou-li splněny podmínky zákona o pobytu cizinců, tedy jde-li o cizince, který se dopustil zvlášť závažného zločinu, zločinu proti míru, lidskosti nebo válečného trestného činu, činů, které jsou v rozporu se zásadami a cíli OSN anebo představuje-li cizinec nebezpečí pro bezpečnost státu; současně však musí být splněna podmínka, že se cizinci i přes poskytnutou možnost nepodaří vyhledat přijetí v jiném státě. Tuto skutečnost musí cizinec prokázat, nejspíše se bude jednat o potvrzení příslušných zastupitelských úřadů nebo jiných orgánů země, kde se cizinec snažil jeho přijetí vyjednat.

Dále lze vízum za účelem strpění udělit cizinci, který je svědkem nebo poškozeným v trestním řízení a jehož účast na řízení je nezbytná (prokazuje potvrzením orgánu činného v trestním řízení), dále cizinci, který v době platnosti oprávnění k pobytu, jehož platnost nejde prodloužit, požádal o vydání povolení k trvalému pobytu, pokud je k tomu oprávněn, a o této žádosti není rozhodnuto v době platnosti jeho pobytového oprávnění. Také cizinci, který podal žalobu proti rozhodnutí policie nebo Ministerstva vnitra, kterým byla platnost jeho pobytového oprávnění zrušena, a to pod podmínkou, že současně s žalobou podal návrh na přiznání odkladného účinku.

c) Dlouhodobý pobyt

Pokud cizinec hodlá pobývat na území po dobu delší šesti měsíců a za předpokladu, že trvá stejný účel pobytu, může podat žádost o udělení povolení k dlouhodobému pobytu. Dlouhodobé vízum je obligatorním předstupněm povolení k dlouhodobému pobytu. Není-li o žádosti rozhodnuto před uplynutím platnosti dlouhodobého víza, považuje se vízum za platné do doby pravomocného rozhodnutí o žádosti o dlouhodobý pobyt. Povolení k dlouhodobému pobytu se uděluje s platností stanovenou podle účelu pobytu ustanovením zákona o pobytu cizinců, tj. na dobu kratší než jeden rok, pokud doba potřebná k dosažení účelu pobytu je kratší než jeden rok a zároveň delší než 6 měsíců. Obecná doba platnosti povolení k dlouhodobému pobytu je stanovena na 2 roky. Tuto dobu lze na základě žádosti cizince prodloužit, a to na dobu uvedenou v ustanovení zákona o pobytu cizinců, přičemž nejdelší doba je stanovena na 2 roky za účelem společného soužití rodiny, kdy nositel oprávnění disponuje povolením k trvalému pobytu.

Žádost o udělení povolení k dlouhodobému pobytu lze v určitých případech podat i na zastupitelském úřadu nebo na území České republiky, aniž by cizinec nejprve na území pobýval na základě dlouhodobého víza. Na zastupitelském úřadu tak lze učinit v případě povolení k dlouhodobému pobytu za účelem studia, sloučení rodiny, na základě udělené zaměstnanecké karty nebo vědeckého výzkumu a rovněž je-li cizinec rezidentem jiného členského státu Evropské unie.

Speciální kategorie cizinců, kteří mohou bez podmínky předchozího pobytu na území na základě dlouhodobého víza podat žádost o udělení povolení k dlouhodobému pobytu Ministerstvu vnitra na území ČR, je dána ustanovením zákona o pobytu cizinců. Jde o cizince, kteří jsou pravděpodobnou obětí trestného činu obchodování s lidmi nebo osobou, pro niž bylo organizováno nebo umožněno nedovolené překročení státních hranic nebo které bylo napomáháno k neoprávněnému pobytu na území, jejíž svědectví je významné pro odhalení pachatele těchto trestných činů, a to za podmínky, že spolupracuje s orgány činnými v trestním řízení a naopak nespolupracuje s podezřelými ze spáchání trestného činu. Podání žádosti předchází vlastní identifikace takové osoby (spolupráce s neziskovými organizacemi). Takové osobě je pak poskytnuta měsíční lhůta na rozmyšlenou, ve které se cizinec rozhodne, zda chce s orgány činnými v trestním řízení spolupracovat. Pro tyto osoby byl Ministerstvem vnitra vytvořen Program ochrany při potírání nelegální migrace, na němž spolupracuje

s vybranými NNO a v jehož rámci je cizinci pomáháno např. při ubytování, shánění zaměstnání apod. Stejný pobyt pak může být udělen manželu nebo nezletilým či zletilým nezaopatřeným dětem takového cizince.

d) Modrá karta

Modrá karta má právní základ v předpisech Evropské unie – Směrnice Rady 2009/50/ES ze dne 25. května 2009, o podmínkách pro vstup a pobyt státních příslušníků třetích zemí za účelem výkonu zaměstnání vyžadujícího vysokou kvalifikaci. Žádost může podat cizinec, který bude zaměstnán na pracovní pozici vyžadující vysokou kvalifikaci (tj. řádně ukončené vysokoškolské vzdělání nebo vyšší odborné vzdělání, pokud studium trvalo alespoň tři roky), která může být dle zvláštního právního předpisu obsazena cizincem, který není občanem Evropské unie. Nesmí se však jednat o:

- cizince, který je žadatelem o vydání povolení k dlouhodobému pobytu za účelem vědeckého výzkumu,
- rezidenta jiného členského státu EU, který na území pobývá na základě povolení k dlouhodobému pobytu rezidenta členského státu EU,
- rodinného příslušníka občana EU, pokud tento občan pobývá na území,
- cizince, který na území pobývá v souladu s mezinárodní smlouvou usnadňující vstup a dočasný pobyt některých kategorií fyzických osob v souvislosti s obchodem a investicemi, kterou je ČR vázána,
- cizince, který na území pobývá na základě oprávnění k pobytu za účelem sezonního zaměstnávání, nebo
- cizince, který je zaměstnancem zaměstnavatele z jiného členského státu EU vyslaným k výkonu práce v rámci nadnárodního poskytování služeb.

Pro udělení modré karty musí být splněna podmínka, že cizinec bude mít pracovní smlouvou stanovenou měsíční nebo roční mzdu alespoň ve výši 1,5 násobku průměrné mzdy vyhlášené sdělením Ministerstva práce a sociálních věcí.

e) Zaměstnanecká karta

Zaměstnanecká karta je druhem povolení k dlouhodobému pobytu na území ČR, kdy účelem pobytu je zaměstnání (dříve dlouhodobé vízum k pobytu nad 90 dnů za účelem zaměstnání, následně dlouhodobý pobyt za účelem zaměstnání nebo tzv. zelená karta) a:

- vydává se na konkrétní volné pracovní místo v ČR (jsou to zejména ta, která se nedaří obsadit pracovníky z ČR a EU)
- žadatel si musí najít volné pracovní místo v „Centrální evidenci míst určených pro zaměstnanecké karty“ (přístupné na internetu: http://portal.mpsv.cz/sz/zahr_zam/zamka/vm)
- po vyhledání pracovního místa kontaktovat případného budoucího zaměstnavatele a domluvit se s ním na podmínkách pracovní pozice

- pokud se cizinec domluví se zaměstnavatelem, uzavřou smlouvu o smlouvě budoucí, případně konkrétní pracovní smlouvu
- vyplnění žádosti o vydání zaměstnanecké karty a následné podání této žádosti na zastupitelském úřadě nebo na pracovišti OAMP MVČR (v případě, že pobývá na území již na některý z pobytů)
- do žádosti je nutno vyplnit číslo pracovního místa (je uvedeno v Centrální evidenci míst určených pro zaměstnanecké karty) a také popis tohoto pracovního místa
- v případě udělení víza, dostane cizinec vízum k pobytu nad 90 dnů za účelem převzetí zaměstnanecké karty
- zaměstnanecká karta se vydává zpravidla na stejnou dobu trvání jako trvání pracovního poměru.

Trvalý pobyt

Trvalý pobyt je nejvyšší formou pobytu cizince. O povolení k trvalému pobytu může státní příslušník třetí země podat žádost po pěti letech nepřetržitého přechodného pobytu. Do této doby se započítává pobyt na dlouhodobé vízum a povolení k dlouhodobému pobytu, vízum a dlouhodobý pobyt za účelem studia se započítávají polovinou. Započítává se i doba nepřítomnosti cizince na území, pokud nepřesáhla šest po sobě jdoucích měsíců a ve svém souhrnu deset měsíců, a dále období nepřítomnosti, které nepřesáhlo dvanáct po sobě jdoucích měsíců, pokud byl cizinec pracovně vyslán do zahraničí. Nepřetržitost pobytu zůstává zachována, pokud byla nepřítomnost zapříčiněna vážnými důvody, jako např. těhotenství a narození dítěte, závažné onemocnění, studium nebo odborné školení a nepřesáhla dvanáct po sobě jdoucích měsíců – do doby nepřetržitého pobytu se však tato doba nezapočítává. Žádost lze podat i dříve, zejména pokud je podávána z důvodů hodných zvláštního zřetele nebo z důvodů humanitárních.

Držitel povolení k trvalému pobytu má téměř všechna práva jako občan ČR, může například pracovat bez povolení k zaměstnání, má ničím neomezený přístup k sociálním dávkám apod. Požívá též zvýšené ochrany před vyhoštěním, kdy zákonné důvody jsou na úrovni ohrožení bezpečnosti státu či demokratického zřízení, závažné narušení veřejného pořádku, přičemž má správní orgán povinnost posoudit důsledky tohoto rozhodnutí do soukromého a rodinného života cizince. Rovněž tak podmínky ke zrušení povolení k trvalému pobytu jsou uplatnitelné ve výjimečných případech, pokud nebylo povolení k trvalému pobytu získáno podvodným jednáním nebo účelovým obcházením zákona s cílem získat povolení k trvalému pobytu (účelové uzavření manželství, prohlášení otcovství apod.).

3.3.4 Práva plynoucí z povolení k pobytu

Mezi zmíněnými pobytovými stupni a stupni integrace cizinců existuje v českém cizineckém právu určitá souvislost. Tato skutečnost odrazem zásady, že s délkou pobytu narůstají i práva pobývajících cizinců. Nejméně práv je spojeno s pobytem krátkodobým, více práv potom s pobytem dlouhodobým a nejvíce práv požívají cizinci, kteří jsou držiteli pobytu trvalého. Naprosté rovnosti s občany je dosaženo až se získáním občanství daného státu. V následujícím textu uvádíme jednotlivé stupně pobytu i v souvislosti s právy, která jsou jednotlivým stupňům přiřazena zákonnými normami. Týkají se dvou oblastí.

Stabilita a perspektivy pobytu

Krátkodobý pobyt do 90 dnů

- Lze jej kdykoliv zrušit při jakémkoliv porušení některé z povinností stanovených zákonem.
- Při rušení se nepostupuje podle správního řádu.
- Je neperspektivní, neumožňuje žádat na území ČR o žádné další povolení k pobytu, které by přesahovalo souhrnnou délku 90 dnů pobytu.

Dlouhodobý pobyt

- Je nejčastěji rušen z důvodů neplnění účelu pobytu, malá část cizinců ztrácí tento pobyt v důsledku ochrany společnosti před kriminalitou a v souvislosti s veřejným pořádkem.
- Rušení probíhá v rámci správního řízení.
- Dává možnost žádat o prodloužení povolení k pobytu a umožňuje rovněž možnost změny účelu pobytu.
- Administrativní těžkosti způsobují náročnost vyřizování prodloužení a často jsou důvodem neúspěchu žádosti.

Trvalý pobyt

- Lze ho zrušit pouze v závažných případech souvisejících s kriminalitou nebo ohrožováním veřejného pořádku. Dalším důvodem může být nevyužívání tohoto povolení ze strany cizince.
- V praxi bývá rušen mnohem méně často než pobyt dlouhodobý a prodlužování probíhá jen u průkazu.
- Tento status je jedinou cestou k získání českého občanství.

Sociální a jiná práva

Krátkodobý pobyt

- Práva odpovídající délce pobytu a typickým účelům krátkodobých pobytů (turismus, návštěva přátel, jednorázové kulturní či sportovní akce, krátkodobá obchodní jednání, léčení apod.).
- Oproti dlouhodobému pobytu obsahuje tato omezení:
 - nelze podnikat v rámci živnostenského oprávnění,
 - cizinci nedosáhnou na dávky státní sociální podpory,
 - cizinci nemají přístup k předškolnímu vzdělávání a ke školským službám podle školského zákona,
 - cizinci mohou být zaměstnání pouze, pokud k tomu mají povolení k zaměstnání, což by bylo nákladné – každé povolení je vázáno na délku pobytu.

Dlouhodobý pobyt

V rámci tohoto pobytového stupně čelí cizinci některým znevýhodněním oproti cizincům s trvalým pobytem:

- Zaměstnání mohou být pouze cizinci s platnou zaměstnaneckou kartou, která se vydává na konkrétní pracovní pozici – zaměstnanecká karta.
- Cizinci mají právo zařadit se do evidence uchazečů o zaměstnání, ale nemají právo pobírat podporu v nezaměstnanosti.
- Cizinci mohou podnikat pouze po dobu, po kterou jsou schopni předložit povolení k pobytu. Toto povolení není prodlouženo v případě, pokud cizinec nepředloží potvrzení o splnění fiskálních povinností vůči státu.

- Ze sociálních dávek mají cizinci nárok pouze na dávky státní sociální podpory a to po jednom roce hlášeného pobytu a na dávku mimořádné okamžité pomoci dle zákona o hmotné nouzi.
- Účastníky veřejného zdravotního pojištění jsou pouze v případě, že jsou zaměstnání.
- Při ztrátě cestovního dokladu nemohou tito cizinci dostat cizinecký pas, ale pouze cestovní průkaz totožnosti, jehož účelem je prakticky pouze vycestování z ČR.
- Další povinnosti, jejichž porušení je považováno za přešůpek a velmi často pokutováno:
 - Nahlásit místo pobytu do 3 dnů od vstupu na území ČR a změnu místa bydliště pak do 30 dnů
 - Hlásit změnu příjmení, osobního stavu, údajů v cestovním dokladu a v jiných pobytových průkazech vydaných Českou republikou.
 - Hlásit ztrátu cestovního dokladu.
 - Podrobit se a spolupracovat při zákrocích policie – podrobit se pobytovým kontrolám, prokázat svou totožnost, podrobit se lékařské kontrole a strpět snímání otisků prstů.
 - Prokázat při pobytové kontrole, že je zajištěna úhrada nákladů zdravotní péče.

Trvalý pobyt

Cizinci s trvalým pobytém mají rovný přístup ke všem právům souvisejícím s výdělečnou činností a k sociálním právům jako čeští občané, například:

- Právo pracovat bez povolení, využívání služeb zaměstnanosti, právo podnikat, právo na rovné zacházení v oblasti sociálního pojištění, na státní sociální podporu, na pomoc v hmotné nouzi a na sociální služby.
- Přístup do veřejného zdravotního pojištění.
- Právo na vzdělání a přístup ke školským službám.
- Povinnosti jsou charakteru ohlašovacího. Mají však delší lhůty a hlásí jen změny, které budou delší než 180 dnů.
- Cizinci může být vydán cizinecký pas.

3.4 Veřejné mínění a imigrace

Mimo expertní diskurzy (specializovaný neziskový sektor, akademické instituce, státní instituce věnující se problematice cizinců), samotné téma imigrace nepatřilo k agendě, která by nějak zásadněji pronikala na veřejnost. Česká společnost reagovala na cizince spíše rezervovaně a očekávala zejména jejich přizpůsobení se zdejšímu životním způsobům, tedy asimilaci do národního kulturního společenství (Topinka et al. 2013).

Pokud například porovnáme skupiny imigrantů z Mongolska a Ukrajiny, tak se ukazuje, že mnohem lepší podmínky pro integraci se utváří v rámci „silné“ skupiny, než „slabé“, která se v novém prostředí prosazuje jen s obtížemi a ocitá se na jejím okraji. Faktem je, že se životní

projekty imigrantů utváří v celospolečenském kontextu a jsou ovlivněny podobou integrační politiky jako celku, i přístupem většinové společnosti (Topinka, Kliment 2013).

Výzkumy veřejného mínění sice přichází s řadou údajů, ve skutečnosti je ale obtížné zjistit, jak moc „pevné“ jsou uváděné postoje respondentů. Obecně platí, že česká veřejnost nejlépe přijímá ty národnosti, které jsou blízké a podobné – jak geograficky, tak kulturně. Češi očekávají od imigrantů, že se přizpůsobí, nepříliš vysoko stavějí přínos kulturní a náboženské rozmanitosti a méně souhlasí i se státní podporou kulturní odlišnosti menšin a migrantů. Ani cizinci na trhu práce nejsou přijímáni příliš příznivě. Na druhou stranu ve výzkumech dotazovaní oceňují pracovní výkon cizinců. Zatímco se Česká republika poměrně dynamicky proměnila v imigrační zemi (v porovnání s novými státy EU šlo o intenzivní proměnu), názorově se ve srovnání se zeměmi západní Evropy rozcházíme, přestože ty se potýkají s imigrací v mnohem větší míře. Imigrace je považována spíše za zátěž a negativní jev, který ale není na lokální úrovni v běžném životě pocíťován (Leontiyeva, Vávra 2009).

Pro sociální či integrační politiky to znamená, že nemohou opomíjet faktor veřejného mínění, protože i ten sehrává významnou roli při adaptaci imigrantů. Rovněž z toho vyvozujeme, že postavení kulturně „vzdálených“ imigrantů bude ve společnosti komplikovanější.

4. Sociální služby pro migranty a jejich prostorové rozložení

Podle § 4 zákona 108/2006 Sb. může sociální služby využívat jakýkoli cizinec, kterému bylo vydáno povolení k trvalému pobytu a také jeho rodinný příslušník s povolením k dlouhodobému pobytu. Dále je může využívat cizinec s přiznaným právním postavením dlouhodobě pobývajícího rezidenta v EU na území jiného členského státu. Další oprávněnou osobou je rodinný příslušník občana ČR s povolením k přechodnému pobytu. Dále také cizinec, kterému bylo vydáno povolení k dlouhodobému pobytu na území ČR za účelem vědeckého výzkumu či za účelem výkonu zaměstnání vyžadujícího vysokou kvalifikaci. V neposlední řadě také osoba, které byla udělena mezinárodní ochrana formou doplňkové ochrany či cizinec bez trvalého pobytu na území ČR, kterému tento nárok zaručuje mezinárodní smlouva, která je součástí právního řádu ČR. Je zřejmé, že se jedná o okruh osob, u nichž byl definován zájem ohledně podpory začleňování ze strany státu.

4.1 Přehled poskytovaných služeb

K 31. 12. 2014 bylo v ČR registrováno 134 sociálních služeb, mezi jejichž cílové skupiny patří i migranti⁴. Více než polovinu sociálních služeb určených migrujícím tvoří sociální poradenství (53%), služby sociální prevence představují méně než polovinu (47%) a služby sociální péče nejsou poskytovateli migrantům nabízeny.⁵ Vedle dominantně poskytovaného sociálního poradenství je poskytována celá škála služeb sociální prevence. Více než 5% zastoupení má mezi nimi telefonická krizová pomoc, sociálně aktivizační služby pro rodiny s dětmi, sociální rehabilitace a terénní programy. Jedná se o jen rámcový přehled, který nezohledňuje reálný výkon služeb a nerozlišuje, zdali jsou služby jen registrovány a nejsou reálně provozovány.

Pokud toto spektrum zúžíme a poohlédneme se po tzv. zacílených službách (ty služby, u kterých jsou migranti maximálně jednou z pěti cílových skupin dané služby), tak je služeb kolem pěti desítek. K převažujícím službám patří odborné sociální poradenství, sociálně aktivizační programy pro rodiny s dětmi a terénní programy. S ohledem na potřebu sociálního začlenění je mezi těmito nabízenými službami podstatný rozdíl, protože odborné sociální poradenství je ambulantně poskytovaná služba, klienti docházejí do kanceláře poskytující

⁴ Doslova jde o cílovou skupinu „imigranti a azylové“.

⁵ Následující kapitola se opírá o výsledky studie R. Baláže a D. Topinky (2014).

organizace a vzájemná spolupráce je spíše krátkodobého charakteru. Využívání služby předpokládá už také určitou základní orientaci v českém sociálním a právním systému. Naopak služby sociální prevence, a zvláště sociálně aktivizační služby pro rodiny s dětmi, mají potenciál nabídnout dlouhodobou práci v přirozeném zázemí klienta a zaměření na celek rodiny. To umožňuje účinnější podporu klientů z odlišného kulturního prostředí a v důsledku tak naplňuje celospolečensky potřebnou prevenci interkulturních konfliktů.

Poskytovateli sociálně aktivizačních služeb pro rodiny s dětmi jsou výhradně nevládní neziskové organizace (dále jen NNO). Terénní programy jsou také poskytovány zejména NNO, s výjimkou Správy uprchlických zařízení MV, která je organizační složkou státu spadající do gesce Odboru azylové a migrační politiky Ministerstva vnitra ČR a která registrované sociální služby terénních programů poskytuje od roku 2011. Mezi poskytovateli sociálních služeb zacílených na práci s migranty tedy zcela jednoznačně převládají NNO.

NNO vznikly převážně v devadesátých letech 20. století, reagovaly na nárůst počtu migrantů v ČR (šlo zejména o uprchlíky ze zemí postižených válečnými konflikty). S postupným snižováním počtu žadatelů o mezinárodní ochranu začaly tyto organizace poskytovat své služby zvyšujícímu počtu imigrantů s dlouhodobým a trvalým pobytem. Po roce 2000 vznikly některé další NNO, jedná se především o organizace založené ve velkých krajských městech. Trbola a Rákoczyová (2011) uvádí, že NNO jsou dominantním doručovatelem služeb, schopným definovat nové potřeby migrantů a reagovat na ně, účastnit se na rozhodovacích procesech státu formou poradního hlasu, definovat problémy ve spolupráci s regionální správou a vládou. NNO ale současně čelí řadě problémů spojených se zajištěním financování, zajištěním lidských zdrojů či dublováním služeb.

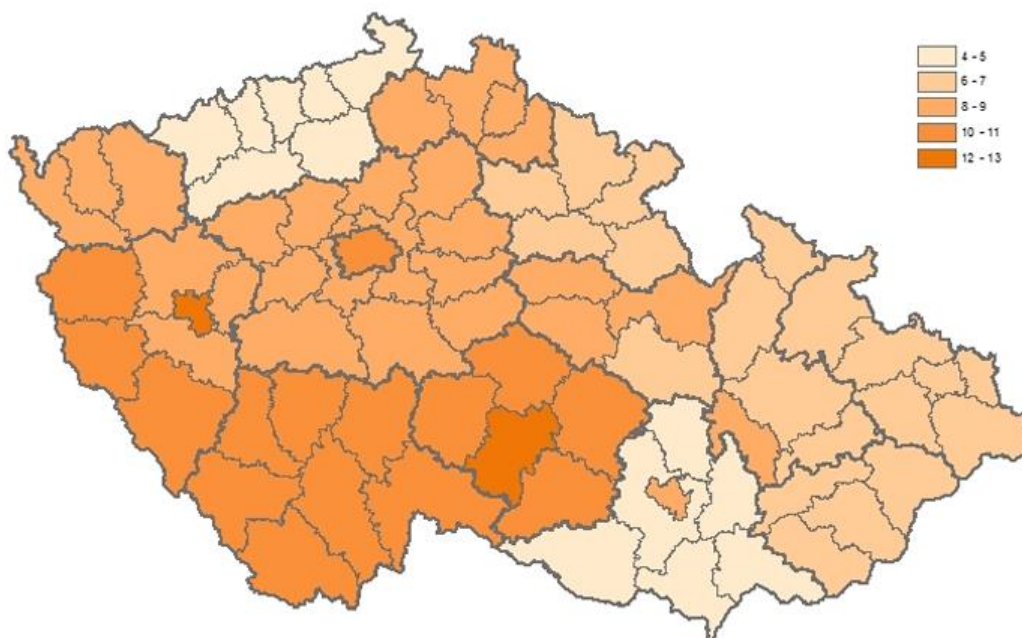
4.2 Zajištění sociálních služeb – regionální pokrytí

Sociální služby v ČR zabezpečuje stát a nižší administrativní celky – kraje. Garanční, organizační, regulační, kontrolní a finanční funkce si stát rozdělil s kraji. V těchto funkcích se vzájemně doplňují. Z analýzy organizací poskytujících vybrané sociální služby (SAS a TP) plyne, že o možnost poskytovat sociální služby specializované na cizince jsou rozprostřeny mezi neziskové organizace a jednu organizační složku státu (SUZ MVČR). Neziskové

organizace každoročně žádají o dotace na poskytování sociálních služeb z rozpočtu MPSV, které doplňuje o finance získané vlastní činností či penězi na realizaci různých grantů.⁶

Aspekt regionálního zabezpečení sociálních služeb specializovaných na cizince je opomíjen. Dochází tak k významným regionálním rozdílům v dostupnosti sociálních služeb. Následující mapa ilustruje nerovnoměrné rozložení všech služeb specializujících se zejména na migranty. Regionální pokrytí je spíše nerovnoměrné, s největším zastoupením jižních Čech a Vysočiny, naopak Jižní Morava a Severní Čechy jsou výrazně podreprezentovány.

Obrázek 1: Regionální rozložení všech sociálních služeb zacílených na migranty

Zdroj: Registr, 2015

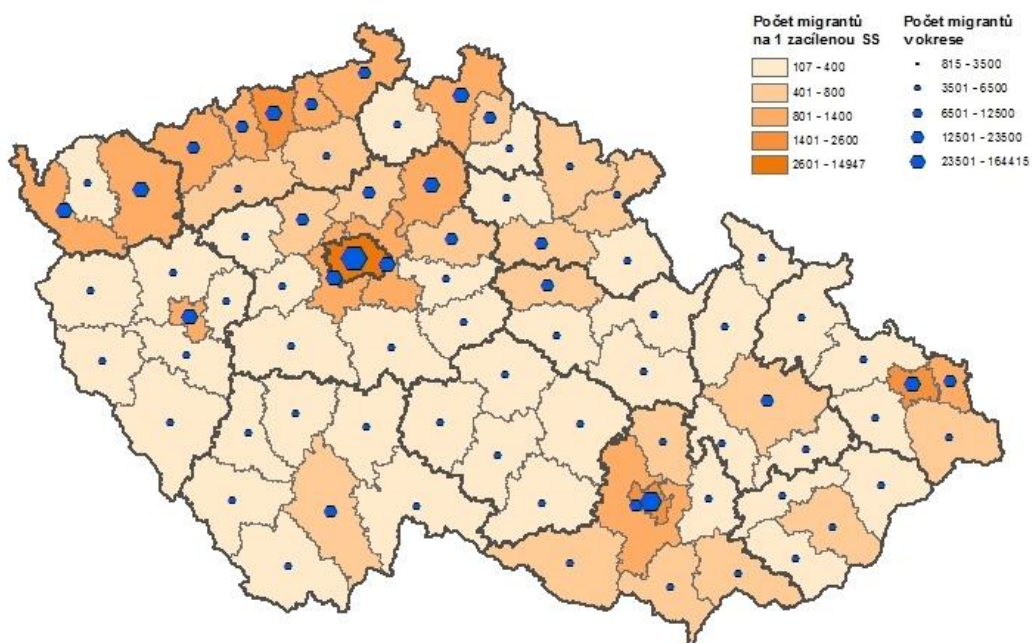
Tato nerovnoměrnost je patrná i v případě rozložení sociálně aktivizačních služeb pro rodiny s dětmi zacílených na migranty, kdy vyšší výskyt služby nalézáme v Praze a Brně a v Jihočeském kraji. Také terénní programy pokrývají území státu nerovnoměrně. Chybí zejména v okresech střední a severní části Čech a jižní i severní části Moravy. Terénní

⁶ Organizační složka státu – Správa uprchlických zařízení MV, která je podřízena Odboru azylové a migrační politiky Ministerstva vnitra ČR – své sociální služby zajišťuje z jedné čtvrtiny ze státního rozpočtu a zbytek pokrývají finance Evropského integračního fondu (dále jen EIF), jehož administrátorem je Odbor azylové a migrační politiky MVČR.

programy v některých lokalitách zcela absentují, a to i přesto, že jde o místa s významnými počty migrantů.

Dostupnost sociálních služeb pro migranty a jejich prostorová nerovnoměrnost bude ještě více patrná, pokud k předchozím údajům doplníme počty cizinců s dlouhodobým a trvalým pobytem na našem území. Následující obrázek přináší výsledky, kdy jsou uvedeny počty potenciálních klientů migrantů na jednu cílenou sociální službu na úrovni bývalých okresů.

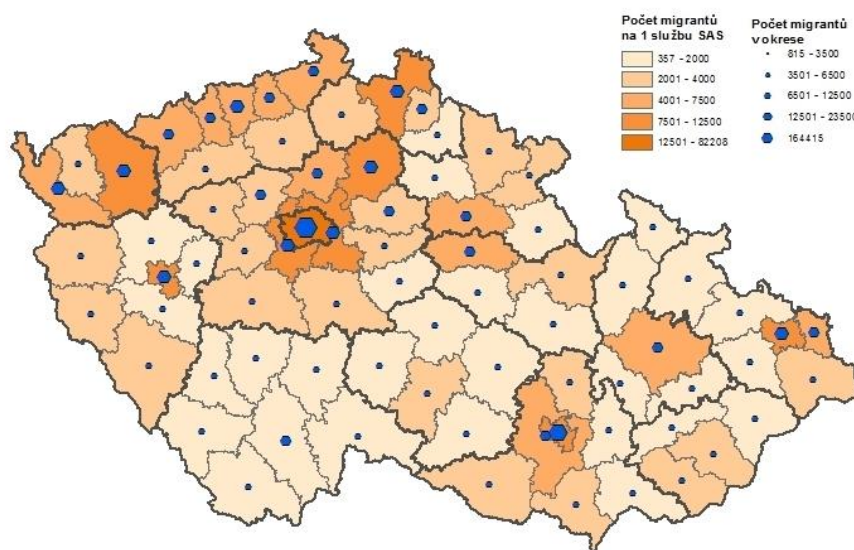
Obrázek 2: Regionální dostupnost všech zacílených sociálních služeb migrantům

Z grafiky je patrné, že nejvíce jsou zatížené služby v Praze a jejím blízkém okolí a i v prostoru severních Čech, zejména v příhraničních okresech. Dále také v Jihomoravském kraji, v Brně a jeho okolí a na severu Moravy. Totéž platí i o okresech, kde sídlí některá krajská města (např. Plzeň, České Budějovice, Olomouc, Zlín atd.). Potenciální dostupnost vybraných služeb je regionálně značně odlišná a neodvídá se od početnosti migrantů v dané lokalitě. Regiony s vysokým počtem migrantů tak mnohdy disponují méně dostupnými službami než regiony s malým počtem migrantů. V tomto směru se nabízí rozložení sociálních služeb více koordinovat, aby služby nevznikaly nahodile, v některých místech se nedublovaly a byly zajištěny tam, kde je jich potřeba a to ve vztahu k výskytu migrantů.

Rozložení sociálně aktivizačních služeb pro rodiny s dětmi je rovněž silně nerovnoměrné. Největší potencionální zátěž zaznamenáváme v pražských okresech a v okolí Prahy, dále v příhraničních okresech severních Čech a okresech, kde se nalézají krajská města (Liberec, Brno, Ostrava, Plzeň, Karlovy Vary, Hradec Králové). Zde se jeví, že zátěž na služby by mohla být největší.

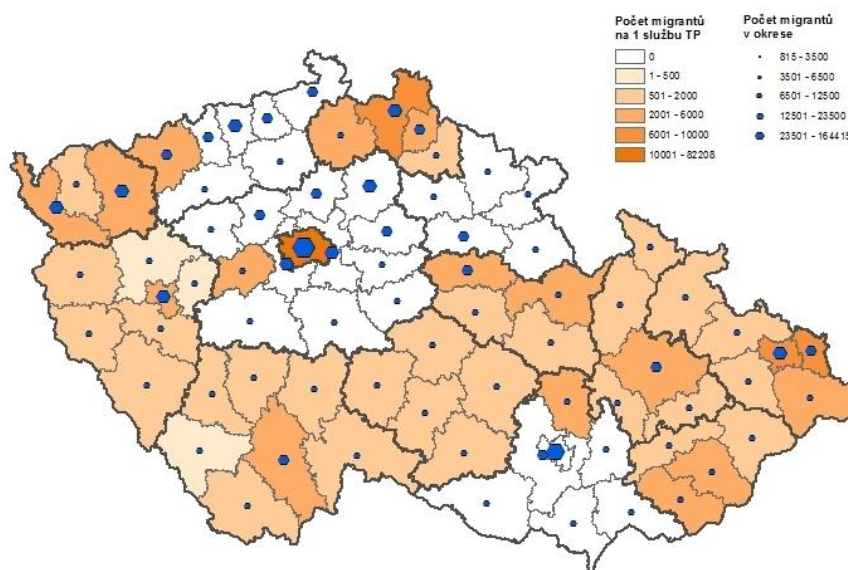
Obrázek 3: Regionální dostupnost sociálně aktivizačních služeb pro rodiny s dětmi

Zdroj: Registr, 2015

Také rozložení terénních programů vykazuje regionální rozdíly. Největší potencionální zátěž zaznamenáváme v pražských okresech, v okresech Karlovarského kraje, Libereckého kraje a v pásmu okresů, které se rozprostírají od jižních Čech až po střední a severní Moravu.

Obrázek 4: Regionální dostupnost terénních programů

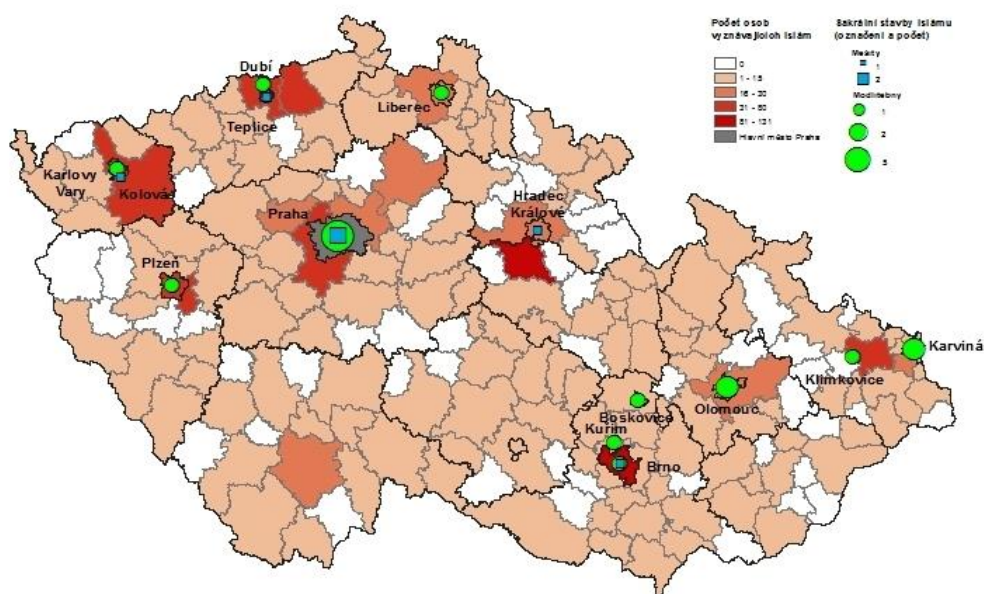
Zdroj: Registr, 2015

Potenciální dostupnost vybraných služeb je regionálně značně odlišná a neodvídá se od početnosti migrantů v dané lokalitě. Regiony s vysokým počtem migrantů mají mnohdy méně dostupných služeb než regiony s malým počtem migrujících. Tato skutečnost ovlivňuje možnost vytvářet regionální platformy spolupráce⁷. Organizace, které by měly s ostatními spolupracovat, sdílet know how a uceleně řešit lokální problémy v dané lokalitě buď neexistují, nebo si konkurují v soutěži o zdroje či klienty.

Zajímavý obrázek se naskytne, pokud situaci nahlédneme optikou některé z migračních skupin. Pokud si vezmeme za ilustrační situaci prostorovou distribuci muslimů a vyjdeme z posledního sčítání lidu, můžeme konstatovat, že rozložení muslimů je velmi podobné koncentraci všech migrantů – těžiště je ve velkých městech, většinou sídlech krajů, s regionálním zvýrazněním severních a východních Čech. A přesně to jsou zároveň místa a regiony, kde je pokrytí potřebnými sociálními službami nízké.

⁷ Integrovaná politika (Vláda ČR, 2011) definuje přímo regionální poradní platformy organizací pracujících s cizinci, politika sociálních služeb (ZSS, 2006) vyzývá organizace ke spolupráci prostřednictvím standardů kvality sociálních služeb.

Obrázek 5: Počet muslimů a rozmístění sakrálních staveb na území ČR – dle ORP

Zdroj: SLDB, 2011

Nabízí se potřeba sociální služby více systematizovat, aby byla naplněna podmínka regionální a místní dostupnosti. Zřejmá je komplikovaná dostupnost řady sociálních služeb, což je poměrně zásadní u služeb terénních programů a u sociálně aktivizačních služeb pro rodiny s dětmi, které disponují značným integračním potenciálem.

4.3 Zásady systematizace sociálních služeb

Systematizace by měla zahrnovat:

- Stanovení minimální sítě služeb pro migranty na úrovni ORP

Na základě výše provedených analýz je potřeba konfrontovat minimální síť služeb s prostorovou distribucí imigrantů napříč územím státu. Postačuje využít dva paralelně existující vytvořené nástroje a porovnat údaje za předchozí rok z Registru poskytovatelů sociálních služeb (provozuje MPSV) a dostupných dat z Českého

statistického úřadu nebo Ministerstva vnitra (např. Zprávy o situaci v oblasti migrace a integrace cizinců na území České republiky).

- Zjišťování potřeb na regionální a lokální úrovni

Stanovení minimální sítě se zakládá na „tvrdých“ ukazatelích. Součástí projektování sociálních služeb by mělo být provádění analýz potřeb imigrantů v konkrétních regionech a lokalitách, které by umožnily flexibilnější nastavení sítě služeb. Identifikace potřeb je nezbytná pro zjišťování skutečných potřeb imigrantů, jejich okolí apod. a rozvoj schopnosti na ně adekvátně reagovat.

- Sítování sociálních služeb

Podmínkou zajištění rovnoměrného a kvalitního poskytování sociálních služeb je rozvoj procesu sítování služeb. Jedná se o proces, který zajistí větší koordinaci služeb a bude předcházet dublováním služeb.

- Posílení a rozvoj služeb sociální prevence (proaktivita)

K využívaným a převažujícím službám patří odborné sociální poradenství, sociálně aktivizační programy pro rodiny s dětmi a terénní programy. S ohledem na potřebu podpory adaptace imigrantů a sociální začleňování je důležité rozvíjet služby sociální prevence, zvláště terénní programy a sociálně aktivizační služby pro rodiny s dětmi, které mají potenciál nabídnout dlouhodobou práci v přirozeném zázemí klienta a jsou zaměřeny na podporu rodiny jako celku. Významné komponenty sociální práce jsou v ohledu na specifika klientů pocházejících z odlišného kulturního prostředí schopnost vyhledávat klienty a navazovat je na systém pomoci a dále podporovat rodinu jako celek v průběhu jejich adaptace.

Součástí by měl být rozvoj dovedností sociálních pracovníků a pracovníc v oblasti podpory akulturace a adaptace. Ty se zdají být nižší v organizacích, které nejsou přímo specializované na cizince, ale přitom jim služby poskytují či nabízejí.

- Rozvoj metod sociální práce na úrovni jednotlivce, rodiny, skupiny a komunity

Oblast práce s imigranty nabízí možnosti uplatnění různých metod práce – na úrovni jednotlivce, skupiny i komunity.

5. Zjišťování potřeb na regionální a lokální úrovni

Stanovení minimální sítě se může opřít o tzv. „tvrdá“ data, která o cizincích shromažďují úřady. Poskytují nám rámcový přehled o tom, kolik cizinců a jakých aktuálně pobývá. Platí však, že struktura imigrantů na našem území je značně pestrá. Téměř tři pětiny imigrantů pochází ze značně širokého spektra desítek států, a setkáváme se u nich se značnou různorodostí národnostních, etnických, kulturních a imigračních identit. To, že je většina imigračního pole značně rozdrobená, pro sociální práci znamená, že musí umět zvládat pomoc v různých a proměnlivých kulturních kontextech a situacích.

Je proto nezbytné zajistit, aby se nabídka pomoci ze strany sociálních služeb nemíjela s potřebami celé řady jednotlivců, skupin či komunit. Přitom platí, že povědomí o konkrétních skupinách je ještě stále na velmi nízké úrovni, což je spíše výzvou pro současné badatele a badatelky. Současně platí, že potřeby se můžou lišit – podle svých nositelů, okolností migrace, místa a délky pobytu, aktuálnosti apod. Jiné potřeby budou mít mladí sourozenci z Afghánistánu pocházející z venkova, jiné pětičlenná rodina ze Sýrie ze střední společenské vrstvy, která zrovna získala azyl, jiné tříčlenná rodina bývalého vysoce postaveného úředníka ze Súdánu, kde jeden člen rodiny trpí vážným traumatem, a která už v zemi pobývá pět let.

Právě proto, aby byly sociální služby s to zvládnout tuto různorodost, je na místě, aby součástí projektování sociálních služeb bylo **zjišťování potřeb imigrantů v konkrétních regionech a lokalitách**, které by umožnily flexibilnější nastavení sítě služeb. Identifikace potřeb je nezbytná pro zjišťování skutečných potřeb imigrantů, jejich okolí apod. a rozvoj schopnosti na ně adekvátně reagovat. Zjišťování potřeb je nutné pro vytváření strategických plánů organizací služeb, procesu, kterým se formulují dlouhodobé cíle a strategie organizace, ale i pro stanovování operačních (krátkodobých) cílů. Kvalitní služby jsou poskytovány za podmínky, že je jasně stanoveno, komu jsou určeny, a je zřejmé, jaké jsou potřeby a zájmy konkrétních uživatelů. Vzhledem k tomu, že v sociálních službách patří vymezení okruhu osob k problematickým oblastem (viz Standardy kvality sociálních služeb - výkladový sborník pro poskytovatele, 2008), je na místě umět tyto potřeby zjišťovat a třídit.

Standardy kvality sociálních služeb, které jsou závazným právním předpisem (příloha č. 2 vyhlášky MPSV č. 505/2006 Sb.), hned ve svém prvním standardu *Cíle a způsoby*

poskytování sociálních služeb uvádí, že poslání, cíle a zásady poskytované sociální služby a okruh osob, kterým je určena má být v souladu s individuálně určenými potřebami osob. Nejedná se o jediný standard, který na potřeby odkazuje. Nijak ale nepředepisuje, jak mají být potřeby zjišťovány. Přitom se nejedná o jednoduchou záležitost, ale o propracovaný analytický postup.

5.1 Potřeby a jejich analýza

Co rozumíme pod zjišťováním (analýzou) potřeb? Obvykle se jedná o proces identifikace problémů jedinců, sociálních skupin či organizací a způsob jejich řešení. Případně o praktický nástroj, který podporuje rozhodování při alokaci zdrojů a plánování programů v oblasti sociálních a dalších služeb. Přitom se systematicky pátrá po užitečných informacích o potřebách, aby byly následně uspokojeny v rámci rozhodovacích politik a intervenčních programů.

- Analýza potřeb je analytickým postupem, který prostřednictvím konkrétních metod a technik vede ke zjištění nedokonalostí či nedostatků ve vymezené oblasti zájmu – k odhalení tzv. faktických potřeb.

Analýza potřeb ústí v konkrétní kroky a jejím hlavním záměrem je odhalit a pojmenovat faktické a současně významné potřeby aktérů. Je dvoustupňová:

- v první fázi pátrá po problémech jedinců, skupin či organizací,
- ve druhé objevuje příslušné potřeby, které třídí tak, aby se s nimi následně pracovalo.

Hlavním cílem je objevení a pojmenování potřeb. Potřebou rozumíme něco konkrétního, co je pro jedince či skupinu žádoucí. Potřeby lze u imigrantů rozlišit na primární a sekundární. Mezi primární náleží biologické a fyziologické potřeby, mezi sekundární pak potřeby sociální či kulturní, které vyvstávají z procesu adaptace. Jedná se o potřeby:

- normativní, které určují instituce a profesionální pracovníci v sociálních službách,
- pocíťované, které vychází od objektů sociální práce (nemusí být artikulované),
- vyjádřené, vycházející od objektů i subjektů sociální práce (jsou veřejně vyslovovány),

- komparativní, vymezené jako rozdíl v uspokojování sociálních potřeb mezi dvěma podobnými skupinami (Bradshaw 1972).

Je nezbytné potřeby rozlišovat podle kritérií:

- primárnosti potřeb,
kde rozlišujeme potřeby existenční, spjaté s fyziologickým přežitím a základními biologickými potřebami, na ně navazující potřeby sociální souvisejí s životem člověka ve společnosti, institucionálními a kulturními formami života, v případě uživatelů služeb vůbec s možností participovat na společenském životě a dále potřeby sebeaktualizační související s rozvojem a perspektivami jedince, skupiny či celé organizace,
- nositelů potřeb,
jimiž jsou individuální či skupinové aktéři a organizace jako celek,
- aktuálnosti potřeb,
kam patří potřeby současné, které lze naplnit okamžitě nebo v poměrně krátkém časovém úseku a potřeby budoucí, které mají strategičtější ráz a jsou spojeny s dlouhodobými úkoly a plány,
- a jejich kvality/kvantity,
kdy kvalitativní potřeby odráží povahu problému (obsah), zatímco kvantitativní poukazují na rozsah potřeb (číselné údaje).

Analýza potřeb dokáže zjistit:

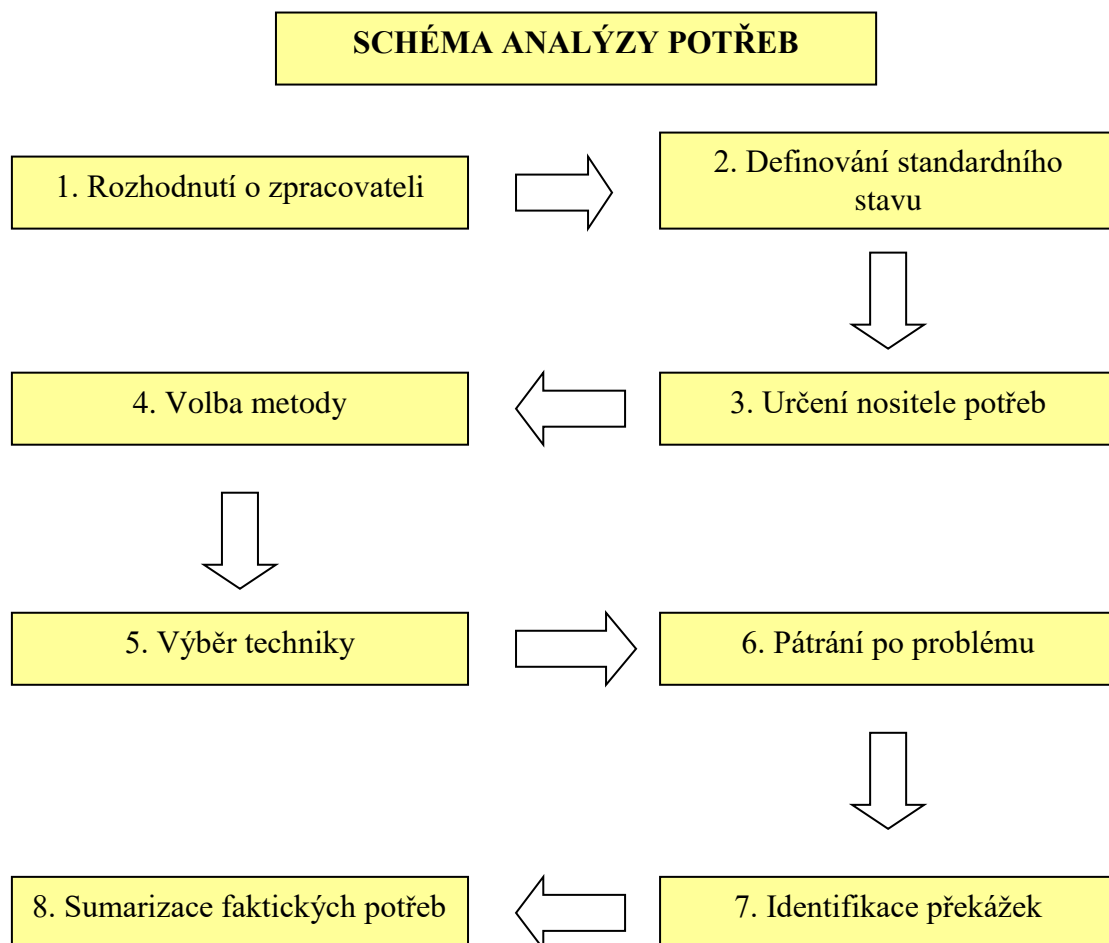
- současný stav poskytování služeb pro danou lokalitu, jejich přijatelnost a dostupnost,
- využití sociálních služeb a jejich kapacitní vyváženost,
- faktické potřeby všech aktérů sociálních služeb,
- nedostatky při poskytování sociálních služeb a příčiny problémů,
- efektivitu poskytovaných sociálních služeb,
- koordinaci služeb,
- stávající služby ve smyslu jejich plánování a designování,

- vhodnost zásahů do praxe a výsledky změn z hlediska naplnění potřeb,
- korespondenci sociálních služeb s potřebami aktérů sociálních služeb.

5.2 Postup zjišťování potřeb

Jakým způsobem potřeby identifikujeme? Nejdříve se rozhodneme, kdo bude analýzu potřeb zpracovávat, poté konkretizujeme stav, jehož bychom rádi dosáhli, rozhodneme se, či potřeby budeme zjišťovat a poté navrhne design analýzy. Navážeme analýzou současné situace, zvolíme si vhodnou metodu a techniku sběru dat, pátráme po problémech a překážkách, snažíme se odhalit jejich příčiny a na závěr pojmenujeme skutečné potřeby a zhodnotíme celý analytický postup. Následující schéma zobrazuje dílčí etapy analýzy potřeb.

Schéma 2: Kroky analýzy potřeb

Rozhodnutí o zpracovateli se týká toho, kdo bude zjišťování potřeb provádět. Může se jednat o samotné aktéry sociálních služeb, případně externího analytika. Obě varianty mají své přednosti i nevýhody. Součástí rozhodování je rovněž formulace toho, co chceme zjistit. Základním nedostatkem mnohých analýz potřeb je, že jsou formulovány příliš neurčitě a obecně.

Následuje **definování standardního stavu**. Cílem analýzy potřeb je provést identifikaci rozdílu mezi tím, co je, a tím, co je žádoucí – tedy stavem současným a standardním. Současný stav představuje momentální situaci, kterou chceme nějakým způsobem vylepšit, kultivovat, s níž nejsme spokojeni, poznamenávají ji vady a nedostatky. Chceme ji zlepšit, přiblížit „standardnímu stavu“. Vymezení standardního stavu se odvíjí od obecných cílů sociální práce, systémových standardů nebo aktuálních potřeb plynoucích z momentální neutěšené situace, nedostatku informací o problému, hledání optimálního nastavení sociálních služeb, z představ o nejpříznivějším chodu organizace a efektivitě služeb, z plánování či cílů, kterých má organizace dosáhnout, z integračních politik. Při stanovování standardního stavu můžeme vycházet z komparace s jinými organizacemi podobného typu (dobré praxe). Nebo z profesních a jiných standardů, které jsou součástí procesu profesionalizace sociální práce a reprezentují všeobecně uznávanou či požadovanou úroveň (implementace standardů kvality apod.), plánovaných standardů, které stanovují cílový úkol či stav a profilují se vůči aktuálnímu stavu (komunitní a strategické plánování), či standardů, které se používaly nebo jich dosahovaly některé organizace v minulosti (Prokopenko, Kubr 1996).

Poté je nutné **určení nositele potřeb**, můžeme se zabývat potřebami z perspektivy každého z aktérů sociálních služeb - tzv. triády. Pokud například provedeme analýzu potřeb uživatelů a poskytovatelů sociálních služeb, můžeme výsledky vzájemně porovnat a pátrat po rozdílech a shodách. Důležité je neopomenout i perspektivu těch, kteří zatím nejsou uživateli služeb, tedy možné budoucí uživatele. **Volba metody a techniky** je otázkou rozhodnutí, jakou konkrétní metodu a techniku sběru dat využijeme. Jedná se o celou škálu možností, s nimiž jsou obeznámováni sociální pracovníci během vysokoškolského studia.⁸

⁸ Minimální standard vzdělávání v sociální práci zpracovala Asociace vzdělavatelů v sociální práci (ASVSP). Asociace orientující se na zvyšování odborné kvality vzdělávání v sociální práci pracuje na minimálních standardech dlouhodobě a už v roce 1993 lze ve výčtu minimálních standard nalézt předmět *Metody a techniky sociálního výzkumu*. Minimální standard určil výchozí pozici pro výuku metod a technik sociálního výzkumu.

Aby analýza potřeb odhalila faktické potřeby, musí se pustit do přezkoumání současného stavu a **pátrat po problému**. Jedním z nejobecnějších přístupů při zjišťování potřeb je identifikace a analýza problému. Problém označuje nejasnou či chaotickou situaci, s níž nejsme spokojeni. Je určen svým obsahem, místem, nositelem, velikostí a časem. Je zapotřebí zodpovědět otázky: Čeho se problém týká? Koho se problém týká? Kde se problém vyskytuje? Kdy se problém objevuje? Následuje **identifikace překážek**, které brání problém vyřešit. Mají různou povahu a mohou sem patřit překážky lidsko-personální, technicko-organizační, informační či systémové.

Finálním krokem je **sumarizace faktických potřeb a zhodnocení analýzy**. Analýza potřeb je více než jen pouhou reflexí toho, jak vnímají potřeby jednotlivci či organizace. Analýza pátrá po „faktických“ potřebách, které se často liší od subjektivně pociťovaných potřeb. Posledním krokem je oproštění deklaratorního stavu a objevení „faktických“ potřeb v přímém vztahu k definovanému standardnímu stavu. Při konečném zhodnocení analýzy potřeb je dobré zvážit tzv. silné a slabé stránky analýzy.

6. Síťování služeb

Podmínkou zajištění rovnoměrného, ale i kvalitního a efektivního poskytování sociálních služeb je rozvíjení síťování služeb. Jedná se o proces, který zajistí větší koordinaci služeb a současně předchází dublování služeb.

Síťování služeb představuje záměrné navazování a vytváření sítě vztahů mezi aktéry sociálních služeb, která umožňuje výměnu a sdílení informací, koordinaci spolupráce a postupů, sdílení zdrojů a konečně i neformální navazování vztahů. Cíleně vytvářená síť vzniká za účelem rozvoje spolupráce organizací a hlavním cílem je v našem případě vznik takové sítě vztahů, která je schopna v rámci vyjednávání rovnoměrně pokrýt dané teritorium potřebnými sociálními službami, vyměňovat si informace ohledně aktuálních a vznikajících potřeb uživatelů služeb, adekvátně reagovat na měnící se potřeby, komunikovat s dalšími aktéry – státní správou a samosprávou, definovat problémy v oblasti sociálního začleňování, koordinovat podporu a rozvoj lidských zdrojů a předcházet překrývání služeb.

Síťování přináší řadu výhod. Mezi ně patří možnost navázat vztahy s důležitými aktéry mimo oblast sociálních služeb, jejichž spolupráce je potřebná, získání kontaktů, výměna zkušeností, nalezení partnerů pro bližší formy spolupráce, předcházení duplicitní práci, hledání řešení konkrétních problémů, sdílení poznatků a vědění a rovněž předcházení předsudkům a negativním hodnocením uživatelů služeb.

Síťování může vytvořit prostor pro vznik strukturovanějších dokumentů a plánů.

6.1 Tvorba sítě

Síťování služeb lze dosáhnout prostřednictvím následujících kroků.

A) Rozhodnutí o vytvoření sítě

V prvním kroku je zapotřebí, aby někdo z budoucích členů sítě, případně i jiný vnější aktér, inicioval proces vytváření sítě. Tato iniciativa vychází z uvědomění, že v daném regionu či lokalitě by bylo vhodné síť založit. Iniciátorem může být například místní samospráva.

B) Nalezení koordinujícího aktéra

Druhým krokem je nalezení koordinátora, kterým může být jednotlivec nebo zástupce poskytovatele služeb. Koordinátor musí být vybaven organizačními dovednostmi, měl by se v tématu migrace rámcově orientovat, být vybaven strategickým myšlením, dovedností motivovat lidi, dovednostmi komunikačními a praktickou zkušeností z vyjednávání.

C) Vyhledání partnerů sítě

Koordinátor vyhledává potenciální partnery sítě, jedná s nimi individuálně, zjišťuje jejich zájmy, očekávání, motivace.

D) Akceptace poslání

Během prvních moderovaných setkání dochází k vyjasňování toho, co by mělo být smyslem a posláním setkávání. Dosahuje se shody, poslání je akceptováno. Mělo by být v souladu s obecným posláním sociálních služeb, které směřuje k podpoře sociálního začleňování.

E) Stanovení cíle

Proběhne stanovení přesného a dosažitelného cíle (nebo cílů) – krátkodobých, střednědobých i dlouhodobých. Vyjednávání vyžaduje čas, aby mohli zástupci organizací projednat cíle ve vlastních organizacích, zajistili si podporu a soulad cílů a zájmů a vlastní pozici v roli zástupce organizace pro síťování.

F) Revize partnerů sítě

Je zapotřebí přehodnotit, zdali jsou všichni oslovení partneři vhodní k další spolupráci, zdali rozdíly zájmů nebudou bránit spolupráci. Otevírá se prostor pro angažování uživatelů služeb.

G) Formalizace sítě

Vhodné je síť formalizovat, např. formou přijetí prohlášení partnerů, také ji pojmenovat. Je potřeba určit pravidla, jimiž se budou partneři řídit. Například ohledně přenosu aktuálních informací.

H) Vyjednávání plánu spolupráce

Dochází k vyjednání postupů, pomocí nichž bude cíl (cíle) naplňovány. Součástí plánu postupu je vzájemné vyjasnění pravomocí, záměrů a vztahů jednotlivých partnerů a míra jejich zapojení do uskutečňování plánu. Také probíhá a) deskripce a b) analýza místního problému, důležité je dosáhnout shody ohledně popisu problému a jeho porozumění.

I) Přijetí plánu

Plán je vhodné sepsat, měl by obsahovat dílčí kroky k naplnění cílů, harmonogram, popis rizik apod.

J) Realizace a vyhodnocení plánu

Přijatý plán je naplňován, průběžně je evaluován. Může docházet k jeho úpravám na základě přezkoumávání efektivity jednotlivých kroků. Dosažení cíle je zpětně vyhodnoceno.

6.2 Vytváření koncepčních plánů na regionální úrovni

V rámci síťování služeb lze vytvořit koncepční dokument, který bude formulovat strategii integrace cizinců ze třetích zemí na regionální či lokální úrovni. Je to rovněž příležitost, jak ve větší míře do tvorby integračních strategií zapojit územní samosprávy. Koncepční dokument může být střednědobým či dlouhodobým plánem a definovat aktivity a cíle v oblasti integrace cizinců na daném území.

Dokument může vymezit a definovat:

- integrační a sociální místní politiky vůči imigrantům,
- opatření podporující integraci cizinců,
- vymezení role ustavené sítě,
- vymezení rolí regionálních aktérů.

Dokument může reflektovat:

- místní situaci v oblasti adaptace cizinců třetích zemí – deskripci situace, podmínek, shrnutí dostupných dat, potřeb cizinců, ale i problémů imigračních kolektivit,
- místní situaci v oblasti potenciálních tvůrců integračních politik – zdroje, kapacity, odbornost, zkušenosti,
- reflexi dokumentů a návodů na úrovni státu a EU,
- vymezení hlavních cílů v oblasti podpory začleňování imigrantů,
- navržení cílů podle hlavních oblastí systémové integrace (bydlení, zaměstnanost, pracovní trh, jazyk apod.),
- přiřazení a vymezení jednotlivých kroků a činností,
- specifikaci kroků a činností (finanční rozvaha, rozdělení rolí, odpovědností apod.).

Doporučujeme následující členění dokumentu do dvou částí:

- analytické části,
- návrhové části.

Analytická část by měla shrnovat hlavní informace o cizincích z třetích zemí, kteří pobývají na daném území, reflektovat poznatky různých koncepčních dokumentů a zdrojů, shrnout dostupná statistická data a provést deskripci místní situace, a to s ohledem na jednotlivé dimenze integrace cizinců. Může ji uzavřít SWOT analýza.

Část návrhová představuje vizi a hlavní cíle, poslání, úkoly, indikátory plnění aktivit, schéma a systém řízení, případně i využitelné finanční zdroje.

7. Rozvoj služeb sociální prevence

S ohledem na klíčovou potřebu podpory adaptace imigrantů a jejich sociálního začleňování je důležité rozvíjet služby sociální prevence, zvláště terénní programy a sociálně aktivizační služby pro rodiny s dětmi, které mají potenciál nabídnout dlouhodobou práci v přirozeném prostředí klientů a jsou zaměřeny na podporu rodiny jako celku.

Sociální služby vstupují do prostředí, které je, jak už bylo objasněno výše, značně pestré z hlediska národnostní, etnické, kulturní a imigrační skladby. Skutečnost, že je většina imigračního pole značně segmentovaná, pro sociální práci znamená, že může využívat různé metody, současně ale musí umět pomáhat v různých a proměnlivých kulturních kontextech a situacích. Jednou ze slabin působení sociální práce je skutečnost, že je samotnými klienty z perspektivy jejich vlastní adaptace nahlížena s nedůvěrou. Podezření také budí skutečnost, že je pomoc bezplatná, což je pro řadu imigrantů signálem její nekvality. Rovněž platí, že se do uzavřených a málo početných a viditelných uskupení sociálním pracovníkům nedaří pronikat, mnohdy je vůbec problém imigranty nalézt a navázat s nimi kontakt.

Ukazuje se, že významnými komponenty sociální práce jsou v ohledu na zmíněná specifika klientů pocházejících z odlišného kulturního prostředí vůbec schopnost vyhledávat klienty, navazovat je na systém pomoci a dále podporovat (provázet) rodinu jako celek v průběhu jejich adaptace. To klade na sociálního pracovníka či pracovníci nároky na kompetence v oblasti zvládnutí akulturace a podpory průběhu úspěšné adaptace. Ty se zdají být nižší v organizacích, které nejsou přímo specializované na cizince, ale přitom jim služby poskytují či nabízejí.

Další specifika terénní sociální práce spočívají ve skutečnosti, že imigranti nejsou po svém příchodu součástí společenského systému a postupně se začleňují na trh práce, zajišťují si bydlení, vzdělávání dětí apod. V tomto směru jsou na služby sociální prevence kladeny značné nároky. K tomu se připojují další specifika, k nimž například patří akceptace náboženské identity uživatele, která patří k základním koordinátám života a sociální práce s ní musí umět akceptovat a zacházet.

7.1 Podpora terénní sociální práce

V rozhovorech se sociálními pracovníky jsme se setkávali s tvrzeními typu: „oni se na nás doposud neobrátili“ nebo „asi nemají potřebu to s námi řešit“. Odkazuje to na skutečnost, že imigranti na začátku adaptace neumí formulovat zakázku a často ani neví, že tak mohou učinit. Je zapotřebí aktivního vstupu terénního pracovníka či pracovnice do běžného prostředí klienta, aniž by ze začátku reagoval na jeho jednoznačně formulovanou zakázku. Stejně jako se mnozí potenciální klienti sociálních služeb stydí nabídku využívat, nebo o ně nemají z různých důvodů zájem (spojují si je s represí, dohledem či dalšími pro ně relevantními riziky) či o nich neví, tak i lidé pocházející ze vzdálených zemí nejsou motivováni obracet se na sociální pracovníky v systému, kterému nerozumí, nebo kterému nedůvěřují. Imigranti se obecně velmi málo orientují v nabídce sociálních služeb, svou roli hraje jazyková bariéra, ale i kulturní odlišnost. Např. se na sociální služby neobrací, protože u nich většinou absentuje orientace v našem institucionálním prostředí sociální pomoci, nebo převládá nedůvěra vůči státnímu aparátu vycházející ze strachu komplikace legálního pobytu.

Odlišnost kulturních pravidel je možné vysvětlit na způsobu poskytování „sociálních“ služeb v zemích, odkud imigranti pocházejí. Například může být fungování „sociálních“ služeb vázáno primárně na náboženské instituce, při nichž působící nadace, a provázání náboženství a sociálních služeb je tedy, na rozdíl od našeho prostředí (s výjimkou církevních právnických osob), dominantní a naprosto přirozené.

Většina imigrantů se nalézá v situaci, kdy v zemi původu žádné sociální služby nepotřebovala, což se migrací mění, zažité vzorce pomoci přestávají fungovat. Jako první zachytná síť většinou funguje skupina imigrantů na etnickém základě, nicméně vzájemnou pomoc limituje neznalost pravidel vnějšího světa, nebo dokonce vstupu sociální práce brání vlastní rozvinuté instituce v prostředí imigrantů, které je činí na sobě závislými a omezují jejich vazby na většinovou společnost (např. ukrajinský či vietnamský klientelismus). Navenek se tak uskupení jeví jako samostatná, bezproblémová a nevyžadující pomoc. Opak však bývá často pravdou. V adaptačním procesu vzniká výrazná mezera pro poskytování sociálních služeb, která není prezentována jasně artikulovanou potřebou směrem k institucím majority. Z hlediska typologie klientských potřeb se jedná o potřeby pocíťované, ale nikoli vyjádřené směrem k veřejnosti nebo pomáhajícím profesím (Zatloukal et al. 2011). S ohledem na výše uvedené obtíže při akceptování adaptačních problémů může být také závažný

problém s normativními (představa odborníků o vhodných službách) i komparativními (ve srovnání s jinými cílovými skupinami) aspekty potřeb při konstruování zakázky nebo nastavování vhodných služeb.

Proaktivní přístup ve vztahu k imigrantským uskupením znamená umět nabídnout poskytované služby adekvátním způsobem. To zahrnuje jak depistáž a kontaktování místních uskupení, tak využívání různých prostředků komunikace a zpřístupnění nabídky služeb. Před sociálními službami stojí výzva zajistit prevenci rizik spojených s důsledky dlouhodobých obav veřejnosti a nedůvěry. Na základě zahraničních zkušeností je možné vidět, že přetrvávající kulturní distance a atmosféra odmítání ze strany majority může u mladé generace v rámci menšiny vést k odmítání norem a hodnot společnosti a k nárůstu rizika sociálně patologického jednání. U části potomků imigrantů se neplní předpoklad, že se automaticky začleňují do společnosti. Proaktivně nastavené sociální služby tak mohou vést ke snižování sociálního napětí a předcházet potenciálním sociálním konfliktům.

Součástí aktivního působení v procesu adaptace je vůbec stanovení **strategie jak vyhledat a oslovit klienta**. Vezměme si za příklad imigranty z islámských zemí, kteří představují specifickou skupinu příjemců sociálních služeb, a práce s nimi klade na sociální pracovníky zvláštní nároky. Ukážeme způsoby, jakými je možné sociální služby učinit dosažitelné i v relativně uzavřených skupinách, jaké muslimové nezřídka vytváří. Příčiny izolovanosti některých skupin muslimů můžeme spatřovat v několika skutečnostech. Jednak jde o nedůvěru až uzavřenost vůči většinové společnosti, vzniklou v důsledku komplikované akulturace, svoji roli hrají i silné rodinné vazby, v jejichž rámci se převážná většina problémů řeší. Obrátit se pro pomoc zvenčí, mimo rodinu či komunitu, není proto pro většinu muslimů běžné (Holmes-Eber, 1997).

Pro efektivní pomoc je důležité aktivně vyhledávat potenciální klienty a primárně se zaměřit na vytváření prostředí důvěry. Teprve na tomto základě je následně možné nabízet a přijímat konkrétní pomoc. Klient se v těchto případech na sociálního pracovníka obrací primárně jako na osobu, k níž chová důvěru, nikoliv jako na poskytovatele konkrétní služby. Jak uvádí Al-Krenawi a Graham (2000): je důležitější vytvořit vztah, než vyřešit problém. Důležitou roli při šíření informací v prostředí minoritních komunit hraje tzv. “šeptanda” prostřednictvím které se představitelé menšiny dovídají potřebné záležitosti efektivněji než z oficiálních zdrojů.

Pro „proniknutí do terénu“ může sociální pracovník využít několik způsobů. Nejspolehlivější cestou bývá vstup pomocí tzv. „gatekeepera“ neboli vrátného. Takto označujeme člověka s kontakty v dané komunitě, který je schopen a ochoten sociálního pracovníka do komunity uvést. Ideálními příležitostmi mohou být muslimské svátky, *iftáry* (společné večere muslimů během ramadánu), oslavy *Íd-al-adhá* (svátek oběti), výukové programy organizované muslimy, nejrůznější kulturní akce a podobně. V případě, že se v blízkosti sociálního pracovníka žádný vhodný „gatekeeper“ nepohybuje, lze využít například sociální sítě, muslimské bloggery a veřejně známější muslimy, kteří bývají ke komunikaci ochotnější, a požádat o pomoc je. Ve všech případech však mějme na mysli, že osoba sociálního pracovníka bude přinejmenším zpočátku komunitou nahlížena právě skrze osobu, která ho do ní přivede. Gatekeeper vystupující jako kontroverzní osoba působící například napětí nebo konflikty v dané komunitě tak může ovlivnit i to, jak bude komunita nahlížet na sociálního pracovníka.

Ke vstupu do komunity lze nicméně využít i kulturní nebo společenské akce, které se v místě konají (společné vaření jídla, tematické přednášky a besedy určené pro veřejnost). Další možností je kontaktování osob spjatých s místy, kde se muslimové scházejí. Ideálními místy jsou *halál* obchody, čajovny, kebaby, případně i mešity a modlitebny (protože jde o místa poměrně často navštěvovaná výzkumníky, je možné setkat se nicméně v některých mešitách s určitou únavou až nechutí ke komunikaci s „externisty“). Sociální pracovník by se neměl nechat odradit prvotní nedůvěrou. Navázání užšího kontaktu s muslimskou komunitou (respektive vzhledem k roztržitosti spíše jednotlivými komunitami) je dlouhodobější proces. Osobní kontakt a „známost“ nemůže být nahrazena pouze například informováním o sociálních službách prostřednictvím letáčků, ale i tuto cestu je možné využít. V tomto případě je vhodné informační letáky distribuovat do míst, kde se muslimové schází a je vhodné nechat text s konkrétní nabídkou a kontakty přeložit do jazyků menšin, o nichž víme, že se v dané lokalitě pohybují (nejčastěji arabština, ruština, turečtina, případně angličtina). Největší význam má později osobní doporučení od rodin, se kterými sociální pracovníci úspěšně pracovali.

Při vstupu do komunity je potřeba být si vědom kulturních a náboženských specifik a respektovat je. Např. se jedná o prostorové oddělování pohlaví. V mešitě existují samostatné prostory pro ženy a pro muže (mnohdy mají tyto části i samostatné vchody). Toto rozdělení je

vhodné dodržovat, nevstupujeme-li přímo se správcem mešity, nebo případně s jiným průvodcem. Stejně tak doporučujeme zachovávat zdrženlivost při komunikaci s opačným pohlavím. Obecně je vhodné zachovávání většího fyzického odstupu, než jsme zvyklí v našem prostředí, také se doporučuje lehké snížení očního kontaktu mezi osobami opačného pohlaví. Žena nepodává muži ruku, nicméně se může stát, že méně ortodoxní muslim ruku ženě podá jako první, v tom případě je samozřejmě na místě ji přijmout. Vhodné je, především v počátku kontaktu s cizím prostředím, spíše pozorovat dění v okolí a reagovat na přicházející podněty, než aktivně zasahovat do okolních procesů. Pozornost je třeba věnovat i oděvu. Do mešity vstupuje žena v šatech zakrývajícím ruce i nohy po kotníky, šátek není u ne-muslimek potřeba, muži by neměli mít krátké kalhoty. I při setkání s muslimy mimo mešitu je vhodné oděv pečlivěji volit a mít na mysli, že i oděv považovaný v Evropě za přijatelný, může na muslimy působit rušivě (velké výstřihy, obtažené a průsvitné materiály).

Při samotném jednání s muslimskou rodinou by měl pracovník brát na zřetel na **strategie jednání a komunikační styly**, můžeme se setkat se dvěma odlišnými komunikačními styly – „diplomatickým“ a „důvěrným“. *„Diplomatické chování znamená korektní, slušný, zábavný a v podstatě neosobní způsob jednání. Je dovoleno lhát, pokud se tím člověk vyhne urážce druhé osoby a nekomunikování ožehavých témat bývá chápáno jako projev slušného chování. Důvěrné chování je užíváno při kontaktu s nejbližšími osobami – rodinou, přáteli. Lhát není dovoleno, dbá se na důvěrnost sdělených informací, které by se neměly dostat mimo jasně ohraničenou skupinu osob“* (Derianová 2002: 42 – 43). Především u diplomatického stylu chování může pracovník narazit na skutečnost, že klient v dané chvíli vše odsouhlasí, ale následně nic z domluveného nevykoná. Cílem sociálního pracovníka by mělo být, aby při komunikaci s takovýmto klientem proniknul do důvěrného komunikačního modu. Jedním z hlavních prostředků je získání si důvěry a respektu.

V případě, že dojde k osobnímu jednání sociálního pracovníka s muslimskou rodinou, je vhodné rozumět základním charakteristikám, mezi které patří vůbec skutečnost, jakým způsobem muslimská rodina, resp. muslimové pohlížejí na nemuslimy, jakož i na sociální pracovníky. Přitom ve většinové společnosti přetrvává vžitý názor, že muslimové jednoznačně nemuslimy odmítají a zauímají k nim negativní postoje. Co se týče obecného vztahu muslimů k nemuslimům, tak základní směrnice je obsažena v koránském verši: *„Bůh vám nezakazuje, abyste byli dobří a spravedliví vůči těm, kdož nebojovali proti vám kvůli náboženství a nevyhnali vás z příbytků vašich, neboť Bůh věru miluje poctivé. Avšak Bůh vám*

zakazuje brát si za přátele ty, kteří proti vám bojovali kvůli náboženství, a ty, kteří vás vyhnali z příbytků vašich, a ty, kteří pomáhali při vašem vyhánění. A ti, kdož se s nimi budou přátelit, jsou nespravedliví!“ (Korán 60: 8-9). Z těchto veršů je patrné, že pozice a kompetence sociálního pracovníka by ve většině případů neměla být v rozporu s těmito verši. Je však důležité, aby sociální pracovník primárně nevystupoval jako nástroj restrikce, aby se ve své činnosti jednoznačně nezaštiťoval jen svou formálně přidělenou mocí. Uvedený postup zpravidla vede záhy ke vzájemné konfrontaci.

Důležitá je také znalost perspektivy vidění světa z pozice muslimů. Islám přichází s vlastní topografií světa, který dělí na *dár al-islám* (dům islámu) od *dár al-harb* (dům války). Islámské právo rozlišuje území, kde platí islámské zákony, od území, které je pod nadvládou nevěřících a má být potenciálním cílem *džihádu*. Dnes už ale toto členění muslimové příliš neužívají, pro pobyt na našem území třeba označují jako *dár al-'ahd* (dům dohody). První kontakt obvykle poznamenává skutečnost, že zatímco je pro muslimy náboženství svorníkem jejich života a nerozumí striktnímu oddělení náboženství od státu, tak sociální pracovník přichází se zcela jinou perspektivou: náboženství pokládá za soukromou věc klientů a obvykle s ním odmítá jakkoliv kalkulovat. Přitom platí, že klíčová pravidla a zásady pro svůj život muslimové odvozují z islámu a mají povinnost řídit se vzory duchovního života (Muhammad, sunna, světci, duchovní vůdci) a dodržovat pět pilířů víry (Denny 2003).

Důležitost náboženství se promítá i do klasifikace lidí kolem. Obvykle považují sociální pracovníky za křesťany, monoteisty, jsou pro ně tzv. lidmi Knihy, kteří mají dobrou výchozí pozici. Obvykle o společných prvcích křesťanství a islámu mají větší povědomí muslimové. Pro mnohé je překvapivé zjištění, že řada Čechů nevěří v Boha (obdobně jako pro Poláky), což už znamená propadnutí se na samé dno klasifikace lidských bytostí, ale někteří muslimové v tom vidí naději, že se tyto nevěřící mohou časem přiklonit k islámu. Takže nad pracovníky nebudou lámat hůl, ale čas od času zmíní některé přednosti života věřících. S ohledem na pozici sociálního pracovníka ale mohou očekávat, že bude využívat své postavení k napravování některých problematických a patologických jevů, zejména ve smyslu ochrany dětí před svody společnosti.

Přestože je podle islámských etických a náboženských norem nanejvýš žádoucí, aby byli věřící ve všech oblastech života maximálně soběstační, tak zároveň nejsou muslimy negativně nahlíženy situace, kdy věřící hledají pomoc u nemuslimů, na soukromé i veřejné úrovni,

v technických, praktických záležitostech, které nemají žádnou spojitost s islámskou vírou (Koudelová 2009: 55-56). Nemuslim není a priori považován za nedůvěryhodného člověka, žádost o pomoc a její přijetí je podmíněno pouze důvěrou v něj (Al-Qaradáwí 2004: 240). Z výše popsaného tedy vyplývá, že muslimové mohou využívat pomoci nemuslimů, aniž by se cítili zahanbení a zároveň jsou motivováni vlastní náboženskou tradicí, aby usilovali o samostatné řešení a tím i dosáhli plné soběstačnosti. Doposud jsme zmiňovali rovinu náboženskou, ale řada muslimů je imigranty, kteří prochází etapou adaptace, jíž mnohdy provází dezorientace, neporozumění pravidlům a nedůvěra v okolní svět (kulturní šok). Tyto projevy, přestože se navenek občas tváří jako související s islámem, s ním nemají ve skutečnosti nic společného.

Verbální komunikace je v interkulturních situacích častým zdrojem různých nedorozumění. S ohledem na skutečnost, že je muslimská rodina zpravidla tvořena párem cizinců z třetích zemí, tak komunikačním jazykem pracovníka s klientem bude nejčastěji angličtina, ale také ruština. Lze také očekávat, že klienti z třetích zemí budou ovládat jeden z jazyků států, které v minulém století byly koloniálními velmocemi (např. Francie). Jak je tomu s arabštinou? V islámu se jedná o ceněný jazyk, ve kterém je psaný Korán. Nicméně pro řadu klientů je to jazyk cizí, i v mešitách je slyšet málo – obvykle jen uvádí kázání a potom se přechází k jazyku, který je posluchačům blízký. Ale ani znalost jazyka nezaručuje to, že by se pracovník s klienty domluvil, z muslimů žijících v ČR arabsky hovoří odhadem třetina. Ale díky etnické roztržitosti platí, že většina členů rodin hovoří regionálními hovorovými jazyky (např. tuniský, syrský, egyptský dialekt), které mají odlišnou výslovnost nebo slova, nikoliv spisovnou arabštinou, kterou ovládají obvykle jen členové elit. V případě jazykové bariéry pak nezbyvá nic jiného, než zajistit překladatele, a to buď českého odborníka, nebo rodilého mluvčího. Při výběru rodilého mluvčího je potřeba si dát pozor, aby překladatel vůči klientovi nepociťoval zášť a nechtěl mu svým špatným či překrouceným překladem uškodit. Tyto situace mohou nastat v případě, že klienti odešli ze země původu z politických nebo náboženských důvodů a překladatel je zastáncem státního režimu nebo jiného náboženského vyznání než klienti (příkladem může být konflikt v Sýrii, který oddělil ještě více různé regionální skupiny). Jinou záležitostí je, že od tlumočení očekáváme, že tlumočnick přesně přeloží to, co říkáme. Ale v případě rodilých mluvčích obvykle platí, že tlumočnick svou roli vnímá mnohem širěji a aktivně zasahuje do toho, co pracovník říká, nebo co říkají klienti. Tento aktivní překlad se může stát zdrojem dalších nedorozumění a nejasností a obvykle si

svými postupy tlumočnick upevňuje svou vlastní roli a spíše než tlumočení se dopouští velmi volné mediace.

Ideální je přimět klienty k tomu, aby se snažili vyjadřovat sami, byť s obtížemi. V případě, že se jedná o smíšené manželství, je možné aspoň s jedním z členů domácnosti hovořit česky, ale i v tomto případě je důležité vyslechnout všechny strany konfliktu, aby nedošlo ke zkreslení zapříčiněné upřednostněním výpovědi v českém jazyce. Díky tomu, že děti mají povinnou školní docházku, tak u nich lze očekávat aspoň minimální znalost českého jazyka. Pracovník by měl však vždy zvážit skutečnost, zda řešená témata odpovídají kognitivním kompetencím dítěte. V opačném případě může dojít k narušení vztahu mezi členy systému, jakož i ke zkreslení významu probíraného. Skutečnost, že jsou děti často pro tlumočení „po ruce“, na ně klade značnou zátěž (často toho využívají lékaři, učitelé, pracovníci úřadů i neziskových organizací), samy mají tendenci překlad ovlivňovat, mnohdy nevědomě.

Pro komunikaci s klientem je také velmi důležitá její **neverbální složka**, která s sebou často nese silný emoční význam. Neverbální komunikaci můžeme rozřadit do několika oblastí, a to proxemiku, chronemiku, kineziku a haptiku. Všechny tyto složky mohou silně ovlivňovat komunikaci a kooperaci s klientem.

Nejvýznamnějším kulturní rozdíly nalzáme v oblasti proxemiky (dodržování interpersonální vzdálenosti), kdy např. lidé z Blízkého východu dodržují nejmenší vzdálenost, často pouhých 20 cm (Morgensternová 2007: 117). Takto malá vzdálenost od druhého člověka může být pracovníkem vnímána jako nepříjemné narušení osobní či intimní zóny. Výjimečné není také dotýkání se mezi muži, objímání.

Druhou oblastí je chronemika, jedná se o odlišné vnímání času. Západní společnost vnímá čas jako lineární veličinu, která se pohybuje od přítomnosti do budoucnosti. Oproti tomu v islámských zemích má čas spíše cyklický charakter a náboženský ráz. Cyklicita je nejvíce patrná v každodenních modlitbách, kdy se muslimové 5krát denně ve stanovený čas modlí. Zvláštní místo mezi nimi zaujímá modlitba páteční. Chod modliteb určuje celý denní rytmus. Podle Pelikána (2014) je běžné, že se v arabských zemích schůzky nesjednávají na určitou hodinu, ale na blíže neurčený čas po některé z modliteb během dne (např.: sejdem se po Asru). Tento zvyk koresponduje s označením za polychronickou kulturu (Hall 1976), která vychází z více flexibilnějšího pojetí a vztahu k času – provádí se více činností najednou a

méně se časově plánuje. „Čas je vnímán spíše cyklicky a celostně a přílišný časový nátlak není vnímán pozitivně a může být dokonce chápan jako neochota jednat či jako zlehčování řešeného problému, neboť není-li poskytnut dostatek času, znamená to, že není brán vážně (ani samotný problém, ani komunikační partner) – takové chování může být chybně interpretováno jako výraz neúcty. Následkem toho může být náš komunikační partner logicky méně ochotný ke kompromisům nebo jednání vůbec.“ (Morgensternová 2007: 127 - 128) Toto má dopad na jednání s klienty ve dvou ohledech. Zaprvé je zde prostor pro jistou časovou „nespolehlivost“, zadruhé je limitující prostor, který lze danému klientovi poskytnout.

Další oblastí, ve které existuje mnoho odlišností, je kinezika. Jedná se o pohyby těla v sociální interakci a jejich koordinaci. Například v rámci výrazu tváře zvednuté obočí často v arabských zemích indikuje záporné stanovisko, intenzivní oční kontakt může být oboustranně mylně interpretován jako určitá forma sexuální výzvy. Z pohybů těla a posturiky by se měl pracovník při jednání s klientem z muslimské rodiny vyvarovat takové pozice, kdy by mohli klienti spatřit jejich podrážky bot. Toto chování je považováno za velmi nezdvořilé, či dokonce urážlivé, protože podrážky bot jsou v islámské kultuře vnímány jako velice nečisté, protože jsou v neustálém kontaktu se znečištěnou zemí. Do mešit se vchází bez bot a muslimové před modlitbou provádějí očistu nejen rukou, ale i nohou. Házení bot po někom je vážnou urážkou. Z podobného důvodu je nevhodné konzumovat potraviny levou rukou, která je považována za nečistou. Podat jídlo levou rukou nebo jí někoho uchopit, je považováno za hrubou urážku a nesmí se jí uchopit nic, co by se mohlo být jen symbolicky znečistit. Přestože důvod nečistoty (očista po vykonané potřebě) už v řadě zemí vymizel, tak na pozoru by se měli mít obzvláště leváci.

Poslední oblastí je haptika. Obecně platí, že arabsko-islámská kultura je typickou kontaktní kulturou, to však platí pouze mezi příslušníky stejného pohlaví. Velmi důležité jsou muslimské pozdravy doprovázené podáním ruky. Zde se však může vyskytnout komplikace, v podobě odmítnutí podání ruky, kterou pracovník může vnímat negativně. Jedná se o to, že muž muslim obvykle nepodá ruku ženě, pokud to není jeho příbuzná (výjimkou je diplomacie, ale i zde bylo např. v roce 2015 považováno za překvapení, když manželka amerického prezidenta Michelle Obamová při návštěvě Saúdské Arábie ruku sama nenabízela a čekala, jestli jí muži podání ruky nabídnou. Ty, kdo tak neučinili, pouze pozdravila kývnutím hlavy), Naopak zase platí, že žena muslimka nepodá ruku muži. Podání ruky příslušníkovi jinému pohlaví je v tomto případě nahrazeno položením pravé ruky na srdce.

Z výše představených behaviorálních kompetencí uvádíme následující shrnutí, čeho by se měl pracovník vyvarovat, pokud to není v rozporu se zákony ČR, a čeho naopak docílit v komunikaci s muslimským klientem.⁹

Tabulka 2: Nežádoucí a žádoucí postupy v interkulturní komunikaci

Čeho se vyvarovat:	Čeho docílit:
Označovat to, co probíhá v jejich vlastní kultuře, za „přirozené“, a „správné“, a vše, co probíhá v cizích kulturách, za „nepřirozené“ a „nesprávné“	Zvýšení senzitivity vůči jedincům, kteří jsou příslušníky jiné kultury.
Vnímat zvyky vlastní skupiny jako univerzálně platné; to co je dobré pro nás, je dobré pro každého.	Snížení kulturního šoku.
Myslet si, že normy, role a hodnoty vlastní skupiny jsou správné.	Zlepšení interkulturní komunikace.
Věřit, že je přirozené pomoci členům vlastní skupiny a spolupracovat s nimi	Získání komunikačního respektu (verbální a neverbální přenos pozitivního pohledu).
Jednat ve prospěch vlastní skupiny	Nezaujímaní soudů a vyhýbání se moralizujícím a hodnotícím stanoviskům.
Cítit hostilitu (nepřátelství) vůči cizím skupinám	Uvědomění si vlastních hodnotových orientací a vnímání a jejich vlivu na lidskou interakci.
	Prohloubení empatie, flexibility a tolerování odlišnosti.

Zdroj: Morgensternová 2007: 142 – 143

⁹ Tento seznam vychází z Interkulturního výcviku.

7.2 Specifika práce s uživateli podle dílčích oblastí začleňování

Na celoevropské úrovni se vytváří jen obecný rámec integračních politik, formulace konkrétní integrační strategie je v kompetenci členských států EU. Nejdůležitějším dokumentem vyjadřujícím záměr státu ohledně integrace cizinců je každoročně aktualizovaná *Koncepce integrace cizinců na území České republiky*. Tato koncepce navázala na první vládní dokument z roku 1999 obsahující 15 stručných zásad integrace. Jednou z klíčových tezí tohoto dokumentu je důraz na sociální integraci cizinců, jejich ochranu před diskriminací a podporu rovného přístupu a rovných příležitostí především na trhu práce, ve vztahu k bydlení, ke vzdělání, zdravotní a sociální péči a náboženství. Koncepce byla přijata v roce 2000 (Koncepce integrace cizinců – Společné soužití).¹⁰

Koncepce integrace cizinců je rovněž každoročně předkládána k aktualizaci a k odsouhlasení postupu při realizaci. Součástí tohoto materiálu jsou především návrhy opatření v jednotlivých oblastech integrace na základě stanovených klíčových oblastí:

- Znalost českého jazyka – znalost češtiny je nezbytná pro začlenění do společnosti a rozvoj vzájemných vztahů mezi cizinci a většinovou společností. Je klíčovým faktorem pro získání vzdělání a kvalifikace, umožnění přístupu na trh práce a pro sociální i ekonomickou soběstačnost cizinců na základě principu rovných příležitostí.
- Ekonomická soběstačnost – jedním z předpokladů ekonomické soběstačnosti je informovanost cizinců o jejich právech a povinnostech stejně jako o podmínkách zaměstnávání a podnikání v České republice, která může významně napomoci k samostatnosti cizinců a k omezení míry jejich manipulovatelnosti, případně závislosti na zprostředkovatelích. Opatření by proto měla směřovat k posílení nástrojů pro přístup cizinců na trh práce a jejich schopnost na trhu práce setrvat, zajištění ochrany cizinců před diskriminací a zneužíváním. Pro posílení těchto opatření je nezbytné důsledně monitorovat vývoj situace a postavení cizinců a na zjištěné problémy a bariéry bezprostředně reagovat, odstraňovat nejen bariéry integrace, ale i samotné bariéry přístupu k integračním službám.
- Orientace ve společnosti – základem integrace je zajištění plné informovanosti cizinců ve všech fázích pobytu v České republice, stejně jako předcházení jejich závislosti na zprostředkovatelích, je nezbytné pomoci cizincům orientovat se v novém prostředí, seznámit je s jejich právy i povinnostmi, s místními poměry a zvyklostmi, s řešením svých záležitostí a každodenních situací. Cílem je podpora sociální soběstačnosti cizinců a snížení míry jejich zranitelnosti.

¹⁰ Plněním této koncepce bylo pověřeno Ministerstvo vnitra, které již delší dobu řešilo záležitosti cizinců. V rámci každoročního hodnocení byla v roce 2004 odpovědnost za realizaci koncepce přesunuta na Ministerstvo práce a sociálních věcí. Ve druhé polovině roku 2008 pak byla odpovědnost za realizaci a koordinaci této Koncepce opět navracena do rezortu Ministerstva vnitra.

- Vztahy mezi komunitami – jedním z cílů integrační politiky je podpora harmonického bezkonfliktního soužití mezi cizinci a většinovou společností, zachování sociální soudržnosti v zemi a zabránění izolaci či sociálnímu vyloučení cizinců a z toho plynoucích konfliktů. Komunikace mezi cizinci a majoritním prostředím, navazování vzájemných kontaktů a vedení dialogu je nezbytné pro vzájemné porozumění a začlenění do společnosti. Mezi důležité prvky této oblasti pak bezesporu patří informovanost majoritní společnosti o reálné situaci a problémech cizinců žijících v ČR, stejně jako poznání odlišné kultury, tradic, životních postojů cizinců, překonávání komunikačních bariér i ze strany majority, a to při respektování odlišností cizinců. Vzájemné porozumění a respekt, při vědomí oboustranné prospěšnosti a potřeby integrace, může předejít vzniku či eskalaci problémů ve vzájemných vztazích (Koncepte integrace cizinců – Společné soužití, 2012).

V **procesu začleňování** do společnosti existuje několik oblastí, které mají strukturální a sociální podobu. Jedná se jakýsi návod pro utváření inkluzivních strategií, které by měly být vytvářeny napříč celým spektrem dimenzí.

Tabulka 3: Dimenze systémové (strukturální) a sociální integrace

Systémová / strukturální integrace	Pobyt a bydlení	Oblast sledující formy pobytu cizinců a podoby trvalejšího usídlování cizinců v regionu, podpora legálních forem pobytu, přístupu k veřejným službám, zajištění přístupu k adekvátnímu bydlení a prevence prostorové koncentrace cizinců.
	Trh práce a ekonomická integrace	Oblast začleňování na trh práce, podpora aktivního působení na trhu práce, zaměstnanosti a ekonomické soběstačnosti (např. podnikání).
	Vzdělávání a jazyková integrace	Oblast začleňování do vzdělávacího systému, zajištění vzdělávání cizinců, včetně jazykového vzdělávání (dětí i dospělých), zajištění přístupu ke vzdělávání a podpora úspěšnosti ve vzdělávacím procesu, podpora připravenosti učitelů.
	Sociálně-zdravotní integrace	Oblast prevence sociálního vyloučení a zajištění poskytování základní sociální a zdravotní péče, účasti na zdravotním

		a sociálním pojištěním, rozvoj sociálních služeb a právní poradenství pro cizince.
Sociální integrace	Kulturně-religiózní integrace	Oblast podpory kultury a náboženství cizinců, rozvoj mezikulturního dialogu, podpora nabytí základního kulturního vědění a orientace příchozích ve společnosti, vyrovnání se s kulturními diferencemi a jejich akceptace.
	Interaktivně-identifikační integrace	Interaktivní rovinu tvoří kvalita interakcí mezi cizinci a společností (vnímání majoritou, stereotypy, postoje institucí státní správy a samosprávy, komunikace). Identifikační rovinu tvoří subjektivní pocity, očekávání a zkušenosti cizinců. Oblast zapojení se cizinců do sociálních sítí, navazování kontaktů mimo vlastní skupinu, fungování organizací cizinců, veřejného sebevyjádření a ztotožnění se s institucionálními cíli.

Dále se vybraným oblastem začleňování věnujeme podrobněji. **Participace na trhu práce** je jedním z klíčových mechanismů strukturního začlenění, sociální koheze a celkové integrace společnosti. Za klíčové jsou považovány čtyři základní dimenze zaměstnanosti: jistota zaměstnání a pracovní kariéry, ochrana zdraví a well-being, rozvoj dovedností a harmonizace pracovního a soukromého života.

Kvalita pracovních míst je na trhu práce značně diverzifikovaná. Dle teorie segmentace pracovního trhu se vydělují určité skupiny prací, případně sektory trhu práce, s vysokou kvalitou pracovních míst: jedná se o místa stabilní, s vyšším příjmem a přístupem k různým benefitům, k profesnímu a osobnostnímu růstu, kariéernímu postupu a celkově dobrým pracovním podmínkám. Na druhé straně se však také vydělují pracovní pozice s nízkou kvalitou práce, ve kterých jsou pracovníci vystaveni riziku (opakované) ztráty zaměstnání, nízkému mzdovému ohodnocení a špatnému přístupu ke vzdělání a výcviku. Kvalita pracovních míst je spojena s jejich dostupností, sociální prestiží, a tedy i atraktivitou. Část pracovních míst s nízkou kvalitou je pro zaměstnavatele obtížné obsadit domácími pracovníky, což vytváří prostor pro uplatnění zahraniční pracovní síly, která je ochotna

akceptovat nízký sociální status v přijímající zemi. Koncentrace zahraničních pracovníků na sekundárním trhu práce přispívá k posilování předsudků a stereotypů majority. Část domácích pracovníků navíc může vnímat imigranty jako zdroj vlastního znevýhodnění a konkurence. Participace na sekundárním trhu práce nijak zvlášť strukturální integraci nenapomáhá. Současně platí, že pracovní místa s nízkou kvalitou práce obsazují často také migranti, kteří do ČR přicházejí se záměrem dlouhodobého či trvalého usazení. Jiná místa jsou jim v důsledku řady faktorů (například nedostatečné jazykové vybavenosti) zpočátku jen těžko dostupná (Rákoczyová, Trbola, 2009). Vymanění se z marginální pozice na pracovním trhu však může být pro cizince obtížné, a to z řady důvodů jak na straně imigranta (např. ztráta původní kvalifikace), tak na straně přijímající společnosti (stereotypizace, diskriminace atd.).

Charakter a počet pracovních míst, která jsou dostupná cizincům, se do značné míry odvíjejí od situace na trhu práce. Imigrantům se otevírají ta místa, která je možné obtížně obsadit domácími pracovníky. Zahraniční pracovníci jsou na českém pracovním trhu vystaveni vysokému stupni nejistoty, a tedy riziku ztráty zaměstnání. Cizinci mají velmi omezený přístup k pracovnímu poměru na dobu neurčitou, který lze považovat za nejstabilnější typ zaměstnání. To je dáno dvěma významnými faktory: ochranou domácí pracovní síly ze strany státu a preferencemi zaměstnavatelů. Z hlediska státní regulace je stabilita zaměstnání ovlivněna systémem časově omezených pracovních víz, jimž podléhá zaměstnanost cizinců ze třetích zemí s výjimkou těch s trvalým pobytem nebo žadatelů o mezinárodní ochranu, případně azylantů či držitelů doplňkové ochrany. Pokud jde o preference zaměstnavatelů, najímáním zahraničních pracovníků sledují tzv. numerickou flexibilitu, tedy možnost přizpůsobit množství práce vývoji poptávky po statcích a službách, což se projevuje v jejich zájmu zaměstnávat cizince pouze dočasně, zvláště pak, jedná-li se o manuální pracovní pozice (Rákoczyová et al. 2007). Zahraniční manuální pracovníci jsou koncentrováni v odvětvích národního hospodářství, která se obecně vyznačují mzdami průměrnými (stavebnictví, zpracovatelský průmysl), přičemž cizinci v těchto oborech obsazují pracovní místa s horším finančním ohodnocením – zaměstnavatelé zdůvodňují přijetí cizinců neochotou domácích pracovníků pracovat za nabízenou úroveň mzdy.

Zaměstnanost zahraničních pracovníků je koncentrovaná v odvětvích a pracovních pozicích se zvýšeným zdravotním rizikem, ať už se jedná o nemoci z povolání nebo pracovní úrazy. Na základě šetření mezi zaměstnavateli (Rákoczyová et al. 2007) se ukázal také celkově vysoký stupeň časové flexibility zahraničních zaměstnanců.

Vzhledem k marginálnímu postavení na pracovním trhu jsou cizinci ze třetích zemí vystaveni poměrně vysokému riziku ztráty zaměstnání. Při vstupu na trh práce volí cizinci určité strategie (Rákoczyová et al. 2007), které jsou jim dostupné – typicky se jedná o využití kontaktů na krajany, včetně těch, kteří se na zprostředkování zaměstnání specializují. V těchto případech, podobně jako při samotném hledání zaměstnání, jsou cizinci velmi zranitelní a jsou směřováni do okrajových pozic pracovního trhu. S postupující adaptací se zvyšují šance na vymanění z nejméně znevýhodňujících podmínek (zejména z klientských vazeb) a jejich situace se zlepšuje. Přesto však nízká kvalita pracovních míst, jež zastávají, negativně ovlivňuje možnosti postupu na pracovní pozice, kde by plně využili svého lidského kapitálu.

S výší příjmů a strukturou a výší výdajů souvisí také **způsob bydlení**. Imigranti obvykle akceptují bydlení nízké kvality ve znevýhodněných lokalitách, které je spojeno s vysokým rizikem sociálního vyloučení. Přistěhovalci s nízkým ekonomickým kapitálem a nízkým příjmem pak ve svých strategiích spoléhají na neformální etnické sítě, které však jsou často spojeny s vykořisťováním nově příchozích migrantů na trhu s bydlením i na trhu práce. Ve spojení s integrací je za významný faktor považován také stupeň prostorové koncentrace přistěhovalců. Účinky prostorové segregace na integraci jsou diverzifikované a odvíjejí se od charakteru lokality, možností prostorové i sociální mobility, rozsahu a povahy interakcí s vnějším prostředím atd. (Rákoczyová et al., 2011).

V současných společnostech založených na vědomostech je významnou součástí integrace přístup imigrantů ke **vzdělávání**. To zahrnuje vzdělávání migrantů v přímé návaznosti na potřeby integračního procesu (např. jazykové kurzy nebo tzv. orientační či integrační kurzy), ale také rovný přístup v dalších oblastech vzdělávání a pracovního výcviku. Vzdělávání sehrává klíčovou roli při vytváření sounáležitosti a představuje významný zdroj vytváření sociálních sítí. Děti přistěhovalců, tzv. druhá generace, tak mohou nabývat potřebné kompetence nejen prostřednictvím poskytovaných vzdělávacích a výchovných služeb, ale také díky neformálnímu učení a dlouhodobému kontaktu se svými spolužáky z majority.

Vedle účasti na standardním vzdělávání mohou cizinci v ČR žádat o uznání rovnocennosti zahraničního vysvědčení. Krajský úřad je příslušný k vydání osvědčení pro vzdělání na úrovni základního a středního vzdělání. Pro uznání vysokoškolského vzdělání musí cizinec požádat o uznání konkrétní vysokou školu, která má obor akreditován. V případě, že se nepodaří nalézt takový obor, je k vydání osvědčení příslušné Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy.

Koncepce integrace cizinců stanovuje jako jednu z priorit integrace cizinců **znalost českého jazyka**. Jednou z podmínek udělení povolení k trvalému pobytu je úspěšné vykonání zkoušky stupně A1 dle Společného evropského referenčního rámce pro jazyky¹¹. Úroveň znalostí stupně A1 znamená, že uživatel rozumí známým každodenním výrazům a zcela základním frázím, jejichž cílem je vyhovět konkrétním potřebám, a umí tyto výrazy a fráze používat. Umí představit sebe a ostatní a klást jednoduché otázky týkající se informací osobního rázu, např. o místě, kde žije, o lidech, které zná, a věcech, které vlastní, a na podobné otázky umí odpovídat. Dokáže se jednoduchým způsobem domluvit, mluví-li partner pomalu a jasně a je ochoten mu pomoci.

Zvláštní oblastí je **kulturně-religiózní integrace**, v sociální práci je otázkou, do jaké míry a v jakých situacích je vůbec relevantní rozlišovat náboženskou identitu klienta sociálních služeb a dále jak s ní konkrétně pracovat. V praxi se setkáváme s tím, že v sociální práci s imigranty je:

- religiozita podceňována,
- religiozita je přeceňována.

Setkáváme se s reakcemi, že role religiozity při poskytování pomoci důležitá ani žádoucí. Padá častý argument, že náboženství jako takové nemá v poradenském procesu, zaměřeným převážně na hledání řešení v každodenních problémech klientů, své místo. Klientova religiozita není a priori odmítána, ale není s ní nijak počítáno a pracováno – což není specifikum českého prostředí, ale obecně rozšířený jev (Gilligan 2003). Tento postoj lze také interpretovat jako projev obavy, aby zdůrazňování náboženské příslušnosti neohrozilo rovný přístup. Náboženská příslušnost není diskutována a víra je striktně chápána jako vysoce intimní a individuální záležitost (podobně jako např. sexualita), o které se běžně nemluví. V sociální práci se prosadil sekularizovaný přístup, který umocňuje malé povědomí o významu religiozity v životě věřících klientů a jejím vlivu na celkový životní způsob

¹¹ Společný evropský referenční rámec shrnuje obecný základ pro vypracovávání jazykových sylabů, směrnic pro vývoj kurikul, zkoušek, učebnic atd. v celé Evropě. Poměrně přesně popisuje, co se musí studenti naučit, aby užívali jazyka ke komunikaci. Jaké znalosti a dovednosti musí rozvíjet, aby byli schopni účinně jednat při běžném životě. Popis se rovněž týká kulturního kontextu, do něhož je jazyk zasazen. Rámec také definuje úroveň ovládnutí jazyka, které umožňují měřit pokrok studentů v každém stadiu učení se jazyku a v průběhu celého života studenta.

i zvládání problémů. Odmítání významu kultury nebo náboženské příslušnosti klientů pro ně samotné je znakem předpojatosti sociálního pracovníka podobným způsobem, jako tomu je u předsudků vůči členům odlišných etnických skupin (Navrátil, Musil 2000). Pochopení a přijetí relativity kulturně specifických východisek (vnímaných jako přirozených a normálních) je vnímáno jako důležitý předpoklad pro interkulturní porozumění. Podobně platí i pro prostředí sociálních služeb, že tato reflexe a současně i jistá relativizace vlastních výchozích pozic představuje ideální krok k empatii a pochopení pro odlišné kulturní zázemí klienta.

Přijímání a akceptování jinakosti může mít svá úskalí. V českém prostředí existují přístupy jako např. multikulturní výchova, multikulturní ošetrovatelství, které nabízí orientaci v kulturní pluralitě formou seznámení se základními tradicemi či hodnotami odlišných etnických skupin, nejčastěji těch, jejichž zástupci migrují do naší země. Toto vědění má charakter šablonovitých tezí, které stojí na problematickém předpokladu, že informace o jiných kulturách mohou zvýšit naši toleranci vůči jinakosti. Již delší dobu diskutovaná nevýhoda tohoto přístupu spočívá v posilování a vytváření dalších stereotypů. Šíření a utužování takových stereotypů pak v konečném důsledku může negativně ovlivnit praxi poskytování sociálních služeb, kdy může být obraz klientů zformován právě na základě takto vytvořených rámců, založených na představě kolektivně sdílené identity. Stereotypizace se tak projevuje například ve vnímání imigrantských rodin jako vysoce soudržných, což zabraňuje pracovat s jednotlivými rolemi, které se v procesu adaptace někdy zásadně proměňují. Rovněž vnímání domácího násilí může být chybně čteno jako projev tradiční genderové nerovnosti, nikoliv jako důsledek obtížné adaptace mužů na nové prostředí ve srovnání s „úspěšnějšími“ ženami.

Téma náboženství a kultury se může etablovat jako důležité zvláště při dlouhodobější spolupráci – u jednorázového poradenského kontaktu hrát roli nemusí. Určitá averze vůči náboženské tematice v poradenském procesu souvisí s nejistotou, jak konkrétně ji vlastně zapojit. Je to pochopitelné, protože se jedná o oblast, kde pracovník přestává být expertem a vstupuje na neznámou půdu. Sociální pracovník ale nemusí při formulování zakázky řešit náboženské otázky nebo religiózní potřeby klientů, ale měl by se snažit chápat vliv kultury a náboženství na jejich život – ať už se to týká různých pravidel, potenciálu v individuální (spirituální dimenze člověka) či sociální (rovina začlenění do komunity) rovině či na rovině předcházení konfliktů. Některé projevy, požadavky klientů navíc nemusí souviset s kulturním zázemím klientů, ale více s jejich migračním příběhem a traumaty – i toto by mělo být při

formulování a plnění zakázky zohledněno. Hrozí zde riziko, že projevy spojované s kulturou či náboženstvím jsou více projevy či důsledky imigračního procesu.

Následující sada otázek představuje konkrétní příklad důležitých faktorů, které by měl sociální pracovník či pracovnice rozlišit (Schbley, Kaufman 2006: 30):

- Do jaké míry souvisí řešený problém s důsledky sociální změny, jakou je imigrace?
- Je chování související s klientovou kauzou vnímáno jako běžné v klientově kultuře, nebo je chápáno jako disfunkční?
- Do jaké míry je přítomný problém manifestací nedostatku přístupu ke zdrojům, potřebných pro život v kvalitě odpovídající naší společnosti?
- Do jaké míry může být problém vztažen ke kulturnímu konfliktu identit, hodnot nebo vztahů?
- Participuje klient na činnosti nějakých islámských organizací, které by mu mohly pomoci?
- Jaké jsou v této souvislosti dostupné a kulturně podmíněné zdroje, jako kulturní praktiky, sociální sítě a další podpůrné systémy?

Způsob kladení těchto otázek by měl zamezit vliv stereotypních představ, kdy hrozí, že budeme některé projevy chování nebo komunikace vysvětlovat odkazem na kulturní jinakost, nebo na rysy vyznávaného náboženství. Naopak jsou zdůrazněny možné vlivy migrační situace (první otázka), individuálního psychologického profilu (druhá otázka) či sociálně-ekonomických faktorů (třetí otázka). Zároveň je ve čtvrté otázce počítáno s vlivem frustrace vzniklé akulturací. Poslední dvě otázky právě přivádí sociálního pracovníka k roli náboženství a šířeji kulturních praktik jako možných zdrojů pro řešení klientových obtíží a potřeb.

8. Metody sociální práce

Oblast práce s imigranty nabízí možnosti uplatnění různých metod práce – na úrovni jednotlivce, rodiny, skupiny i komunity. Pod označením metody sociální práce se rozumí postupy vázané na:

- cílový subjekt (práce s jednotlivcem, skupinou, rodinou, komunitou),
- jeho aktuální situaci (sociální znevýhodnění na začátku života, předvídatelné a nepředvídatelné sociální události),
- vztahový kontext (vrstevnická skupina, rodina, organizace),
- systémové vazby (regionální, národní i nadnárodní politika).

Obvykle se v sociální práci rozlišují základní metody sociální práce, přičemž jsou všechny aplikovatelné v oblasti práce s imigranty:

- metody sociální práce s jednotlivcem
- metody sociální práce s rodinou
- metody sociální práce se skupinou
- metody sociální práce s komunitou (Matoušek et al. 2003).

8.1 Sociální práce s jednotlivcem

Jedna z nejčastějších metod sociální práce je zaměřena na předcházení vzniku sociálních problémů nebo na snižování důsledků již vzniklého sociálního problému. Podle Matouška (2003) se jedná se o náročný přístup z hlediska profesionální vybavenosti i osobnostních dispozic sociálního pracovníka. Umožňuje operativní rozhodování, pružnost a tvořivost při volbě postupu, kterým klient vystoupí ze své nepříznivé situace. Umožňuje nám věnovat pozornost přímo jedinci, který pomoc potřebuje. Jejím základem je porozumění jeho situaci, ale současně i porozumění širšímu kontextu situace, ve které se daný jedinec nachází (rodina, komunita, společnost).

Sociální práce s jedincem vychází z teorie rolí, které jsou mu sociálně připsány a do značné míry determinují sociální jednání. Například diskutovaná role ženy např. v muslimce, je sice dána v islámu právem, ale současně ji spoluurčují i kulturní a etnické vlivy, které jsou velmi různorodé. To má zásadní vliv na postavení ženy a jakákoliv zobecnění jsou v tomto ohledu nepřesná. Zcela jiné postavení a celkovou životní situaci zaznamenáme u ženy, která pochází z Afghánistánu, žije v Kábulu, je ze vzdělané vrstvy, získala vzdělání, má doma počítač a umí anglicky, anebo ženy z Pákistánu žijící v příhraničí s Afghánistánem, která nikdy neopustila svoji vesnici a celý život se orientovala na práci doma, je negramotná a bez vzdělání, dále třeba ženy z třetí generace Francouzů alžírského původu, která bydlí v Paříži a nedokáže si představit, že by nebyla Francouzkou, přičemž žije život běžné střední třídy nebo české středoškolačky, která konvertovala k islámu, aniž by kdy navštívila nějakou muslimskou zemi a jejíž rodiče se označují za nevěřící anebo české manželky některého z muslimských obchodníků, která konvertovala jen kvůli sňatku. Takovýchto příkladů můžeme jmenovat typologicky stovky a všechny jsou prakticky nesouměřitelné – geograficky, nábožensky, kulturně, postavením ve společnosti.

Ukazuje se, že pojetí role nemůže být v sociální práci přijímáno absolutně a schematicky. Navíc role s procesem migrace prochází proměnami – například rodinné role jsou vystaveny změnám zejména v důsledku svého přemístění do nových míst, kde jedinci reagují na nezvyklé situace a mění se dřívější rozdělení kompetencí. Reakce mohou být různé – od separování se rodiny a uzavření se před okolním světem, po úzkostlivé střežení dětí, ale i objevení se známek konfliktů, které mohou přerůst v rozpady rodin nebo různé formy domácího násilí. Představa o muslimských rodinách, které se vyznačují silnou soudržností, úctou ke stáří, orientací na dítě a vzájemností, je často odrazem našich pozitivních stereotypů a zažitých orientalizujících představ. Studie muslimských rodin ze zahraničí uvádí, že tlak na rodiny žijící v novém prostředí je velký. V některých rodinách se daří více udržet tradiční přístupy a role, vnitřní tenze jsou řešeny uvnitř rodinných systémů, kde jsou uplatňovány tvrdé sankce, a bývají záměrně skrývány před zraky okolí, k sociálním pracovníkům neproniknou, nikdo o nich neví. V jiných rodinách tenze vyplouvají na povrch a manželé se rozvádí, nebo se v nich objevují prvky podobné západním modelům – nesezdaná soužití, svobodné matky, obtížně zvladatelná druhá či třetí generace s kritickým postojem k vlastní rodině, komunitě i společnosti, která má pocit, že nikam nepatří a prožívá pocity frustrace a neúspěchu.

Kupříkladu u jedinců ze třetích zemí, které patří do islámského světa, vyplývají dvě základní pojetí jedince – tedy toho, kdo je muslim. Významnou roli v tomto hraje náboženská identita jedince. Tato dvě hlediska se vzájemně nemusí vylučovat. Prvním hlediskem je deklarace příslušnosti k víře dotyčného jedince – muslim je ten, kdo sám sebe prohlásí za muslima, hlásí se k islámu. Druhým hlediskem je ortopraxe – muslim je ten, kdo má znalosti o islámu a v návaznosti na to žije v souladu se zastávanou vírou¹². Míra ortopraxe, která je potřebná k tomu, aby byl jedinec považován za muslima, se často výrazně liší. Za jakýsi základní kámen lze nicméně označit víru v jednoho Boha. Samotné vnímání islámu muslimy je rovněž nejednotné. Pro někoho je islám „životní cestou“ prostupující každý moment života, pro jiného se jedná více o kulturní identitu spojenou s rodinnými tradicemi. Někteří v rámci svého pojetí víry vyzdvihují především morální a etický imperativ, jež vychází z islámu a na základě něhož jednají. Pro mnohé muslimy může být jejich víra soukromou záležitostí, která není vázána na praktikování jako takové a jakoukoli prezentaci navenek.

Míru praktikování je tedy možné vnímat jako určité spektrum, kdy na jedné straně je vysoká míra praktikování, na druhé straně nízká či nulová. Různí jedinci praktikují s různou intenzitou, četností a důsledností, některé věci dodržují více, jiné méně apod. Pro některé muslimy jsou důležité pravidelné modlitby (pětkrát denně), pro jiné je dostačující modlit se jednou denně, či nepravidelně, nebo vykonat páteční modlitbu v mešitě. Naopak jiní do mešity nechodí vůbec. Někteří muslimové se stravují plně v souladu s *halál* pravidly, jiní se snaží pouze vyhýbat masu vepřovému (ať už z náboženského přesvědčení, ze zdravotních důvodů, nebo z nezvyku konzumovat vepřové) či alkoholu, nebo se stravují vegetariánsky. Většina muslimů slaví muslimské svátky (jako je ramadán, Íd-al-fitr či Íd-al-adhá), avšak míra participace se liší. Někdo drží v postním měsíci ramadánu půstu po celou dobu jeho trvání, někdo jen po určitou dobu, jiný se nepostí vůbec (ať už z přesvědčení či ze zdravotních důvodů). Pro někoho je ramadán spíše kulturní tradicí, při které se schází blízcí příbuzní a přátelé, pro jiné se jedná o příležitost být blíže Bohu, trávit více času modlením a četbou Koránu apod. Navštěvují se více mešity, muslimové se společně scházejí na *iftár* (rituální přerušování půstu po západu slunce, jedná se o první jídlo - mléko a datle). Někteří participant odjíždějí na ramadán za rodiči a příbuznými „domů“, jiní zde zůstávají a slaví se svou rodinou, či známými a přáteli. Mimo jiné se také objevuje slavení svátků nenáležících

¹² Frederick M. Denny (2003: 22-23) klasifikuje islám jako ortopraktické náboženství, které klade důraz na dodržování zákona (*šarí'a*) a řízení života muslimské obce. Náboženská pravda je naplňována každodenními praktikami.

k islámské tradici, jako jsou Vánoce, či Velikonoce a to jednak v kontextu smíšených manželství (manželé slaví se svými rodinami jak muslimské, tak jiné svátky), jednak v případě některých konvertitů/konvertitek.

Podoba praktikování může být také ovlivněna tím, že mnoho participantů imigrovalo do ČR ze zemí, kde je islám převažujícím náboženstvím. Tato skutečnost se pak může odrážet, jednak v míře intenzity s jakou je islám u nás praktikován, jednak ve způsobu, jakým se jednotlivé rituály provádějí. V rozhovorech s muslimy jsme se setkávali převážně se snižováním míry praktikování v ČR oproti zemi původu. Důvody tohoto poklesu jsou zejména nízký počet muslimů v české společnosti a absence rodiny jakožto nositele islámské víry a tradice. Mimo tyto dva zmíněné důvody, které se podílí na snižování míry praktikování u některých participantů, je nutno dodat třetí důležitý faktor, jímž je stigmatizace islámu ve veřejném prostoru, projevovaný odmítavými reakcemi okolí doprovázenými „divnými“ pohledy, verbálními a neverbálními reakcemi.

Vedle normativního islámu je neméně důležitý rovněž žitý islám, tedy praktické znalosti a názory muslimů o islámu a jeho výklad v rámci každodenního života. Žitý islám klade větší důraz na nenormativní (nepřepsané) aspekty víry v rámci každodenního života, tedy na praktikování náboženství v aktuálním čase a konkrétním místě (zemi, regionu). Toto praktikování může být vykonáváno různým způsobem a nést odlišné významy. V první řadě byl islám velmi silně ovlivněn nearabskými prvky a synkrezí (prolínáním různých náboženství), ke které docházelo během jeho (geografického) šíření, čímž žité náboženství nabylo různých synkretických podob vzdálených původní normativní formě.

Zjištění, na jaký proud islámu se jedinec orientuje, je pro pracovníka důležité především ze dvou důvodů. Prvním je, že každá náboženská skupina (v normativní podobě) má odlišnou ortopraxi (náboženské povinnosti muslimů) a nahlížení na svět. Tedy, náboženské představy a v důsledku toho i potřeby sunnity a ší'ity budou od sebe odlišné. Druhým důvodem je předcházení konfliktních situací s externími osobami (muslimy), které by měly s pracovníkem klientovi pomáhat. Můžeme zde hovořit o určité nevráživosti mezi jednotlivými skupinami vyznavačů islámu. Proto není vhodné vyhledávat pomoc u jinak smýšlejících skupin, které by mohly práci s klientem spíše zkomplikovat, než v ní pomoci.

Pokud má pracovník zájem se více informovat o islámu, volí jako zdroj prvotních informací zpravidla internet. Může se mu přitom jednoduše stát, že na internetu narazí na texty, podle nichž islám představuje homogenní celek, který se vyznačuje zkonstnatělostí, rigidností a že muslimové bez výjimky dodržují ustanovení ukládané jejich vírou. Těmto zjednodušením je však při práci s muslimskými klienty třeba se vyhnout, neboť mohou vést k nesprávnému vyhodnocení situace a vzájemnému neporozumění mezi pracovníkem a klientem.

8.2 Sociální práce s rodinou

Rodina je v užším pojetí skupina lidí spojená poutem pokrevního příbuzenství nebo právních svazků (sňatek, adopce). V širším pojetí tvoří rodinu skupina lidí, která se jako rodina deklaruje na základě vzájemné náklonnosti. V některé fázi svého vývoje obvykle rodina sdílí společnou domácnost.

Sociální pracovník může rodině pomoci zvládnout očekávání tím, že se pokusí podpořit změnu faktorů (vlastnosti rodiny, jejich členů, nebo charakteristik sociálního prostředí rodiny), které způsobují, že určitá životní situace je pro rodinu těžko zvládnutelná. Tyto změny mohou spočívat jak v tlumení negativního působení jedněch faktorů, tak v posilování pozitivního působení jiných faktorů. Některé z těchto změn mohou sociální pracovníci vyvolávat pomocí vhodných metod práce s klientem sami nebo společně se členy rodiny. Jiných se mohou pokusit dosáhnout tím, že členům rodiny zprostředkují služby jiných pomáhajících pracovníků (např. lékařů, psychologů, pečovatелů, aj). Při práci s rodinou je potřeba znát kulturu rodiny, tedy: hodnotový žebříček rodiny, rozdělení rolí, způsoby řešení konfliktů atd.

Opětovně se uchýlíme k příkladu muslimské rodiny. Rodina, na kterou jsme zvyklí ve střeoevropském kontextu, je ve srovnání s muslimskou odlišná v několika ohledech. Prvním je pojmání v její šíři. Na rozdíl od českého prostředí, kde je běžná rodina nukleární s určitými přesahy¹³, je muslimská rodina vnímána poměrně široce (vhodnější je hovořit o tzv. velkorodinách). Rodina je v islámské tradici základním článkem obce věřících (*ummy*) a je tedy chápána jako výchozí prvek společnosti, zahrnuje širší okruh příbuzenstva v duchu předislámských rodinných tradic (Crofter 2006: 194). Toto propojení dává jeho členům pevné

¹³ Nukleární rodina se skládá z manželů a jejich vlastních či adoptovaných dětí žijících ve stejné domácnosti. Pokud v jedné domácnosti žijí kromě obou rodičů i jejich děti i další blízcí příbuzní, hovoříme o rozšířené rodině.

životní jistoty¹⁴ (Kropáček 2002: 121 - 122) a slouží k přerozdělování statků uvnitř rodiny. Muslim je součástí hustého přediva sítě vztahů, kterou tvoří příbuzenstvo.

V mnohých rodinách se snoubí snaha uchovávat tradici dané rodinné vazby s trendem individualizace jejích členů. „*V řadě islámských zemí bylo rodinné právo novelizováno, ale k zásadním změnám však přikročilo pouze Turecko a Tunisko. Rozpad velkorodiny může působit jako psychické trauma vzhledem k hospodářské nejistotě jejích členů*“ (Pavlincová 1994: 620). Rodinných variací ale může být ve skutečnosti mnoho, což platí i pro prostředí, do kterého se muslimské rodiny přemístily. Na některé působí imigrace ve smyslu utužení vztahů, na jiné zase jako jejich narušitel. Tenze v muslimských rodinách je často odrazem migračního stresu a různé schopnosti členů rodiny se na novou situaci adaptovat. Obvykle mají větší prostor k začlenění do společnosti ti, kteří vstupují do vzdělávacího systému (tedy děti), nebo se zapojují do činnosti na trhu práce (dospělí, často ženy). Okolnosti migrace působí a proměňují rodinné role – nejpatrnější je to v případech dětí, které slouží jako tlumočníci svým rodičům a aktivně se zapojují do činností, jichž bývají obvykle ušetřeny (neměly by u nich mnohdy být přítomny vůbec). V případě žen, které si snadněji naleznou placené zaměstnání a tím pádem se i lépe orientují a adaptují na nové prostředí, působí migrace emancipačně a jejich role se směrem k veřejnosti více otevírá. Tento fakt může způsobovat v rodinách řadu tenzí. Jinou okolností, která rovněž na rodinu působí, je přicestování a připojení se některého z dalších členů velkorodiny, o kterého se rodina imigrantů stará. Tyto okolnosti ale platí obecně pro rodiny imigrantů, nejsou výhradně muslimským specifíkem.

Mnohé rodiny pobývající v ČR mají nukleární charakter, jsou ale v intenzivním spojení s velkorodinami v zemi, ze které pochází. Přestože se navenek jeví rodiny jako stabilizované, ve skutečnosti trvale přehodnocují své rozhodnutí v zemi zůstat nebo se vrátit. Zde je důležité, zda se pro tento krok rozhodne celá rodina, pouze muž, nebo muž s dítětem. Absence velkorodin na našem území je zapříčiněna relativní krátkodobostí migrace, která zatím vedla k usazení se tzv. první generace, ale objevuje se již i generace druhá, ojediněle i další rodinní příslušníci (více kapitola islám v ČR).

¹⁴ Běžným výrazem této velkorodinné soudržnosti bývá podpora studujících členů rodiny v zahraničí a naopak, kdy na Západě usazení muslimští imigranti často zasílají značné částky výtěžku do zemí původu za účelem podpory tamního příbuzenstva. Více viz Mendel M. a kol. *Islám - ideál a skutečnost*. Praha: Baset, 2002: 150.

Dalším deklarovaným specifíkem muslimské rodiny je silné postavení otce/manžela, vychází z patriarchálního modelu rodiny, kdy „ještě dnes převládá tradiční představa muže jakožto hlavy rodiny a živitele na straně jedné a ženy jako pečovatelky o rodinný krb na straně druhé.“ (Bezoušková 2013: 147). Toto nadřazené postavení muže nad ženou je zakotveno v Koránu, často citovaným úryvkem je následující pasáž: „Muži zaujímají postavení nad ženami proto, že Bůh dal přednost jednomu z vás před druhými, a proto, že muži dávají z majetků svých (ženám). A ctnostné ženy jsou pokorně oddány a stráží skryté kvůli tomu, co Bůh nařídil strážet. A ty, jejichž neposlušnosti se obáváte, varujte a vykažte jim místa na spaní a bijte je! Jestliže vás jsou však poslušny, nevyhledávejte proti nim důvody! A Bůh věru je vznešený, veliký“ (Korán 4:34). To však neznamená, že by toto nerovné postavení platilo i před Bohem. Obě pohlaví jsou si před Bohem rovna, stejně zodpovědná a v obou je stejný podíl lidskosti. Tato skutečnost je podpořena i faktem, že islám ukládá ženám týčž pět základních náboženských povinností jako mužům.¹⁵

Výše byla představena muslimská rodina s ohledem na její velikost a hierarchické uspořádání členů. V průběhu svého života jedinec prochází dvěma typy rodin. Rodinou orientační neboli primární, kterou je „rodina, ve které jedinec vyrůstá“ (Jandourek 2007: 207) a ve které dochází k procesu socializace a enkulturace. Na ní navazuje prokreační rodina neboli sekundární, kterou je „rodina, již jedinec zakládá v dospělém věku zpravidla uzavřením manželství a ve které se mu narodily děti“ (Jandourek 2007: 207). V ní jedinec vystupuje z role vychovávaného a sám se stává vychovávajícím, přičemž platí, že do prokreační rodiny si jedinec nese návyky a sociální vzory z rodiny orientační. Potíž může nastat, když se jedná o **rodinu smíšenou – kulturně či nábožensky**. „Pokud se jedná o rodinu vzniklou na základě sňatku partnerů odlišného náboženského vyznání, lze předpokládat, že návyky, kulturní vzorce a modely chování obou partnerů, které si osvojili v orientační rodině, nebudou zcela konsistentní.“ (Drápalová, Kolářová 2003: 8). Kulturní habitus (výbava), který partner či partnerka vnáší do manželství, bývá v případě smíšených manželství velmi různorodý, komunikace tak nemusí být prostředkem kooperativního jednání partnerů, což sebou přináší četná nedorozumění. V tomto kontextu vyvstává především otázka různorodé etnicity, jakož i odlišného náboženského vyznání ve smíšených partnerských vztazích. Jak jsme již uvedli

¹⁵ Zmíněný citát je zdrojem kritiky pro jeho ospravedlnění domácího násilí. Na druhou stranu platí, že řada náboženských textů odráží tradiční patriarchální model. Také v Bibli se dočteme: „V poddanosti Kristu se podřizujte jedni druhým: ženy svým mužům jako Pánu, protože muž je hlavou ženy, jako Kristus je hlavou církve, těla, které spasil.“ (Ef 5, 21 – 23).

výše, často se u nás jedná o ženy, které se provdávají za muslimy a prochází náboženskou konverzí. Toto smíšené uspořádání přináší k řešení nové otázky: týkají se jak podoby soužití, vyjednávání podoby rolí partnerů a v neposlední řadě i náboženské orientace dětí. Směr výchovy a náboženského vyznání potomků bývá v rodinách vyjednáván a při rozpadu rodiny partneři zvláště silně argumentují právě kulturní a náboženskou odlišností. Do rozvodu rodičů vstupuje soupeření o to, pod jakým kulturním vlivem bude dále dítě vychovááno.

Vzhledem k variantnosti rodin a různým konstelacím vztahů a rolí, které mohou uvnitř rodin nastat, pro přehlednost uvádíme **typologii muslimských rodin**, s nimiž se u nás lze setkat. Z daného modelu lze odvodit, jaké možné problémy rodina řeší, případně jakým tenzím je vystavena. Tyto varianty představujeme z perspektivy muže – manžela a ženy – manželky, ukazují, jakých kombinací může soužití s ohledem na etnicitu, náboženské vyznání a pohlaví nabývat.

Tabulka 4: Varianty soužití z perspektivy muže - muslima

Muž	muslimka cizinka	muslimka Češka (konvertitka)	žena, náboženství knihy, Češka	žena, náboženství Knihy ¹⁶ , cizinka	žena bez vyznání nebo s jiným vyznáním
muslim - cizinec	ANO	ANO	ANO	ANO	NE
muslim - ČR (konvertita)	ANO	ANO	ANO	ANO	NE

Tabulka 5: Varianty soužití z perspektivy ženy - muslimky

Žena	muslim cizinec	muslim Čech (konvertita)	muž, náboženství knihy, Čech	muž, náboženství Knihy, cizinec	muž bez vyznání nebo s jiným vyznáním

¹⁶ Lidé knihy jsou příslušníci tří monoteistických náboženství – islámu, křesťanství a judaismu.

muslimka cizinka	ANO	ANO	NE	NE	NE
muslimka Češka (konvertitka)	ANO	ANO	NE	NE	NE

Výše představené varianty jsou založeny na islámském právu, v praxi řídí sňatkovou politiku, a do určité míry jsou ideálními typy. V praxi se ale setkáváme s výjimkami oproti uvedeným pravidlům. Příkladem jsou situace, kdy Češka konvertovala k islámu, ale setrvala v manželství s mužem bez vyznání, nebo když muslim cizinec pojal za manželku Češku, která byla buddhistkou.

Předešlé tabulky ilustrovaly variabilitu vztahů z perspektivy genderu. Pokud zohledníme možné podoby vztahů mezi nukleární rodinou a velkorodinou, pak je realita ještě pestřejší. Jak jsme již uvedli, i tyto vztahy musíme brát v úvahu. Potom můžeme rozlišit ty podoby:

- nukleární rodina je součástí velkorodiny v rámci ČR,
- nukleární rodina není součástí velkorodiny v rámci ČR, ale je s ní v kontaktu,
- nukleární rodina nemá žádné vazby na ostatní příbuzné, neudrzuje kontakty.

U nás nejhojněji se vyskytující variantou je druhá zmíněná. Pro sociální práci je tento fakt poměrně významný, protože před pracovníkem zůstávají utajené faktory, které na rozhodování rodiny a jednání členů působí směrem z nadnárodního prostoru. Jen letmé nahlédnutí na komunikaci na sociálních sítích ukazuje, jak husté předivo vztahů a vlivů nám zůstává utajeno.

Zvláštní situace rámci vzniká s ohledem na potomky v rámci smíšených rodin. Adaptace se týká rovněž příslušníků druhé a někdy i třetí generace. Klíčovou se zdá být právě **druhá generace dětí**, které již vyrůstají v ČR. Jedná se o děti, které se ocitají díky mimořádné situaci rodiny ve značně rozpolceném světě. Fungují ve dvou paralelních světech současně, ve světě více tradičním, ve světě rodičů, a současně jsou modernizovány v prostředí škol. Na jednu stranu musí vůči rodině deklarovat, že jsou ztotožněné s tradičnější formou výchovy, že uznávají autority, že náboženství je pro ně důležité, ale současně tráví většinu

denního času ve škole, kde se ocitají v prostoru, který je úplně jiný, moderní, a který u rodičů často budí obavy. Děti se ocitají pod různými vlivy a učí se, jak s těmito protikladnými identitami žít a zvládat je. Je pro nás obtížně představitelné, jakým identitním kolizím jsou děti vystavovány a co všechno to znamená pro jejich vývoj. Vedle toho je zapotřebí zmínit i rodiny, které se ocitají na okraji společnosti, jsou zcela marginalizované, mimo zorné pole sociálních služeb a kumulují řadu nepříznivých faktorů, které v důsledku značně ohrožují děti.

Druhou generací rozumíme potomky imigrantů, kteří se již narodili a vyrůstali v hostitelské zemi. Od první generace imigrantů se liší především tím, že nemají zkušenost s migrací, nepředstavují „nově příchozí“ a společnost, do které se narodily, pro ně není nová. Vzhledem k tomu, že v jejich případě neproběhl proces migrace, není závazný ani požadavek integrace či asimilace vztahující se k migrantům (Crul et al. 2012). Zástupci druhé generace se však stále pohybují v migračním kontextu spojeném s prvky cizosti a v integračním či asimilačním diskurzu. Podobným fenoménem je i „jedenapůltá generace“ tedy imigranti, kteří přišli do cílové země v dětském věku se svými rodiči a jejich výchova a vzdělávání se již odehrály v novém sociokulturním prostředí. V případě ČR jde téměř o „neviditelnou“ skupinu muslimů, respektive potomků muslimských nebo smíšených manželství s velice různorodým vztahem k náboženství svých rodičů. Postoje zástupců druhé / jedenapůlté generace, k islámu, ne vždy zrcadlí přístup rodičů. Ačkoliv je rodičovský vzor jedním z klíčových faktorů formující přístup dítěte k víře, jako významné se jeví i jiné faktory, například míra ztotožnění se s českým prostředím a kulturou. Postoje k islámu se mohou podstatně lišit i u sourozenců. Z námi uskutečněných rozhovorů s muslimy vyplývá, že i potomci málo praktikujících muslimů mohou dodržovat i mnohem striktněji zásady islámu než jejich rodiče, zvláště pokud se v ČR cítí cizí (jedná se především o představitele jedenapůlté generace se zkušeností s životem v původní zemi). Obecně můžeme dle míry praktikování rozlišit tři modely chování dětí, respektive mladých lidí: 1) dodržují striktněji pravidla islámu než rodiče, 2) míra praktikování je u dětí i rodičů srovnatelná, 3) děti opouští islám, případně nepraktikují vůbec. U potomků méně praktikujících muslimů, zejména starousedlých, či dětí vzešlých ze svazků muslima a ateistky / křesťanky (typicky), se ovšem objevuje jako typičtější proces lineární asimilace. Tento model předpokládá, že druhá generace imigranta / imigrantů získá postupně znalosti o hodnotách hostitelské společnosti a asimiluje se. V následujícím případě jde o postoj, kdy se z náboženství uplatní spíše etika, již bez jakýchkoliv viditelných projevů islámské náboženské praxe.

8.3 Sociální práce se skupinou

Sociální práce se skupinou přináší klientovi možnost sdílet své zkušenosti s dalšími lidmi, kteří mají podobné zájmy, podobné problémy i podobné cíle. Obvykle platí, že uživatel služeb není izolovanou jednotkou, ale je členem různých typů kolektivů a součástí skupinových vazeb (přínejmenším vůči sociálním pracovníkům a rodinným příslušníkům). Smyslem skupinové práce je podpořit úsilí jedince o změnu v jeho sociální situaci v rámci skupiny, rozvoj vztahů mezi členy skupiny a zlepšení sociálního fungování skupiny, kterou spojuje podobný problém.

Obvykle platí, že se s ohledem na situaci imigrantů nejvíce používá souhrnné označení komunita. Ve skutečnosti je to poměrně často označení nesprávné, protože imigranti žádné komunity nevytváří. Častěji se setkáváme právě se skupinami – menšími celky, které vznikly již před samotnou imigrací, nebo se ustavily až po příchodu do ČR. Sem patří třeba malé pracovní kolektivy, skupiny studentů, sousedé apod. Co se týká muslimů, je v tomto směru situace více než ilustrativní. V České republice neexistuje nějaká dominantní národně-státní skupina, která by početně převyšovala ostatní, tak jak je tomu v některých západoevropských zemích. Spektrum muslimů pocházejících z různých států i kontinentů je skutečně široké. Skladba je tak pestrá, že nelze hovořit o nějaké ucelené komunitě v tradičním smyslu. Samotní muslimové se často navzájem neznají, neudržují vzájemné kontakty, nestýkají se. Také řada nesvárů mezi muslimy odráží skutečnost značné heterogenity muslimského pole, která se promítá do množství různorodých představ a očekávání. Ve skutečnosti se jedná o pestrou mozaiku jednotlivců a menších skupin, více či méně organizovaných. K heterogenitě muslimského pole přispívá imigrace a rovněž spolupůsobení etnokulturních a religiózních identit, které vedle sebe koexistují.

Skupiny jsou velmi různorodé. Patří sem muslimové, kteří pobývají na teritoriu státu obvykle delší dobu a jsou prostorově rozptýleni. Často se ani nestýkají s ostatními muslimy, nemají pevné vazby na komunitu, nanejvýš nepravidelné vazby na příslušníky téhož etnika. V případě těchto muslimů je vhodnější spíše hovořit o etnických či klanových sociálních sítích. K heterogenitě muslimské přítomnosti přispívala „nová“ imigrace. Nově příchozí imigranti byli příčinou dynamického rozvoje „komunity“ a také některých tenzí, s nimiž se musí již „zavedení“ muslimové vyrovnávat. Nově příchozí, pokud přicházeli do kontaktu s muslimy komunitního jádra, do něj vnášeli zvyklosti svých zemí a mnohdy se složitěji

přizpůsobovali prostředí již vyjednaných pravidel a zvyklostí. „Zavedení“ muslimové si byli vědomi toho, že adaptační proces je u nově příchozích náročný, někdy jim vyčítali malou ochotu akceptovat vyjednaný řád.

Skupiny se vyznačují spíše etnokulturním partikularismem. Zmíněné skupiny pochází spíše z nearabského světa - z Afriky, Evropy, teritoria bývalého SSSR. Liší se důrazem na etnokulturní identity, které mnohdy zastihují identitu náboženskou. Tito muslimové se liší tím, že dodržují různé zvyky, tradice a rituály, které nemají s islámem mnoho společného. Spíše se jedná o etnické sociální sítě, které jsou v současné chvíli velmi různorodé (rodinné, klanové) a fungují na bázi etnické solidarity. Hodně separovaní jsou například Turci a Čečenci, etnické skupiny, které si zakládají na vlastních pravidlech. V těchto skupinách dochází častěji k procesům asimilace, ale také separace a marginalizace. Některé části skupin asimilaci čelí uzavíráním se do sebe, čehož výsledkem je separace od okolního prostředí. Členové těchto skupin více vnímají svou cizost a odlišnost – tedy roli cizince ve společnosti. Příčiny neúspěchu častěji vidí v kulturní odlišnosti a ve statusu cizince. Obdobné skupiny nalzáme mezi Ukrajinci, Vietnamci a dalšími imigranty.

8.4 Sociální práce s komunitou

Komunitou míníme sociální útvar, který charakterizují jeho specifické postavení navenek, v rámci širšího sociálního prostředí (hranice mezi in-group a out-group) a zvláštní typy sociálních vazeb uvnitř, mezi členy (souvztažnost a sebeidentifikace). Komunita má své specifické možnosti, jak řešit problémy členů. V komunitní práci jde o podporu procesů uvnitř komunity, při němž se využívají její zdroje. Identifikované sociální problémy mají být odstraněny právě vlastními prostředky komunity.

Přestože je ve spojitosti s islámem obvykle užíván termín komunita, je potřeba uvést, že muslimové žádnou ucelenou komunitu netvoří, spíše se jedná o pestrou mozaiku různých menších či větších skupin nebo i jednotlivců, kteří se s ostatními muslimy stýkají jen málo. Navíc se tyto skupiny liší jazykem, představami, zvyklostmi, mírou praktikování a také názory a cíli. Takže je pokládat za nějakou sourodou komunitu není možné. Podle slov Miloše Mendela je třeba si uvědomit, že ne všichni muslimové se aktivně podílejí na činnostech a chodu muslimských obcí v ČR. Mendel tvrdí: *„Mediální přitažlivě představu, že čeští muslimové tvoří pevně semknutou ‚masu‘, která ‚Táhne za jeden provaz‘ a vzájemné*

koordinuje své počínání a vystupování vůči státu, je tedy třeba hned na počátku rozhodně opustit jako naprosto neodůvodněných a zavádějících“ (Mendel et al. 2007: 410 – 411).

Značná heterogenita, jež byla výše nastíněna, se projevila také při formování institucionálního rámce muslimských organizací, které provázelo tříštění, frakcionářství a projevy osobních nepřátelství (Mendel et al. 2007: 388). Během devadesátých let tak vznikla většina muslimských organizací, mezi něž patřily Ústředí muslimských obcí, které zastřešuje Islámskou nadaci v Praze, Islámskou nadaci v Brně, Islámské centrum v Praze a Islámské centrum v Teplicích, Muslimská unie, Liga českých muslimů, Islámský svaz - klub přátel islámské kultury, Svaz muslimských studentů, Liberální muslimové nebo Islámská komunita českých sester.

V současné době (2015) působí v ČR několik muslimských organizací. Tyto islámské organizace můžeme rozdělit na čistě náboženské, tedy společnosti, které své členy primárně sdružují na základě totožného vyznání a společnosti založené na základě původu vyznavačů islámu (na základě etnického klíče), případně prolnutí obou kategorií (Turecká modlitebna v Praze). Z hlediska práce s muslimy v podobě institucí na území ČR můžeme také do výčtu zařadit jednotlivá velvyslanectví zemí, které jsou reprezentanty území, kde je islám státním náboženstvím, nebo vyznavači islámu tvoří většinu populace a pro občany své země mohou zajišťovat určité služby na území ČR.

Náboženské organizace na území ČR můžeme dále rozdělit podle toho, zda spravují (mají institucionální záštitu) objekty, které pro vyznavače islámu slouží jako mešity, modlitebny nebo kulturní centra a organizace, které neposkytují tuto institucionální záštitu a svoji činnost vyvíjejí prostřednictvím jednotlivých aktivit. Zároveň platí, že oproti jednotlivým sdružením cizinců, která rovněž nemusí mít institucionální zaštitění, je jejich program tvořen převážně aktivitami zaměřeného na náboženskou stránku. Zdůrazněme, že se jedná o uměle vytvořené rozdělení, které by mohlo ve čtenáři vyvolat dojem, že jednotlivé organizace pracují samostatně. Skutečností je, že škála vztahů a propojení jednotlivých organizací je velmi široká, kdy můžeme pozorovat, jak silné personální propojení mezi členy daných organizací, přes občasné podporování jednotlivých aktivit, až po naprostou samostatnost. Za nejaktivnější muslimské organizace lze označit Islámskou nadaci v Praze a Brně, které mimo jiné zajišťují provoz svých mešit.

Všeobecně se dá říci, že mešity mají značný sociální význam, neboť se v nich setkávají sousedé, přátelé nebo celé komunity. Některé mešity mohou působit spíše jako kulturní instituce, ve kterých se konají například přednášky, školení, výuka arabštiny, nebo se podílejí na vydávání knih. Mohou plnit také funkci sociálních institucí, kdy jejich součástí bývá vývařovna, prostory pro chudé a podobně. Často bývají mešity zařízeny knihovnami s věroučnou literaturou (Ostřanský 2009: 131).

Většina muslimů, kteří vytváří místní komunity obvykle kolem náboženských organizací a modliteben, jsou praktikujícími muslimy. Aktivně se zapojují do činnosti komunity a patří k více či méně angažovaným členům. Jedná se o okruh osob, které jsou ochotny islám reprezentovat na veřejnosti a představují se jako reprezentanti muslimské komunity. V místních komunitách se odehrává vlastní podoba sociální práce (charita) a vytváří solidární sítě pomoci. Problematické je, že jsou značně uzavřené a neobrací se nijak k jiným formám pomoci, tedy i sociální práci.

9. Srovnání novosti postupu

Novost postupu v sobě zahrnuje několik prvků: metodika propojuje vedle sebe existující sociální a integrační politiky, přináší návrh postupů v oblasti systemizace sociálních služeb a míří k zajištění dostupnosti služeb napříč státem. Přibližuje obecný rámec integračních politik se sociálními službami v oblasti práce s imigranty a nabízí postup, jak formulovat konkrétní strategie a postupy na místní úrovni, aby docházelo k podpoře adaptačního procesu imigrantů.

Metodika je zacílena do oblasti, která se dynamicky rozvíjí – Česká republika stala imigračním státem, přičemž rostoucí tempo imigrace neprovází rozvoj dostatečného množství nástrojů v oblasti sociální práce s imigranty. Postihuje skutečnost, že se imigrační situace vyznačuje poměrně značnou pestrostí a různorodostí národnostních, etnických, kulturních a imigračních identit. Hledání adekvátních nástrojů podpory začleňování imigrantů je výzvou pro sociální práci, která se musí učit zvládat pomoc v různých a proměnlivých kulturních kontextech a situacích.

Metodika systematicky propojuje a rozvíjí různé nástroje. Zaměřuje se na slabá místa, mezi něž patří zejména komplikovaná dostupnost řady sociálních služeb, což je poměrně zásadní problém. Metodika míří k podpoře systému práce s imigranty a věnuje se některým klíčovým aspektům, k nimž patří:

- potřeba stanovení minimální sítě služeb pro migranty,
- zjišťování potřeb na regionální a lokální úrovni,
- rozvoj procesu síťování sociálních služeb,
- rozvoj služeb sociální prevence, zejména schopnost vyhledávat klienty a navazovat je na systém pomoci a dále podporovat rodinu jako celek v průběhu jejich adaptace,
- rozvoj metod sociální práce na úrovni jednotlivce, rodiny, skupiny a komunity.

10. Popis uplatnění metodiky

Metodika je určena primárně sociálním pracovníkům a pracovníkům v sociálních službách, kteří jsou vymezeni zákonem 108/2006 Sb., o sociálních službách, kteří působí především v nevládních neziskových organizacích. Tyto jsou v českém prostředí dominantním poskytovatelem služeb, schopným definovat nové potřeby migrantů a reagovat na ně, účastnit se na rozhodovacích procesů a pojmenovávat a řešit problémy.

Metodika bude využita dvojitým způsobem:

- a) Metodika bude k dispozici sociálním pracovníkům a pracovníkům v sociálních službách – zajištěna distribuce.
- b) Metodika bude využita jako podpurný text při realizaci vzdělávacího programu *Podpora sítě služeb pro rodiny s dítětem z tzv. třetích zemí.*

Vzdělávací program nabídne SocioFactor s.r.o. pracovníkům MPSV, NNO a dalším zájemcům z řad veřejné správy. Bude se jednat o 8 hodinové vzdělávání ve dvou bězích, které bude nabízeno po dobu tří let od ukončení projektu. Vzdělávání se bude skládat ze dvou částí: a) teoretické části, b) praktické části (návky analýzy potřeb, síťování apod.). K dispozici budou studijní materiály v e-learningovém prostředí (aplikace Moodle). Účastníci obdrží potvrzení o účasti.

Časová dotace kurzu: 8 vyučovacích hodin
Termín realizace: 2krát / rok
Počet účastníků: maximálně 15
Výukové metody: přednáška, diskuse, nácvik dovedností, analýza potřeb, síťování služeb

11. Seznam použité literatury

AL-KRENAWI, A., GRAHAM J. R. 2000. Culturally sensitive social work practice with Arab clients in mental health settings. *Health & Social Work*. 25(1):9-22.

AL-QARADÁWÍ, J. 2004. *Povolené a zakázané v Islámu*. Praha: Islámská nadace v Praze.

BALÁŽ, R., TOPINKA, D. 2014. Analysis of the Regional Distribution of Social Services for Migrants. *Czech and Slovak Social Work*, Special English Issue. 5(14): 74-93.

BERRY, J. W. 2005. Acculturation: Living successfully in two cultures. *International Journal of Intercultural Relation*. 29: 697-712.

BERRY, J. W. et al. 2011. *Cross-cultural psychology: research and applications*. Cambridge: Cambridge University Press.

BEZOUŠKOVÁ, L. 2013. *Islámské rodinné právo se zaměřením na právo manželské*. Praha: Leges.

Bible: překlad 21. století včetně Deuterokanonických knih. 2015. Praha: Biblion.

BRADSHAW, J. 1972. The Concept of Social Need. *New Society*. 30:640-643.

CROFTER, W. 2006. *Velká kniha islámu*. Čechtice: BVD.

CRUL, M., SCHNEIDER J., LELIE F. (eds). 2012. *The European second generation compared: does the integration context matter?* Amsterdam: Amsterdam University Press.

ČERMÁKOVÁ, D. 2010. Cizinci v Česku. In SÝKORA, L. (ed.) *Rezidenční segregace*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, s. 84-87.

DEMUTH, A. 2000. Some Conceptual Thoughts on Migration Research. In B. Agozino (ed.)
DENNY, F. M. 1998. *Islám a muslimská obec*. Praha: Prostor.

DERIANOVÁ, L. 2002. *Arabové v Plzni*. Diplomová práce. Západočeská univerzita v Plzni. [online]. [cit. 2015-08-27]. Dostupné z: <http://migraceonline.cz/cz/e-knihovna/arabove-v-plzni>

DRÁPALOVÁ, B., KOLÁŘOVÁ, I. 2003. *Manželství s cizincem (cizinkou) muslimského vyznání*. Praha: Etnologický ústav AV ČR [online]. [cit. 2015-08-27]. Dostupné z: http://www.cizinci.cz/images/pdfka/publikace/Manzelstvi_muslim.pdf

DVOŘÁKOVÁ, J. HORSKÁ, J. a kol. 2008. *Metody sociální práce s imigranty, azylanty a jejich dětmi*. Praha: Triton.

GILLIGAN, P. 2003. 'It isn't discussed'. Religion, belief and practice teaching. Missing components of cultural competence in social work education. *The Journal of Practice Teaching and Learning*. 5(1): 75-95.

HALL, E. T. 1976. *Beyond Culture*. New York: Doubleday.

HOLMES-EBER, P. 1997. Migration, Urbanization, and Women's Kin Networks in Tunis. *Journal of Comparative Family Studies*. 28(2):54-72.

JANDOUREK, J. 2007. *Sociologický slovník*. Praha: Portál.

JANKŮ, K. 2006. Moderní migrace. Stěhování se zvláštním významem. *Sociální Studia*, 1: 13-27.

Koncepce integrace cizinců – Společné soužití. 2012. Praha: MVČR.

Korán. 1991. Praha: Odeon.

KOUDELOVÁ, J. 2009. *Integrace imigrantů z Arabských zemí dlouhodobě nebo trvale usazených v Praze*. Diplomová práce. Praha: Univerzita Karlova v Praze.

KROPÁČEK, L. 2002. *Islám a Západ: historická paměť a současná krize*. Praha: Vyšehrad.

LEONTIYEVA, Y. VÁVRA, M. (eds.) 2009. *Postoje k imigrantům*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.

MASSEY, D. S. DENTON, N. A. 1988. The Dimensions of Residential Segregation. *Social Forces*, 67 (2): 281-315.

MATOUŠEK, O. a kol. 2003. *Metody a řízení sociální práce*. Praha: Portál.

MENDEL, M. a kol. 2002. *Islám: ideál a skutečnost*. Praha: Baset.

MENDEL, M., B. OSTŘANSKÝ, RATAJ, T. 2007. *Islám v srdci Evropy: vlivy islámské civilizace na dějiny a současnost českých zemí*. Praha: Academia.

MINISTERSTVO PRÁCE A SOCIÁLNÍCH VĚCÍ ČR. 2006. *Standardy kvality sociálních služeb*. Praha: MPSV ČR [online]. [cit. 2015-08-27]. Dostupné z: <http://www.mpsv.cz/cs/5963>

MINISTERSTVO VNITRA ČR. 2014. *Zpráva o situaci v oblasti migrace a integrace cizinců na území České republiky v roce 2014*, Praha: MVČR [online]. [cit. 2015-08-27]. Dostupné z: <http://www.mvcr.cz/clanek/migracni-a-azylova-politika-ceske-republiky-470144.aspx?q=Y2hudW09NA%3D%3D>

MORGENSTERNOVÁ, M. 2007. *Interkulturní psychologie: rozvoj interkulturní senzitivity*. Praha: Karolinum.

NAVRÁTIL, P., MUSIL L. 2000. Sociální práce s příslušníky menšinových skupin. *Sociální studia*. (5): 105-141.

OSTŘANSKÝ, B. 2009. *Malá encyklopedie islámu a muslimské společnosti*. Praha: Libri.

PAVLINCOVÁ, H. a kol. 1994. *Slovník: Judaismus – křesťanství – islám*. Praha: Mladá fronta.

PELIKÁN, P. 2014. *Seminář: Interkulturní komunikace – arabský svět*. Praha, MZV ČR, 19. 6. 2014.

PROKOPENKO, J., KUBR, M. a kol. 1996. *Vzdělávání a rozvoj manažerů*. Praha: Grada Publishing.

RÁKOCZYOVÁ, M., TRBOLA, R. (eds.). 2009. *Sociální integrace přistěhovalců v České republice*. Praha. Sociologické nakladatelství (SLON).

RÁKOCZYOVÁ, M., TRBOLA, R. 2011. *Institucionální podmínky sociální integrace cizinců v ČR I*. Brno: Barrister & Principal.

RÁKOCZYOVÁ, M., TRBOLA, R., VYHLÍDAL, J. 2011. *Lokální strategie integrace cizinců v ČR II – případová studie*. Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, v.v.i.

RÁKOCZYOVÁ, M., TRBOLA, R., VYHLÍDAL, J., KOFROŇ, P. 2007. *Zaměstnavatelé zahraničních pracovníků v České republice a jejich role v procesu sociální integrace: Analýza poptávky po zahraniční pracovní síle*. Praha: VÚPSV - výzkumné centrum Brno.

SCHBLEY, B., KAUFMAN, M. 2006. Social work practice with Arab Muslim women living in Western societies. *The Journal of Practice Teaching in Health and Social Work*. 7(2): 25-38.

SPIRO, M. E. 1955. The Acculturation of American Ethnic Groups. *American Anthropologist* 57 (6): 1240-1252.

TOPINKA, D. 2008. Analýza potřeb v sociálních službách. In: Janoušková, K., Nedělníková, D. (Eds.). *Profesní dovednosti terénních sociálních pracovníků*. Ostrava, Ostravská univerzita v Ostravě 2008, s. 329-361.

TOPINKA, D. 2015. Role religiozity a etnicity v procesu integrace muslimů - imigrantů do české společnosti. In ČERNÝ, K. *Nad Evropou půlměsíc I: Muslimové v Česku a západních společnostech*. Praha: Karolinum, s. 24-63.

TOPINKA, D., JANKŮ, T., LINHARTOVÁ, L., ZADINA, J. 2014. Muslimové imigranti v České republice: etablování na veřejnosti. In BOMBA, L., SMREK, M., SOKOLA, I. *FENOMÉN MOCI A SOCIÁLNĚ NEROVNOSTI 2014: Zborník príspevkov z nultého ročníka konferencie pre doktorandov a mladých vedeckých pracovníkov*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, s. 238-273.

TOPINKA, D., KLIMENT, P. 2013. Coping Strategies of Immigrants from Ukraine and Mongolia in the Czech Republic. In SAWA-CZAJKA, E. (ed.) *Pracasocjalna z imigrantami w wybranych krajach świata*. Warsaw: Wyższa Szkoła Stosunków Międzynarodowych i Amerykanistyki w Warszawie, s. 53-84.

TOPINKA, D., LUŽNÝ, D. 2012. Buffer Zone: Socio-Cultural Changes in the Field of Migration and Religious Groups in the Czech Republic. In CZECHOWSKA, L., OLSZEWSKI, K. (eds). *Central Europe on the Threshold of the 21st Century: Interdisciplinary Perspectives on Challenges in Politics and Society*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, s. 343-356.

TOPINKA, D., ŠOTOLA, J. 2015. Konceptualizace islámu a muslimů v ČR: perspektiva aktérů státní správy, samosprávy a neziskových organizací. *Pantheon*, v tisku.

UHEREK, Z. 2010. Řízené migrace 90. let a problematika efektů dlouhodobé integrace a výzkumů takzvané druhé generace. In: TRBOLA R., RÁKOCZYOVÁ M. (eds). *Vybrané aspekty života cizinců v České republice*. Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí.

Zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách. In ASPI (právní informační systém). Wolters Kluwer ČR (cit. 28. 11. 2014).

Zákon č. 325/1999 Sb., o azylu. In ASPI (právní informační systém). Wolters Kluwer ČR (cit. 25. 10. 2015).

Zákon č. 326/1999 Sb., o pobytu cizinců na území České republiky. In ASPI (právní informační systém). Wolters Kluwer ČR (cit. 25. 10. 2015).

ZATLOUKAL, L., HAVLÍK, M., DOLEČEK, Z., ŠOTOLA, J. 2011. Komplexní posuzování potřeb klientů v rámci poradenského rozhovoru z hlediska přístupu zaměřeného na řešení. *Sociální práce*. 11: 81-92.

12. Seznam publikací, které předcházely metodice

BALÁŽ, R., TOPINKA, D. 2014. Analysis of the Regional Distribution of Social Services for Migrants. *Czech and Slovak Social Work*, Special English Issue. 5(14): 74-93.

ČERMÁKOVÁ, E., LINHARTOVÁ, L., TOPINKA, D. 2015. Reprezentace muslimské ženy v populární literatuře a její vliv na českou veřejnost. *Anthrologia integra*, 6 (1): 51-56.

JANKŮ, T. 2013. Analýza přiznání (zvláštních) práv muslimské náboženské obci v ČR. In BENÁK, J. *Církev a stát: sborník příspěvků z 19. ročníku konference*. Brno: Masarykova univerzita, s. 83-110.

KLIMENT, P., ŠOTOLA, J. 2014. Muslim Children in Czech Schools. *E-pedagogium: nezávislý odborný časopis určený pedagogickým pracovníkům všech typů škol*. (4): 52-63.

LINHARTOVÁ, L., JANKŮ, T., TOPINKA, D. 2014. Muslimská klientela v českých lázních: specifika ošetřování a pobytu. *Florence: odborný časopis pro ošetřovatelství a ostatní zdravotnické profese*. 10(11/14): 21-23.

TOPINKA, D. (ed.). 2007. *Integrační proces muslimů v České republice - pilotní projekt*. Ostrava. [online]. [cit. 2015-08-27]. Dostupný z: http://www.inkluzivniskola.cz/sites/default/files/uploaded/integrace_muslimu.pdf.

TOPINKA, D. 2010. Integrace muslimů / imigrantů do „české“ společnosti. In LUŽNÝ, D., VÁCLAVÍK, D. *Individualizace, náboženství a identita. Poznámky k současné sociologii náboženství*. Praha: Malvern, s. 253-301.

TOPINKA, D. 2015. Muslim Immigrants in the Czech Republic: Changing Practices. In SWADŽBA, U., PACTWA, B., ŽAK, M. *PRACA — WIEŻ — INTEGRACJA. Wartości i więzi społeczne*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, s. 163-176.

TOPINKA, D. 2015. Muslimové a islám: hrozba v perspektivě veřejného mínění. *Pantheon*, v tisku.

TOPINKA, D. 2008. Analýza potřeb v sociálních službách. In: Janoušková, K., Nedělníková, D. (Eds.). *Profesní dovednosti terénních sociálních pracovníků*. Ostrava, Ostravská univerzita v Ostravě 2008, s. 329-361.

TOPINKA, D. 2015. Role religiozity a etnicity v procesu integrace muslimů - imigrantů do české společnosti. In ČERNÝ, K. *Nad Evropou půlměsíc I: Muslimové v Česku a západních společnostech*. Praha: Karolinum, s. 24-63.

TOPINKA, D., JANKŮ, T., LINHARTOVÁ, L., ZADINA, J. 2014. Muslimové imigranti v České republice: etablování na veřejnosti. In BOMBA, L., SMREK, M., SOKOLA, I. *FENOMÉN MOCI A SOCIÁLNE NEROVNOSTI 2014: Zborník príspevkov z nultého ročníka konferencie pre doktorandov a mladých vedeckých pracovníkov*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, s. 238-273.

TOPINKA, D., ŠOTOLA, J. 2015. Konceptualizace islámu a muslimů v ČR: perspektiva aktérů státní správy, samosprávy a neziskových organizací. *Pantheon*, v tisku.

AUTORSKÝ TÝM:

Editor:

PhDr. Daniel Topinka, Ph.D.

Autoři:

PhDr. Daniel Topinka, Ph.D.

Mgr. et Mgr. Tomáš Janků

Mgr. Lenka Linhartová

Mgr. Eva Čermáková, Ph.D.

Mgr. Jaroslav Šotola, Ph.D.

OPONENTI:

Mgr. Kamil Vývoda

PhDr. Kateřina Thelenová, Ph.D.

SocioFactor s.r.o.

V Ostravě, 2015

Metodika vznikla v rámci projektu Islám v ČR: etablování muslimů ve veřejném prostoru (VG20132015113), který je realizovaný v rámci Programu bezpečnostního výzkumu České republiky v letech 2010-2015.